

Міністерство освіти і науки України
Харківський обласний відділ Українського географічного товариства
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Університет Жирони (Іспанія)
Університет Орадя (Румунія)
Могилівський державний університет ім. А.О. Кулешова (Білорусь)
Харківська обласна станція юних туристів

РЕГІОН - 2017:

СТРАТЕГІЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

МАТЕРІАЛИ

МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

(м. Харків, 19 – 20 вересня 2017 р.)

Харків
2017

Редакційна колегія: **В.С. Бакіров**, д. соц. н., проф., акад. НАН України (голова редакційної колегії), **Л.М. Немець**, д. геогр. н., проф. (заступник голови редакційної колегії), **М.О. Барановський**, д. геогр. н., проф., **А.П. Голіков**, д. геогр. н., проф., **Н.В. Гусєва**, к. геогр. н., доц., **Ю.І. Кандиба**, к. геогр. н., доц., **Л.В. Ключко**, к. геогр. н., доц., **С.В. Костріков**, д. геогр. н., проф., **К.В. Мезенцев**, д. геогр. н., проф., **К.А. Немець**, д. геогр. н., проф., **Я.Б. Олійник**, д. екон. н., проф., акад. АПН України, **І.О. Пилипенко**, д. геогр. н., доц., **Г.П. Підгрушний**, д. геогр. н., ст. наук. співроб., **К.Ю. Сегіда**, к. геогр. н., доц., **Дж.В. Субірос**, PhD, доц., **Ч. Морар**, PhD, доц., **М. Джентільє**, PhD, доц.

Адреса редакційної колегії: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, к. 3-62, тел. 8(057) 707-52-74, e-mail: konfregion@ukr.net.

Затверджено до друку рішенням вченої ради факультету геології, географії, рекреації і туризму Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 13 від 28.08.2017 р.).

Регіон – 2017: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 19 – 20 вересня 2017 р.). – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – 216 с.

Тексти представлено у авторській редакції. Автори несуть повну відповідальність за зміст доповідей, а також добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

Матеріали пройшли внутрішнє рецензування.

З М І С Т

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

Нємець К.А., Нємець Л.М. СИНЕРГЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	9
Мезенцев К.В. УКРАЇНСЬКА УРБАНІСТИЧНА ГЕОГРАФІЯ: ЯКИМ ШЛЯХОМ ІДЕМО?.	12
Барановський М.О. ФІНАНСОВА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ, СТРУКТУРА, РЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ.....	17
Олійник Я.Б., Нич Т.В. РЕГУЛЯТОРНА ПОЛІТИКА ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ	20
Мезенцева Н.І. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ПУБЛІЧНИХ ПРОСТОРІВ МІСТ.....	22
Пилипенко І.О., Мальчикова Д.С., Гукалова І.В. ЗРОШЕННЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	26
Черномаз П.О. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН.....	28
Шуканов П.В., Шуканова А.А. ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ ФАКТОР СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ	31

СЕКЦІЯ 1.

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Бергхауер О.О., Фодор Д.Д., Товт А.А. ТУРИСТИЧНА ОЦІНКА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ МУКАЧІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	35
Вірченко П.А., Сунтелю О.С. ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ «СВІТОВЕ МІСТО».....	38
Гавриленко О.П. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗБУДОВИ ЕКОМЕРЕЖІ В УКРАЇНІ....	42
Грицевич В.С. ПРО ПРИНЦИП ЄДНОСТІ ПРОСТОРОВО-ГЕОГРАФІЧНОГО ТА ЛОГІЧНОГО В СУСПІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ.....	45
Гукалова І.В., Омельченко Н.В. ДОСВІД ОЦІНКИ УРБАНІЗОВАНOSTІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ОСНОВІ ОПИТУВАННЯ.....	46

Кравченко К.О. ВИКОРИСТАННЯ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ АСПЕКТІВ ЕВОЛЮЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	49
Куделіна С.Б. ДОСЛІДЖЕННЯ МІСТ ЯК СКЛАДОВИХ РЕГІОНАЛЬНИХ КАРКАСІВ АНТРОПОГЕННО-ТЕХНОГЕННИХ НАВАНТАЖЕНЬ.....	53
Попович О.В., Костріков С.В. ГІС-МОДЕЛЮВАННЯ ЛАНДШАФТНОГО КОМПОНЕНТУ УРБОГЕОСИСТЕМ.....	56
Смирнов І.Г. ЛОГІСТИЧНИЙ ЧИННИК ОПТИМАЛЬНОГО (СТАЛОГО) РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В МІСТАХ УКРАЇНИ.....	59
Сливка Р.Р., Глуханюк Б.В. ПОШИРЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО УРБИЦИДУ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ.....	63
Чусєв О.С. МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ДОВІДНИКА 2ГІС ДЛЯ ЗБОРУ ПЕРВИНИХ ДАНИХ ДЛЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	66
Сегіда К.Ю., Паталашика О.О. МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ГІС ДЛЯ ГЕОДЕМОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	68

СЕКЦІЯ 2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

Бурла М.П. ПРИОРИТЕТЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ СТРУКТУРНОЙ ПОЛИТИКИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ.....	71
Бурла О.Н. ДЕПОПУЛЯЦИОННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРВООЧЕРЕДНЫЕ ЗАДАЧИ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В ПРИДНЕСТРОВЬЕ.....	74
Гринюк Д.Ю. ЗБАЛАНСОВАНИЙ РОЗВИТОК ТА СИНЕРГЕТИЧНІ АСПЕКТИ У ДОСЛІДЖЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ.....	77
Гусєва Н.В., Задєсенцев О.М. ФУНКЦІЇ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ УКРАЇНИ ТА ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЯ В ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД (НА ПРИКЛАДІ СЄВЄРОДОНЕЦЬКО-ЛИСИЧАНСЬКОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ).....	80
Западнюк С.О. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СМЕРТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ВІД ЗАХВОРЮВАНЬ, ЩО НАЙЧАСТІШЕ ПРИЗВОДЯТЬ ДО ЛЕТАЛЬНИХ НАСЛІДКІВ.....	84

Кобилін П.О. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ТОРГОВЕЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ЗАЧЕПИЛІВСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	87
Кормишова А.О., Гринюк Т.А. МІСТО КРИВИЙ РІГ В ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ.....	90
Корнус О.Г., Корнус А.О., Шищук В.Д., Поцелуєв В.І. РЕГІОНАЛЬНИЙ ПРОФІЛЬ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	93
Красноперов П.В. ПУТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОТСТАЛОСТИ РЕГИОНОВ ЮГА ИТАЛИИ.....	96
Логвинова М.О. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРОЩУВАННЯ СОНЯШНИКУ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	99
Мазурова А.В. ПОРІВНЯННЯ МІСТ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ: СУСПІЛЬНО- ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКОВА ТА КАТОВІЩЕ)....	102
Мельник І.Г. ДИНАМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВЕЛИКИХ МІСТ УКРАЇНИ.....	106
Мельник І.Г., Федоренко А.В. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	109
Михалюк М.М. ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ФАКТОР СТАЛОГО РОЗВИТКУ У МАЛИХ МІСТАХ УКРАЇНИ.....	112
Нападовська Г.Ю. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ.....	114
Пасько В.Ф. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО АГРОВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ.....	116
Решетняк О.І., Лободін Р.О. КЛАСТЕРИ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ	119
Сімченко С.В., Давидов О.В. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ В МЕЖАХ МОРСЬКОГО УЗБЕРЕЖЖЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	121
Стороженко О.Ю., Мельник І.Г. ПРОМИСЛОВІСТЬ МІСТА БАХМУТ: СТРУКТУРА, ДИНАМІКА, ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ	123
Телебєнєва Є.Ю., Павленко Л.А. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗОВНІШНІХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ.....	126

Телебеньсва Є.Ю., Різак А.Т. СУТНІСТЬ, ВИДИ ТА ОБ'ЄКТИ ІНДУСТРІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	128
Телебеньсва Є.Ю., Свір В.В. ПРОМИСЛОВИЙ ТУРИЗМ ЯК ІМІДЖЕВИЙ ФАКТОР КРИВОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ	131
Трюхан В.А. ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСЕЛЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ.....	133
Шабашова Л.Ю. ФОРМУВАННЯ МЕТРОПОЛІСІВ В УКРАЇНІ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД.....	136
Яковенко Л.І., Федій О.А. УРБАНІЗАЦІЯ НА ПОЛТАВЩИНІ В РОЗРІЗІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	138
Барило І.М. МІСЬКІ ПУБЛІЧНІ ПРОСТОРИ: ТУРИЗМОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ.....	141
Сегіда К.Ю., Венгрин Д.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСІВ УРБАНІЗАЦІЇ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ....	143
Булана О.О. ФОНД РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФІНАНСУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ВИРІВНЮВАННЯ.....	146

СЕКЦІЯ 3. ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА

Белей Л.М. ЛІСИ – ОДИН З НАЙВАЖЛИВІШИХ ВИДІВ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ КАРПАТСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ.	149
Блажко Н.Б. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕРЕЗВОЛОЖЕНИХ ТА ЗАБОЛОЧЕНИХ ЗЕМЕЛЬ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	151
Дмитрієва О.О., Телюра Н.О., Колдоба І.В. МЕТОД ВИБОРУ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ЗАХОДІВ ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОГО ВОДОВІДВЕДЕННЯ В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ УКРАЇНИ.....	154
Кірова М.О. ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ МІСТА КИЄВА.....	156
Коляджин І.І., Зітенюк А.М. ПЕРСПЕКТИВА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНИХ КОМПЛЕКСІВ ЧИВЧИНО- ГРИНЯВСЬКИХ ГІР ШЛЯХОМ РОЗШИРЕННЯ НПП «ВЕРХОВИНСЬКИЙ».....	160

Кризина Н.П., Радченко Л.М. ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ.....	163
Куртяк В.В. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ГОСПОДАРСЬКОГО ОСВОЄННЯ ТЕРИТОРІЇ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	166
Марчинская О.А. ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ – ОДНА ИЗ ФОРМ ОСВОЕНИЯ РЕКРЕАЦИОННЫХ ЗОН НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА «БЕЛОБЕРЕЖЬЕ СВЯТОСЛАВА».....	169
Поливач К.А. КАРТОГРАФІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ.....	172
Сопов Д.С. ПОРУШЕНІ ЗЕМЛІ ЯК РЕЗЕРВ ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДУ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	175
Телебєнєва Є.Ю., Кузнецова А.Р. ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	179

СЕКЦІЯ 4. ОСВІТА ДЛЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Вішнікіна Л.П. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ.....	182
Гаращук О.В., Куценко В.І. ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ: МІСЦЕ ТА РОЛЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ЙОГО ЗРОСТАННІ.....	185
Грицевич В.С. МЕТОДИКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ВИВЧЕННЯ ПАРКОВОГО ОБ'ЄКТА ВЕЛИКОГО МІСТА В РАМКАХ НАВЧАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ СТУДЕНТІВ.....	188
Іванова О.А., Підлісний Д.В. ДОСВІД ТРАНСФОРМАЦІЙ ВИЩОЇ ОСВІТИ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ ЗА РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ (1917-1921 рр.): СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ.....	191
Макєєва А.І. ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД У ВИВЧЕННІ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ.....	194
Покоłodна М.М. ОСВІТА ЕКСКУРСОВОДІВ – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕГІОНІ	197
Radomska Margaryta, Kartash Yuliya THE FORMATION OF ENVIRONMENTAL AWARENESS AS A PRECONDITION OF THE REGIONS' SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....	200
Нємець Л.М., Ключко Л.В., Кандиба Ю.І., Вірченко П.А., Гусєва Н.В. ПРОБЛЕМИ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	203

ДОПОВІДІ
Міжнародного науково-практичного семінару
«Антропогенний фактор ландшафтних змін
та їх суспільно-географічні наслідки»

Josep Vila Subirós

GEOGRAPHY, GLOBAL ENVIRONMENTAL CHANGE AND LANDSCAPE
 IN THE ANTHROPOCENE..... 206

Воровка В.П.

ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ПРИБЕРЕЖНИМИ СМУГАМИ МОРІВ
 НА ПРИКЛАДІ АЗОВСЬКОГО МОРЯ..... 209

Поліщук Л.Б.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛАНДШАФТІВ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ
 ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОГО
 РЕГІОНУ..... 212

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

УДК 911.3

СИНЕРГЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

К.А. Нємець, Л.М. Нємець
konnem1948@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Сьогодні синергетична парадигма стає однією з найважливіших основ сучасної науки. Якщо в природничих науках вона була сприйнята одразу, адже сформована у другій половині ХХ ст. на експериментальному матеріалі фізики та хімії, то в суспільних науках і досі триває вже згасаюча дискусія щодо коректності і правомочності її застосування у дослідженні соціуму і суспільства. Суспільна географія у цьому відношенні займає проміжне місце, бо в основному об'єкті її дослідження – соціогеосистемі – поєднуються природні і соціальні підсистеми і тому суспільно-географічне дослідження включає всі аспекти синергетичного підходу. Дійсно, сприймаючи синергетику як основу нового бачення світу, можна дійти висновку про універсальність її основних принципів.

Взагалі розвиток будь-якої великої, складної і відкритої системи залежить від її нерівноважності. Так, коли система знаходиться у стані рівноваги, стоки і джерела в ній відсутні, тобто, градієнти і потоки речовини та енергії в ній і між нею та зовнішнім середовищем відсутні, а загальна ентропія досягає максимального значення. При виведенні системи із стану рівноваги виникають градієнти речовини та енергії між нею і зовнішнім середовищем, внаслідок чого починається речовинно-енергетичний та інформаційний обмін всередині системи і з середовищем. У слабо стані нерівноваги ці потоки мають лінійний характер, а флуктуації параметрів системи і зовнішнього середовища пригнічуються механізмами зворотнього негативного зв'язку, внаслідок чого система зберігає певну сталість структури та функціонування з мінімумом виробництва ентропії. У стані нерівноваги потоки набувають нелінійного характеру (описуються нелінійними рівняннями) і починають помітно діяти механізми зворотнього позитивного зв'язку. Нарешті у сильно нерівноважному стані (далеко від стану рівноваги) дія механізмів зворотнього позитивного зв'язку переважає, внаслідок чого флуктуації параметрів не пригнічуються, а накопичуються і при досягненні ними критичних значень в точках біфуркації система переживає фазовий перехід, тобто, стрибкоподібно переходить в новий стан (нові структура, властивості, поведінка, функції тощо). Часто (але не завжди) в точці біфуркації існує множина можливих варіантів подальшого розвитку системи (нових станів), з яких випадково «вибирається» один,

найбільш ймовірний на даний момент. Далі система продовжує розвиток за «обраним» варіантом до наступного стану біфуркації. Таким чином, траєкторія розвитку нерівноважних систем є чергуванням точок біфуркації, в яких реалізується революційний варіант розвитку, а між ними – більш спокійний – еволюційний. При цьому система може перейти в область притягання іншого атрактору, що призводить до кардинальної зміни мети і цілей розвитку. Для соціогеосистем такий сценарій розвитку є недопустимим, бо новий атрактор може передбачати її руйнування або небажану трансформацію. В ієрархічних нерівноважних системах формуються параметри порядку, які зумовлюють поведінку та властивості систем на макрорівні, бо мають значно сильніший вплив порівняно із діючими чинниками нижчих ієрархічних рівнів. Внаслідок стохастичного характеру поведінки нерівноважної системи у точках біфуркації прогнозування її розвитку в цілому стає проблематичним.

І. Пригожин в 60-х роках минулого сторіччя показав, що при сильно нерівноважних станах системи з'являється ще один новий інваріант розвитку – формуються дисипативні структури, які в результаті самоорганізації і саморозвитку таких систем забезпечують їх стійкість відносно збурень зовнішнього середовища.

Переносячи викладене вище на предметно-об'єктну область суспільної географії, необхідно розглянути методологічні можливості застосування основних положень і принципів синергетики у дослідженні соціогеосистем. Перш за все зазначимо, що всі без виключення соціогеосистеми різних ієрархічних рівнів мають один потужний універсальний параметр порядку – цілеспрямований управляючий вплив однієї з підсистем – соціуму. Однак, це ніяким чином не суперечить принципам синергетики, бо в нерівноважних системах іншої природи теж формуються параметри порядку, відносно яких немає застережень чи обмежень. Різниця полягає тільки в тому, що атрактор (мета, ціль розвитку) систем несоціальної природи задається системою вищого ієрархічного рівня, а в соціогеосистемах – соціумом відповідно до його соціально-політичних орієнтирів. Розвиток соціогеосистем (суспільно-географічний процес) ми розглядаємо як їхній рух у фазовому просторі, що дає можливість застосувати для його дослідження науковий апарат аналітичної геометрії. Отже, суспільна географія має ефективний інструмент для опису та аналізу траєкторії суспільного розвитку, що у сукупності з іншими показниками системного розвитку (наприклад, соціальною ентропією, сумою індексів, коефіцієнтом прогресу тощо) дозволяє ідентифікувати точки біфуркації і впливати на траєкторію розвитку (чого немає у системах несоціальної природи).

Перейдемо до розгляду принципів синергетики стосовно соціогеосистем. На сьогодні сформульовано сім основних принципів синергетики – двох принципів буття (стану) і п'яти – становлення (розвитку).

Принципи буття:

1. **Гомеостатичність** – підтримання стану і функціонування соціогеосистеми таким чином, щоб траєкторія її розвитку відповідала вибраному атрактору. В процесі суспільного управління актуальна задача оптимізації траєкторії – забезпечення досягнення атрактору з найменшими

затратами ресурсів і часу. У цьому велику роль відіграють ефективність та компетентність органів управління.

2. **Ієрархічність** – наявність ієрархічної структури складної системи, коли підсистеми вищого порядку складаються з підсистем нижчого порядку з передачею останніми частини своїх ступенів свободи і функції, а також створенням нової якості (емерджентністю). При цьому в підсистемах вищого ієрархічного рівня формуються параметри управління (параметри порядку), які визначають функціонування даних підсистем, у тому числі – і нижчого рівня (за принципом підпорядкування). Плавні зміни параметрів порядку в процесі суспільного управління зумовлюють когерентну (узгоджену) дію підсистем нижчого рівня, що і є проявом самоорганізації соціогеосистеми в цілому. Якщо при цьому зміни параметрів порядку призводять до кризового стану у підсистемах нижчого рівня, дана підсистема переходить до стану біфуркації. Відповідно до цього соціогеосистема найвищого ієрархічного рівня має параметри порядку, які визначають її аттрактор і поведінку на всіх рівнях ієрархії.

Породжуючі принципи становлення:

3. **Нелінійність** – порушення дії принципу суперпозиції, коли результат суми причин не є сумою результатів причин. Нелінійні ефекти завжди виникають біля границь області гомеостазу соціогеосистем. Інакше кажучи, нелінійність проявляється поблизу границь існування соціогеосистем по мірі досягнення критичних значень параметрів гомеостазу, за якими соціогеосистема може піддатися руйнуванню (наприклад, революційна ситуація, гуманітарна, демографічна або екологічна катастрофа тощо). Отже, нелінійність є передумовою переходу соціогеосистеми до стану хаосу, з якого виникає нова структура.

4. **Відкритість** – наявність активної взаємодії соціогеосистеми із зовнішнім середовищем через обмін речовиною, енергією або інформацією. При відсутності такого обміну в системі відповідно до другого закону термодинаміки постійно зростає ентропія і вона поступово переходить в стан хаосу, тобто, дезорганізується. Тому саме у відкритості соціогеосистем криється можливість їх еволюції і саморозвитку – руху від простого до складного, ускладнення структури і функціонування, утворення більш ефективних підсистем тощо при зростанні інформації соціогеосистеми (та ентропії середовища). У зворотному випадку – при зростанні ентропії соціогеосистема деградує. У нерівноважних великих соціогеосистемах можуть формуватися ефективні стійкі нерівноважні структури, які не досягають максимальної ентропії і в яких організованість підтримується за рахунок обміну речовиною, енергією та інформацією із зовнішнім середовищем. Прикладом є формування вільних економічних зон, євро регіонів, міжнародних економічних кластерів тощо.

5. **Нестійкість** – можливий вихід соціогеосистеми із області гомеостазу при реалізації принципів нелінійності і відкритості. Нестійкі стани соціогеосистем, пов'язані з певними точками у просторі управляючих параметрів (параметрів порядку) і є, власне, точками біфуркації. Вони

знаменують зародження і розвиток нової якості, структурної та функціональної перебудови соціогеосистеми, рубіж між старою і новою історією її розвитку. Саме в цих точках нестійкості можливий перехід до нової якості під найслабшим інформаційним впливом без застосування силових чинників.

Конструктивні принципи становлення:

6. **Емерджентність (динамічна ієрархічність)** – виникнення нової якості, формування параметрів порядку при взаємодії як мінімум трьох суміжних ієрархічних рівнів соціогеосистем (наприклад, село – район – область). При цьому, на відміну від принципу ієрархічності, параметри порядку є швидкоплинними і «вибираються» (формується заново) з кількох альтернатив в залежності від нових властивостей соціогеосистем нижчих рівнів.

7. **Спостережність** – відносність результатів і засобів спостереження різних рівнів соціогеосистем. Інакше кажучи, це залежність результату спостереження від масштабу спостережного «вікна». Так, те, що на макрорівні сприймається як хаос, на мікрорівні є структурою. Наприклад, середнє значення певного статистичного параметру для району є центром коливань значень параметру для окремих населених пунктів, середнє значення для області є центром коливань значень для районів і т.д. Таким чином, цілісний опис ієрархічної соціогеосистеми складається з описів спостерігачів різних ієрархічних рівнів. При цьому необхідно зважати на суб'єктивні особливості спостерігачів.

Як висновок, можна зазначити, що суспільно-географічні дослідження соціогеосистем та суспільно-географічного процесу в них можуть коректно виконуватись із застосуванням синергетичного підходу на основі основних положень та принципів синергетики.

УДК 911.375

УКРАЇНСЬКА УРБАНІСТИЧНА ГЕОГРАФІЯ: ЯКИМ ШЛЯХОМ ІДЕМО?

К.В. Мезенцев

mez@univ.kiev.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Одним із шляхів оцінки відповідності напрямів урбаністичних досліджень в українській та світовій географії є порівняльний аналіз найбільш повторюваних ключових слів.

Загальносвітові тренди висвітлено у книзі «The Geographical Sciences During 1986-2015: From the Classics to the Frontiers» (видавництво «Springer», 2016 р.). В ній проаналізовано 1676 англomовних статей з урбаністичної географії, що індексуються в SCI/SSCI (Science citation index / Social science citation index) за період 2000-2014 років. Було визначено 61 ключове слово з повторюваністю понад 155 разів, тобто понад 9% [1].

В Україні проаналізовано праці вітчизняних географів-урбаністів, представлені у наукових статтях у провідних виданнях економіко-географічної спрямованості («Український географічний журнал», «Економічна та соціальна географія», «Часопис соціально-економічної географії», наукові вісники Київського, Львівського, Чернівецького, Тернопільського університетів), монографіях та розділах монографій, а також дисертаційних роботах. Всього проаналізовано 259 наукових праць за той же період. Виявлено 13 ключових слів з повторюваністю понад 9%. Тому при аналізі рівень повторюваності в українських публікаціях знижено до 5%.

В якості ключових обрано три групи слів: 1) терміни і поняття, визначені як ключові слова авторами (наявні лише в частині публікацій), 2) ключові слова, що містяться у назвах наукових праць, 3) найбільш повторювані терміни і поняття в тексті наукових праць. Аналіз ключових слів здійснено в розрізі п'яти груп: 1) географічні назви територій, що досліджуються, 2) територіальні одиниці дослідження, 3) ключові слова, що відображають головні тематичні напрями досліджень, 4) «фон урбанізації», тобто ключові слова, що відображають суміжні та пов'язані теми, 5) методи урбаністичних досліджень.

В зарубіжних англomовних публікаціях найбільш вживаним ключовим словом є «урбанізація» («urbanization»). У першій групі представлені ключові слова «США» та «Китай», у другій – «місто» («city»), а також «регіон» («region»), «територія» («area»), «міська громада» («urban community»). Третя група охоплює чотири дослідницькі теми: а) «динаміка, модель та вплив урбанізації» («dynamics, model and impact of urbanization»); б) зміни, пов'язані із урбанізацією – «зростання» («growth»), «тренди» («trends»), «зміни» («change») та «розвиток» («development»); в) найважливіші аспекти людського буття в контексті урбанізації – «населення» («population»), «житло» («habitat»), «здоров'я» («health») та «міграції» («migration»); г) урбанізація та управління, що включає ключові слова «менеджмент» («management»), «збереження» («conservation») та «політика» («policy»). Четверта група – найбільш досліджувані теми, пов'язані з урбанізацією – «землекористування» («land use») та «довкілля» («environment»), що зокрема включає такі ключові слова, як «зміни клімату» («climate change»), «екосистема» («ecosystem»), «забруднення довкілля» («environment pollution»), «вода» («water»), «грунти» («soil») тощо. П'ята група – ключові слова, пов'язані із методами дослідження урбанізаційних процесів – «віддалене спостереження» («remote sensing»), «модель» («model»), «система» («system») та «масштаб» («scale») [1].

На відміну від загальносвітових тенденцій, найбільш вживаним в українських публікаціях є не «урбанізація» (входить до першої п'ятірки), а ключове слово «місто». У першій групі представлені ключові слова «Україна» та «Київ» («столиця»), із суттєво меншим рівнем повторюваності – «Львів», «Харків», у другій – «місто» («city»), «міський простір» («urban space»), «міська територія» («urban area») та «область» («region»). Серед інших із значно нижчим рівнем повторюваності – «селище міського типу» та «суспільно-географічний район».

Третя група, що відображає тематику досліджень, охоплює чотири дослідницьких напрями: а) «функції міст» («urban functions»), а також «функціональна типізація/типологія міст» («functional typology»), «велике місто» («big city»), «мале місто» («small city»); б) взаємодія міста з навколишньою територією – ключові слова «агломерація» («agglomeration»), «приміська зона» («suburban area»), «субурбанізація» («suburbanization»), «ядро/центр» («core/center»); в) зими, пов'язані з урбанізацією – «міський розвиток / розвиток міст» («urban development»), «трансформація» («transformation»), меншою мірою – «зростання міст» («urban growth»); г) каркас міського розселення – «система міських поселень» («urban system»), «територіальна (просторова) організація» («territorial (spatial) organization»), «мережа міст» («urban network»). Ще дві групи ключових слів з меншим рівнем повторюваності стосуються людського буття – «міське населення» («urban population»), «міграції» («migration»), «якість життя» («quality of life») та «міського планування» («urban planning»).

Четверта група, яка відображає «фон урбанізації», стосується двох головних аспектів – «економічний розвиток» («economic development»), «промисловість» («industry»), «туризм» («tourism»), з одного боку, та «екологічні проблеми» («environmental problems»), «забруднення» («pollution»), «урбоекосистема» («urbosystem»), «водні ресурси» («water resources»), з іншого. Нарешті, ключові слова п'ятої групи, що пов'язані із методами дослідження, мають найнижчий рівень повторюваності: «ГІС» («GIS»), «кластерний аналіз» («cluster analysis»), «кореляційний аналіз» («correlation analysis»), «модель» («model»).

Таким чином, чітко простежується загальний зв'язок повторюваності ключових слів у світових та українських наукових публікаціях з урбогеографічної тематики. Водночас, слід відмітити, що деякі аспекти досліджень недостатньо представлені в українському контенті, зокрема тематика «урбанізація та управління», «міська політика», застосування методів віддаленого спостереження. Гіпертрофовано домінуючою в українських публікаціях є концентрація на внутрішньоукраїнських дослідженнях.

Якщо проаналізувати повторюваність ключових слів в українських наукових публікаціях за більш тривалий період (з 1960-х років), то можна побачити такі особливості (рис. 1). В цілому найбільш вживаними були ключові слова «місто», «функції міст», «Україна», «велике місто», «агломерація», «область / регіон», «урбанізація», «система міст», «Київ», «економічний розвиток», «міський розвиток / розвиток міст», «міський простір / територія», «територіальна / просторова організація».

Протягом всього періоду найвищий рівень повторюваності характерний для терміна «місто» – від понад 48% у 2000-х роках до понад 91% у 1960-х. Найбільший інтерес до вивчення «великих міст» та «Києва» зокрема характерний для 1980-х років (понад 50% та 36% відповідно), а «малих міст» – у 1960-х роках. У 1960-х роках високий рівень повторюваності характерний для ключового слова «область» (понад 46%), а у 1990-х воно практично не зустрічається, натомість у 1970-х роках інтенсивно вживався термін

«економічний район». Загальнонаціональний масштаб досліджень найбільш відображений у ключових словах («Україна» / «Українська РСР») 1980-х та 2010-х років (понад 38% та 27% відповідно).

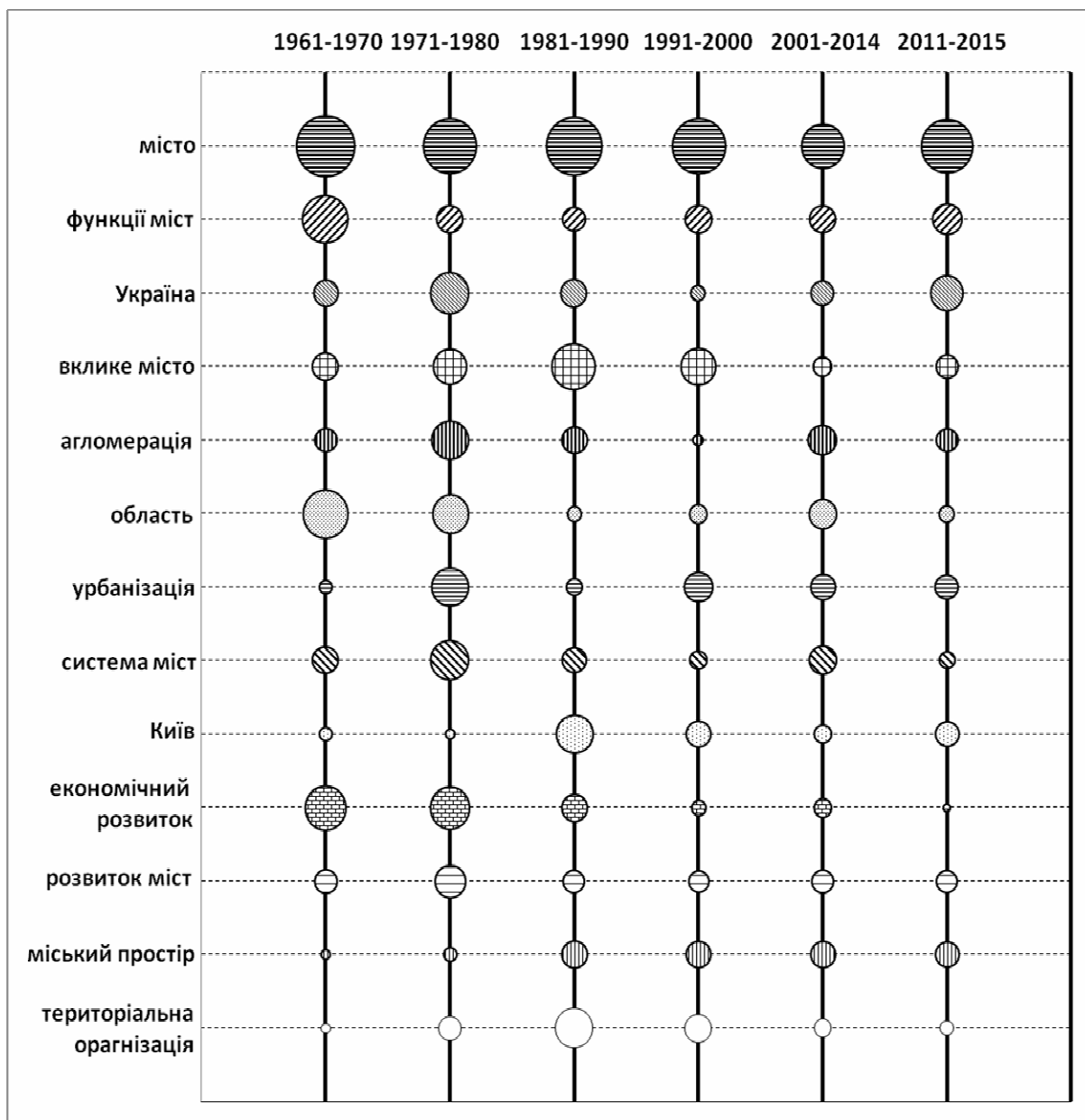

Рис. 1. Динаміка повторюваності найбільш вживаних в українській урбаністичній географії ключових слів у 1961-2015 роках (обраховано як частку наукових праць, в яких зустрічається відповідне ключове слово від загальної кількості наукових праць з урбаністичної географії у певний період)

Щодо ключових слів, які відображають тематичну спрямованість урбаністичних досліджень, то стійко високим є інтерес до вивчення функцій міст, рівень повторюваності якого коливається від понад 55% у 1960-х роках до майже 14% у 1980-х, і надалі поступово зростає до 23% у 2010-х роках. Теоретизація досліджень, пов'язана із обґрунтуванням понять «система міст», «міська система розселення», «агломерація», спостерігалася у 1970-х та 2000-х роках. У 1960-70-х роках високий рівень повторюваності характерний для

термінів «економіко-географічне положення», «мережа (сітка) міст», «спеціалізація», «перспектива», «перспективний розвиток»; у 1980-90-х роках зросла повторюваність ключових слів «трудові зв'язки», «маятникова міграція». У 2000-2010-х роках до наукового обігу увійшла низка нових ключових слів – «метрополіс», «метрополізація», «глобальне місто», «трансформація», «трансформаційні процеси», «публічний простір», «фрагментація міста», «деурбанізація», «конфлікт», «образ міста», «брендинг міста», «привабливість міста», «неоліберальний розвиток».

Для 1960-70-х років характерний підвищений інтерес до дослідження впливу промисловості, індустріалізації на розвиток міст, що відображають ключові слова «промисловість», «індустріальний розвиток», «індустріалізація», «промислове будівництво», «промисловий центр», «промисловий вузол», «промислове підприємство», а також «розвиток продуктивних сил», «розміщення продуктивних сил». У 1960-х роках також важливим фокусом було раціональне використання трудових ресурсів («трудові ресурси», «працевдатне населення»). У 1980-х роках рівень повторюваності цих термінів скоротився, але залишався ще порівняно високим, водночас зросла повторюваність ключових слів «обслуговування», «послуги», «сфера обслуговування». До 2010-х років ключові слова, що відображають вплив промисловості на розвиток міст значно скоротився (менше 3%). Починаючи з 1990-х років почала зростати повторюваність слів екологічної тематики – «екологічна ситуація», «екологічні проблеми», «міська екосистема», «урбоекосистема», «сталий (збалансований) розвиток».

З ключових слів, що відображають застосування методів урбаністичних досліджень, стабільно повторюються «типізація», «групування», «класифікація». Якщо у 1960-х роках найчастіше вживалися терміни «економіко-географічна характеристика», «економіко-географічна оцінка», то з 1970-х – «системно-структурний аналіз», з 1980-х – «модель», «моделювання», «кореляція», з 2000-х – «ГІС». Практично в усі періоди зустрічаються ключові слова «соціологічне дослідження», «опитування», «вибіркове обстеження», «бальна оцінка».

Список використаних джерел: 1. Desheng Xue, Zhigang Li, Shenjing He, Xianjun Zeng, Wei Li. *The Urbanization Process and Mechanism // The Geographical Sciences During 1986-2015: From the Classics To the Frontiers*. Springer, 2016. – 596 p.

ФІНАНСОВА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ, СТРУКТУРА, РЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ

М.О. Барановський

Brnm@ukr.net

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна

Децентралізація є важливим інструментом вирішення багатьох соціально-економічних проблем на рівні окремих адміністративно-територіальних одиниць України. Вона має багатоаспектний характер, проте з суспільно-географічної точки зору наразі найбільшої уваги заслуговує її фінансова складова. Фінансова децентралізація передбачає перерозподіл грошових доходів між центральними та місцевими органами влади, що дозволяє останнім належним чином виконувати покладені на них обов'язки з надання освітніх, медичних та інших видів послуг відповідно до завдань адміністративно-територіальної реформи в Україні.

Фінансова децентралізація стала реальністю завдяки прийнятим в останні роки нормативно-законодавчим актам, зокрема, Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики», «Державної стратегії регіонального розвитку України на період 2020 року» та нового Бюджетного кодексу країни. У зазначених документах, в інших нормативних актах визначені ключові механізми формування та наповнення місцевих бюджетів, використання коштів державного фонду регіонального розвитку, норми податкових відрахувань, підходи до встановлення обсягів освітньої і медичної субвенцій тощо. Вони мають розширити фінансові можливості територіальних громад у вирішенні своїх соціально-економічних проблем. Загалом в Україні сформувалися суттєві секторальні та регіональні відмінності загальних і власних доходів територіальних громад, які зумовлені географічними чинниками – розмірами їхньої території, кількістю населення, віковою структурою мешканців тощо. Оцінити фінансові аспекти розвитку територіальних громад дозволяють звіти Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, дані державного бюджету країни, де визначені обсяги субвенцій і дотацій у розрізі кожної з громад. Саме ці джерела стали інформаційною основою для оцінки особливостей фінансової децентралізації в Україні [1]. При цьому слід зазначити, що повний фінансовий звіт за 2016 рік стосується лише 159 територіальних громад, створених до цього періоду.

За офіційними даними загальні доходи об'єднаних територіальних громад України у 2016 р. склали 7,1 млрд грн. і збільшилися порівняно з 2015 р. у майже 7 разів. Утрічі зросли також власні надходження громад та у 3,4 рази доходи у розрахунку на одного мешканця (із 700 до 2345 грн.). Окрім

податкових надходжень, фінансова підтримка об'єднаних територіальних громад здійснювалася за рахунок державного фонду регіонального розвитку (3 млрд грн., 810 реалізованих проектів), субвенцій на розвиток інфраструктури громад (1 млрд грн., 1383 реалізовані проекти) та соціально-економічний розвиток територій (3,3 млрд грн., понад 3700 проектів). Зрештою, держава виділяє значні кошти територіальним громадам у вигляді освітньої та медичної субвенцій для надання ними відповідних послуг населенню. Позитивні зрушення у доходах територіальних громад стали можливими насамперед завдяки змінам у нормах оподаткування, адже після об'єднання громад у їхньому розпорядженні залишається 60 % податку на доходи фізичних осіб, 100 % податку від реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів, 100 % єдиного податку, плати за землю тощо. Саме ці податки складають тепер основу власних доходів територіальних громад України (рис. 1), хоча і мають певні варіації у розрізі окремих регіонів країни. Так, найвищою часткою податку на доходи фізичних осіб у структурі власних надходжень вирізняються Луганська (68,5 %), Київська (67), Черкаська (59,7), Житомирська (55,3) та Кіровоградська (53,5 %) області. Найнижчу частку цього податку мають Дніпропетровська (37,3 %), Полтавська (43,2), Одеська (43,8) та Херсонська (41 %) області. Щодо акцизного, єдиного податку та плати за землю, то вони також характеризуються значними варіаціями у розрізі регіонів України.

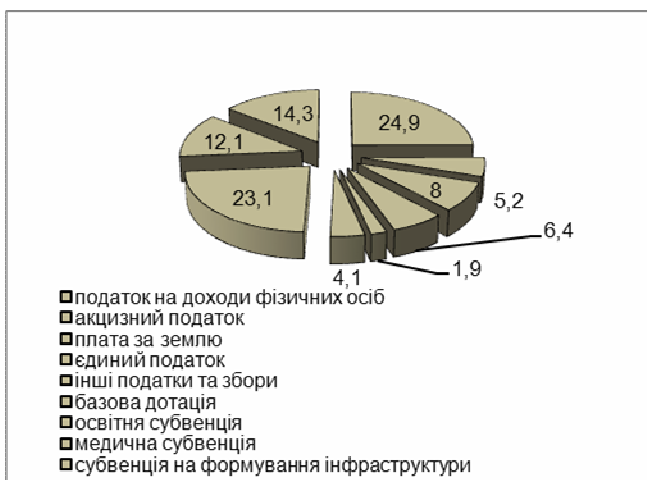

Рис. 1. Структура доходів загального фонду об'єднаних територіальних громад України, % (2016 р.)

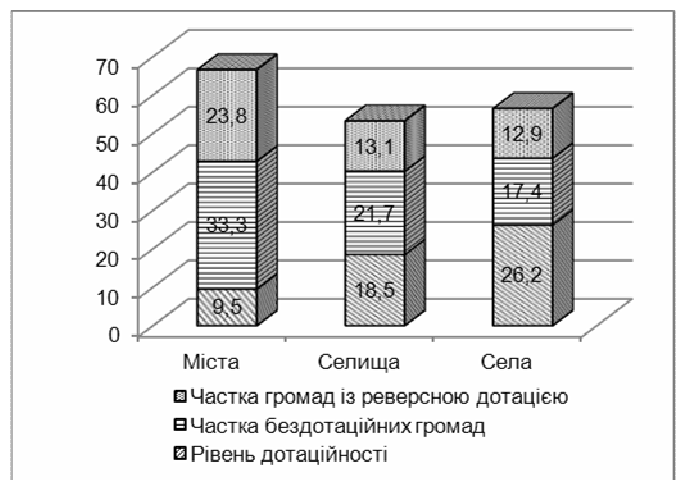

Рис. 2. Фінансові параметри територіальних громад, центрами яких є різні типи поселень, 2016 р.

Слід зазначити, що встановити певні географічні закономірності в особливостях структури власних доходів територіальних громад досить важко, хоча інколи вони чітко окреслені. Наприклад західні області країни, зокрема Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька, характеризуються одночасно найнижчою часткою у структурі власних доходів громад надходжень від плати за землю та високою часткою акцизного податку. Регіональні відмінності у структурі власних надходжень значною мірою залежать від того, яке поселення є центром територіальної громади. Якщо такими центрами є міста чи селища

міського типу з реально працюючими виробничими об'єктами, то тоді у структурі доходів буде різко домінувати податок на доходи фізичних осіб, якщо ж сільські поселення – то плата за землю.

Одним із головних завдань адміністративно-територіальної реформи і фінансової децентралізації є створення самодостатніх об'єднаних територіальних громад. Чи вдалося вирішити це завдання на сучасному етапі реформи? Аналіз фінансових показників діяльності уже створених громад, а також тих, які будуть сформовані у 2017 р. показав, що розв'язати цю проблему наразі не вдалося. Навіть з урахуванням тієї обставини, що до власних доходів громад зараховуються обсяги освітньої та медичної субвенцій, лише 20 % із них є бездотаційними. Регіональні відмінності у рівні фінансової автономії досить значні. Найгірша ситуація у Львівській, Хмельницькій, Івано-Франківській областях. Так із 15 територіальних громад Львівської області бездотаційною є лише одна. Помітно різняться між собою за рівнем фінансової автономії територіальні громади, центрами яких є міста, селища і сільські поселення. Рівень дотаційності міських громад становить 9,5 %, сільських – 26,2 %, частка бездотаційних серед міських громад – 33%, сільських – 17,4 % (рис. 2). На рівень фінансової автономії громад впливають також економічний потенціал та географічне положення їхніх центрів. Бездотаційними є громади поблизу великих міст, а також ті з них, на території яких розміщуються підприємства з видобутку корисних копалин чи автозаправки.

Зростання доходів територіальних громад, на думку авторів адміністративно-територіальної реформи, має стати вагомим чинником пришвидшення її перебігу. Насправді ситуація не є настільки однозначною. Проведений кореляційний аналіз між показниками темпів приросту кількості громад і темпів зростання їхніх власних доходів у регіонах Українського Полісся показав наявність середнього за тіснотою, проте оберненого зв'язку ($r=-0,576$).

Виявлені у процесі проведеного аналізу особливості структури та регіональні відмінності фінансових показників діяльності територіальних громад потребують поглибленого дослідження. Це дозволить визначити причини існуючих диспропорцій, окреслити шляхи їхнього подолання з метою перетворення об'єднаних територіальних громад на самодостатні адміністративні одиниці.

Список використаних джерел: 1. Фінансово-аналітичні матеріали. Децентралізація: виконання доходів місцевих бюджетів за 2016 рік / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. – [Електронний ресурс]: режим доступу: http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/02/MinReg_FEB-2017-mini-1.pdf

РЕГУЛЯТОРНА ПОЛІТИКА ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Я.Б. Олійник, Т.В. Нич

521ya.ol.53@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка м. Київ, Україна

В сучасних умовах основою розвитку економіки кожної країни, окремих регіонів стає наявність та ефективність використання інтелектуального потенціалу, який формує економіку знань, сприяє новим інноваціям в підвищенні ефективності економічного і соціального розвитку території.

Інтелектуальний потенціал – це система інтелектуальних ресурсів з їх знаннями, творчими інтелектуальними здібностями та можливостями, інфраструктурні активи та інтелектуальна власність і ринкові активи.

В залежності від територіального рівня можна виділити такі рівні формування інтелектуального потенціалу: національний (державний), регіональний, галузевий, локальний (населений пункт, підприємство або установа).

У формуванні інтелектуального потенціалу регіону важливу роль відіграє регуляторна політика держави. Вона реалізується, в першу чергу, на основі Законів України. Розглянемо основні нормативні документи розвитку науки і освіти.

Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку у сфері наукової і науково-технічної діяльності, створює умови для провадження наукової і науково-технічної діяльності, задоволення потреб суспільства і держави у технологічному розвитку шляхом взаємодії освіти, науки, бізнесу та влади. В ньому зазначено, що рівень розвитку науки і техніки є визначальним чинником прогресу суспільства, підвищення добробуту громадян, їх духовного та інтелектуального зростання. Цим зумовлена необхідність пріоритетної державної підтримки розвитку науки як джерела економічного зростання і невід’ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб [1].

Закон України «Про вищу освіту» встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами на принципах автономії вищих навчальних закладів,

поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях [2].

В Законі України «Про освіту» зазначено, що освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення господарства кваліфікованими фахівцями [3].

Правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи загальної середньої освіти, що сприяє вільному розвитку людської особистості, формує цінності правового демократичного суспільства в Україні містяться у Законі України «Про загальну середню освіту». Систему загальної середньої освіти становлять: загальноосвітні навчальні заклади всіх типів і форм власності, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації, навчально-виробничі комбінати, позашкільні заклади, науково-методичні установи та органи управління системою загальної середньої освіти, а також професійно-технічні та вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації, що надають повну загальну середню освіту [4].

Закон України «Про дошкільну освіту» визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи дошкільної освіти, яка забезпечує розвиток, виховання і навчання дитини, ґрунтується на поєднанні сімейного та суспільного виховання, досягненнях вітчизняної науки, надбаннях світового педагогічного досвіду, сприяє формуванню цінностей демократичного правового суспільства в Україні.

Систему дошкільної освіти становлять: дошкільні навчальні заклади незалежно від підпорядкування, типів і форми власності; наукові і методичні установи; органи управління освітою; освіта та виховання в сім'ї [5].

Закон України «Про позашкільну освіту» регламентує державну політику у сфері позашкільної освіти, її правові, соціально-економічні, а також організаційні, освітні та виховні засади. Система позашкільної освіти – освітня підсистема, що включає державні, комунальні, приватні позашкільні навчальні заклади; інші навчальні заклади як центри позашкільної освіти у позаурочний та позанавчальний час (загальноосвітні навчальні заклади незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, в тому числі школи соціальної реабілітації, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні та вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації); гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання на базі загальноосвітніх навчальних закладів, навчально-виробничих комбінатів, професійно-технічних та вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації; клуби та об'єднання за місцем проживання незалежно від підпорядкування,

типів і форм власності; культурно-освітні, фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші навчальні заклади, установи; фонди, асоціації, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти; відповідні органи управління позашкільною освітою і науково-методичні установи [6].

Закон України «Про професійно-технічну освіту» визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку системи професійно-технічної освіти, створення умов для професійної самореалізації особистості та забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих робітниках. Професійно-технічна освіта є складовою системи освіти України. Професійно-технічна освіта є комплексом педагогічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури. Професійно-технічна освіта здобувається у професійно-технічних навчальних закладах [7].

Список використаних джерел: 1. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»//Закон від 26 грудня 2015 р., № 848 -VIII. 2. Закон України «Про вищу освіту», № 1556 – VII. від 1.07.2014. 3. Закон України «Про освіту» //Освіта України. 1996. - №23. 4. Закон України «Про загальну середню освіту» //Освіта України: Нормат. – прав.док. – К.: Міленіум,2001. – С. 103-126. 5. Закон України «Про дошкільну освіту», № 911 – VIII. від 24.12.2015. 6. Закон України «Про позашкільну освіту» //Освіта України: Нормат. – прав.док. – К.: Міленіум,2001. – С. 229-250. 7. Закон України «Про професійно-технічну освіту»//Відомості Верховної ради України., 2015 р., № 31.

УДК 911.3

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ПУБЛІЧНИХ ПРОСТОРІВ МІСТ

Н.І. Мезенцева

provotarnat@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Певною мірою унікальним елементом з точки зору функціонування і розвитку міст, де одночасно акумулюються результати всіх процесів міських трансформацій, є публічний простір. Як порівняно новий об'єкт дослідження міські публічні простори привернули до себе увагу соціологів, урбаністів та архітекторів з 1990-х років. З того часу у зарубіжних публікаціях було представлено значне розмаїття теоретичних, методичних та прикладних підходів до розуміння та вивчення публічних просторів. З. Ніл систематизував бачення різних авторів сутності поняття «публічний простір», ознак публічності та ключових проблем і виділив три підходи до дослідження публічних просторів: економіко-правовий, соціально-просторовий та політичний [1]. Кожен із зазначених З. Нілом підходів дає можливість висвітлити ту чи іншу

сторону публічного простору. *Економіко-правовий підхід* ставить два питання: що таке публічний простір і хто за нього платить. Таке трактування передбачає дослідження питання правового статусу публічного простору та його фінансового значення для соціально-економічного розвитку міста, підвищення рівня життя його мешканців. *Соціально-просторовий підхід* основну увагу концентрує на питаннях дизайну та використання публічних просторів міст. Ключовими напрямками досліджень в межах підходу є: оптимальне проектування і планування публічних просторів; дослідження на рівні міських вулиць як найбільш публічних та найчастіше використовуваних публічних просторів у повсякденному житті міста; дослідження еволюції публічних просторів; вивчення соціальних функцій публічних просторів як викликів, які необхідно подолати за рахунок поліпшення дизайну публічного простору. *Політичний підхід* фокусується на визначенні ролі публічних просторів в демократичному суспільстві. Ключовими темами досліджень в рамках даного підходу є визначення публічного простору як засобу долучення до політичного процесу, поведінка в публічному просторі міста та її контроль [2]. В суспільно-географічних дослідженнях публічних просторів в Україні ми використовуємо соціально-просторовий підхід, акцентуючи увагу на функціях, використанні та еволюції публічних просторів.

Дослідження підтвердили, що публічні простори не характеризуються безмісцевістю, а визначаються у своєму формуванні та функціонуванні місцевими традиціями та культурою, наявними ресурсами, формами регулювання. Водночас, всім їм притаманні певні загальні функції, властивості, трансформації та їх наслідки.

Найістотношою ознакою публічних просторів є доступність для всіх незалежно від статі, раси, національності, віку чи рівня доходів. Поняття виключення і доступу публічних просторів лежить в основі визначення чотирьох моделей публічних просторів К. Айвсона [3]. Перша модель є ритуальною (церемоніальною) і включає великомасштабні території (площі), де люди збираються, щоб відмітити важливі події в житті країни. Будучи у власності громади і маючи значні масштаби, такі публічні простори історично були ключовими місцями для політичних зібрань чи протестів. Сутність другої моделі ґрунтується на відчутті спільності, яке виникло завдяки таким складовим, як залюдненість, різноспрямоване використання, пішохідна доступність та зручність. У відповідь на поширення споживацького стилю життя з'явився інтерес до публічних просторів, які орієнтовані на споживацькі рефлексії окремих прошарків середнього класу, і складаються з офісів, торговельних та розважальних закладів. Третя модель публічних просторів ґрунтується на поняттях відкритості та доступності для резидентів незалежно від їх соціальної позиції. Четверта модель публічних просторів концентрується на посиленні взаємодії між різними публіками: члени різних груп можуть перетнутись та поспілкуватись і не повинні ставати однорідними.

Публічні простори виконують ряд важливих функцій. Головними з них є: комунікаційна (публічні простори є місцем для зустрічей, спілкування, самовираження, проведення вуличних парадів, спільних святкувань);

рекреаційна (публічні простори є місцем для прогулянок, відпочинку, розваг, проведення вуличних вистав); політична (публічні простори є місцем публічних зборів, дебатів, висловлення незгоди, політичних протестів, політичної боротьби, соціальних рухів, з одного боку, та місцем проведення владою демонстрацій, парадів, з іншого); територіальної ідентифікації та самоідентифікації (публічні простори є місцем формування і підтвердження ідентичності); шопінгу (в розумінні одного з видів розваг, проведення дозвілля) [4].

В різні історичні періоди в містах України актуалізувалось виконання публічними просторами політичних, комунікаційних, рекреаційних функцій, функцій територіальної ідентичності та самоідентифікації. Нині для публічних просторів міст України і, насамперед, столиці характерні суттєві трансформації. Трансформації публічних просторів міст України відповідають загальноєвропейським тенденціям і, водночас, мають свої особливості прояву. Пов'язане це як з умовами, в яких вони відбуваються, так і з наявністю специфічних напрямів трансформацій, які характерні для пострадянських міст. Насамперед, трансформації публічних просторів міст відбуваються швидкими темпами. Трансформаційні процеси, які в європейських країнах тривали кілька десятків років, в містах на пострадянському просторі проходять той же шлях в два-три рази швидше.

Іншою особливою передумовою є те, що публічні простори столиці та великих міст, як і інших столичних пострадянських міст, тривалий час активно використовувались для колективних дій (святкових демонстрацій, парадів, культурних та спортивних заходів, відпочинку), які заохочувались і контролювались. Всі вони були публічними і «спільними» та виключали прояв приватного. Тому поява приватної власності у публічних просторах міст була досить радикальною і за проявом, і для сприйняття суспільством.

Ще одна особливість умов трансформаційних процесів публічних просторів пострадянських міст полягає в тому, що органи муніципальної влади ретельно охороняють монофункціональність центральних площ, залишаючи їх «зарезервованими» для певних видів громадської активності (концертів, офіційних свят, комерційних ярмарків тощо), фактично дещо ігноруючи право на вільне використання таких публічних просторів [5]. Однак для столиці України, де активно використовуються центральні площі міста в суспільно-політичному та культурному житті, а вулиця Хрещатик тривалий час є пішохідною у вихідні та святкові дні, ця передумова не є актуальною.

В напрямках трансформацій публічних просторів міст проявляються як традиційні складові – комерціалізація публічних просторів, обмеження доступу, виокремлення публічних просторів, «диснейфікація», «б'ютифікація», перехід основної ролі від комунікативних функцій до візуальних, віртуалізація публічних просторів, доместикація публічних просторів, зростання ролі молів як публічних просторів за рахунок суттєвого зменшення ролі площ та парків – так і специфічні, характерні для міст пострадянського простору, – сакралізація (де-секуляризація) публічних просторів та «європеїзація» публічних просторів.

Публічні простори міст України не лише трансформуються, у них виникають нові їх види. Так, наприклад, лише у 2001 році в столиці було збудовано перший ТРЦ. У зв'язку із розширенням розуміння публічного життя, публічні простори нині виникають на території деградованих промислових зон, у колишніх радянських офісних будівлях, у житлових кварталах, що тривалий час занепадали і потребували реставрації, а також у віртуальному просторі. Наприклад, в столиці України це культурно-мистецький та музейний комплекс «Мистецький Арсенал» в будівлі Старого Арсеналу, Арт-завод «Платформа» на території колишнього Дарницького шовкового комбінату, арт-центр Я. Гретера в ТРЦ «Космополіт» на території колишнього заводу «Більшовик», мистецький центр «Шоколадний будинок», що знаходиться у колишньому особняку С. Могилевцева, де понад 20 років функціонував Центральний палац одружень, Pinchuk Art Center на території Бессарабського кварталу.

Публічні простори міст зазнають змін, коли місто стає місцем проведення важливих культурних та спортивних подій (наприклад, проведення футбольного чемпіонату «Євро-2012», пісенного конкурсу «Євробачення» тощо). Підготовка до цих подій включає ряд «косметичних поліпшень» публічних просторів (вулиці асфальтуються, відновлюються історичні будівлі тощо). Як правило, публічні простори центральної частини міста на деякий час стають безпечними, чистими, позбавленими соціальних проблем. Безпосередньо під час проведення спортивних та культурних заходів створюються тимчасові публічні простори. Прикладом такого тимчасового публічного простору було створення фан-зони Євро-2012 на центральній вулиці столиці Хрещатику.

Список використаних джерел: 1. Neal Z. *Seeking common ground: three perspectives on public space*. In: *Urban Design and Planning. Proceedings of the Institution of Civil Engineers*. – 2010. – Vol. 163 (DP2). – P. 59-66. 2. Мезенцева Н., Пальчук М. *Публічні простори міст: осмислення через призму зарубіжного дискурсу // Економічна та соціальна географія*. – Київ. – 2016. – Вип. 6(76). – С. 19-26. 3. Iveson K. *Publics and the City*. Wiley-Blackwell Publishers. – 2007. – 264 p. 4. Мезенцев К.В., Мезенцева Н.І. *Публічні простори Києва: забезпеченість населення та сучасна трансформація // Часопис соціально-економічної географії: наук. зб.* – Харків, 2011. – Вип. 11 (2). – С.39-47.5. Паченков О. *Публичное пространство города перед лицом вызовов современности: мобильность и «злоупотребление публичностью» // Новое литературное обозрение*. – 2012. – № 117. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/p33.html>

ЗРОШЕННЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

І.О. Пилипенко¹, Д.С. Мальчикова¹, І.В. Гукалова²
pilipenko11@i.ua, darina13@i.ua, iryna.gukalova@gmail.com

¹*Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна,*

²*Інститут географії Національної академії наук, м. Київ, Україна*

Сільська місцевість – території за межами урбанізованих ареалів, які характеризуються унікальною культурою, економічним і соціальним ладом, надзвичайним розмаїттям проявів життєдіяльності та різноманітністю ландшафту. Сільську місцевість (СМ) як певний суспільний феномен можна віднести до соціально-економічних систем, відмінною ознакою яких є територіальність і наявність численних географічних відношень і залежностей.

Зауважимо, що основною характеристикою сільської місцевості, незважаючи на багатогранність її проявів, безперечно є руральність, «ландшафтозалежність». Диференціація СМ є перш за все проявом ландшафтної диференціації на макро-, мезо- та мікрорівні. Виконуючи цілу низку функцій (економічні, соціальні, середовищеформуючі, ресурсні, управлінські і т.д.), СМ має значні відмінності у просторовій організації суспільства, які передусім пов'язані з використанням землі як засобу виробництва і предмету праці. Внаслідок значних розмірів землекористування ландшафтні характеристики і обмеження (орографічні умови, річкова мережа і т.д.) виступають на перший план під час аналізу сільської місцевості. У глобальному вимірі сільськогосподарський вид діяльності є найконсервативнішим: землі, придатні до сільськогосподарського використання традиційно стають «плацдармом» сільськогосподарського освоєння, причому види сільськогосподарської діяльності виявляються певною мірою лімітованими ґрунтовими та агрокліматичними умовами. Разом з тим, агроландшафти зазнають щорічних циклічних змін, а господарська спеціалізація в межах одного провідного виду діяльності – сільськогосподарського – може кардинально змінюватись навіть в межах зазначених ґрунтових та агрокліматичних обмежень під впливом кон'юнктурних змін, особливостей суспільно-географічного положення, становища на регіональних ринках збуту сільськогосподарської продукції тощо. Така виробнича варіативність зумовлює, з іншого боку і варіативність естетичних, пейзажних характеристик сільських ландшафтів [3].

Залежність просторової організації СМ від природних умов підкреслює увагу до меліоративного чинника, оскільки, суспільство, в процесі штучних змін природних умов під власні проблеми теперішнього часу, фактично, створює «нову» природу, інший набір природних (скоріше, квазіприродних),

умов та агрокліматичних ресурсів території. Прикладом таких змін є зрошення яке формує на агроландшафтах нові умови щодо ведення господарської діяльності, а значить, і створює нові передумови для способу та якості життя населення СМ.

На початок незалежності, кожен четвертий гектар у Херсонській області був зрошуваним – таких обсягів зрошення не було ніде в Україні. Динаміка площ зрошуваних земель в межах Херсонського регіону показує, що після 2001 р. сталася стабілізація показника охоплених зрошенням площ приблизно на рівні 426 тис. га, а фактичні площі поливу в останні роки, як і в Україні загалом, значно менші.

На сьогоднішній день Херсонська область (площею 28,5 тис. км²) – лідер за кількістю зрошуваних сільськогосподарських угідь, що складають 21,6% від загальної площі сільгоспугідь, з них Каховською зрошувальною системою охоплено 243,1 тис. га.

Запуск зрошувальних систем ще за радянських часів призвів до перетворення систем сільського розселення в умовах агропромислової інтеграції – з'єднанню в діяльності місцевого населення сільськогосподарського та промислового праці і утворення агроіндустріальних поселень.

Кардинальна зміна умов землеробства на Херсонщині суттєво вплинула і на спосіб життя сільського населення [4]. Зрошення вимагає більших витрат людської праці, дозволяючи вирощувати більш трудомісткі культури (зокрема, овочеві), отже розвиток зрошуваного землеробства призвів до змін у населенні і щільності населених пунктів. Населені пункти, розташовані в районах зрошення, частково виконують функції технічної підтримки іригаційних систем, управління.

Для Херсонської області в цілому та окремих регіонів характерно природне скорочення сільського населення. Разом з тим, в районах області, де висока частка зрошуваних земель, середня людність поселень значно більша, ніж в районах, де зрошувані землі займають незначну частку. Зауважимо, що в період інтенсивного збільшення площ зрошуваних земель (1959-2000 рр.) спостерігалися значні зміни у показниках формування чисельності населення саме у районах розвитку гідромеліоративного землекористування.

Разом з тим, можна відзначити, що після 2001 р., зі стабілізацією показників зрошення земель, фактор наявності особливої водогосподарської діяльності стає фоновим. Хоча, якщо зіставити динаміку частки зрошуваних земель з динамікою населення за період, що охоплює і останні роки (1959-2013 рр.), то коефіцієнт кореляції залишиться значущим і становитиме 0,67. Якщо співставити графіки зміни частки зрошуваних земель у районах Херсонської області у 2013 р і коефіцієнту приросту середньої людності одного поселення в них з 1959 р., то вони будуть дуже схожими, що свідчить про наявність прямого і дуже сильного зв'язку (коефіцієнт кореляції = 0,84) [2].

Для Херсонської області у 2000-х рр. вченими [1] констатувався високий зв'язок між спеціалізацією особистих підсобних господарств і розселенням. Зокрема, щодо пари ознак «щільність сільського населення – овочева спеціалізація господарств» коефіцієнт кореляції склав 0,94.

Дослідження показало, що існують певні закономірності у динаміці населення на територіях з особливим режимом водогосподарської діяльності. Там інтенсивніше збільшується населення, в середньому на 50% вище середня щільність населення, там майже в 2 рази вище середня людність населених пунктів. Тобто фактор гідромеліорації мав не тільки економічне, але й велике соціально-демографічне значення, а чинник зрошення на новому рівні підходу до нього може забезпечити гідні умови та якість життя населення даних територій ще на багато років вперед.

Список використаних джерел: 1. Богадьорова Л.М. Особливості територіальної організації особистих господарств населення регіону. Автореф. дис. ... канд. геогр. наук. 11.00.02. / Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2006. – 19 с. 2. Гукалова І.В. Іригація степових регіонів України: географічні особливості коадаптації природи і суспільства (на прикладі Херсонської області) / І.В. Гукалова, Д.С. Мальчикова, І.О. Пилипенко // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Вип. 762-763: Географія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. – С.15-23. 3. Мальчикова Д.С. Теоретико-методологічні і методичні засади геопланування сільської місцевості на регіональному рівні: Монографія. / Д.С. Мальчикова. – Херсон: Гринь Д.С., 2014. – 362 с. 4.Топчієв О.Г. Регіоналістика: географічні основи регіонального розвитку і регіональної політики. Навч. посіб. / О.Г. Топчієв, Д.С. Мальчикова, В.В. Яворська. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. – 372 с.

УДК 339.923

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

П.О. Черномаз

pavel.chernomaz@gmail.com

ДП «Харківський регіональний науково-виробничий центр стандартизації, метрології та сертифікації», Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Останнім часом у світовій економіці спостерігаються процеси регіоналізації міжнародних економічних відносин, пов'язані з розширенням регіональних інтеграційних об'єднань, які намагаються посилити свій економічний вплив за рахунок створення зон вільної торгівлі. Унаслідок свого геополітичного положення Україна опинилася у полі двох зустрічних інтеграцій – євразійської, яку представляє Євразійський економічний союз (ЄАЕС), та європейської, представленої Європейським Союзом (ЄС).

Метою даного дослідження є розгляд змін у географічній структурі зовнішньої торгівлі України після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що була покликана сприяти економічній інтеграції «за допомогою створення поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ) як невід'ємної частини цієї Угоди» [1]. Проте створення зони вільної торгівлі

ще не є гарантією покращення економічної ситуації в економіці. Зокрема, норвезький економіст Е. Райнерт дотримується думки, що ЗВТ лише тоді позитивно впливає на економіку країн, коли вона є симетричною, тобто, країни-учасники мають приблизно однаковий рівень економічного розвитку та ведуть торгівлю еквівалентною продукцією [2]. У випадку ж коли країни, що створюють ЗВТ, різняться в економічному розвитку, виникає загроза відтоку ресурсів з менш розвиненої країни – виробника сировини [3].

Для того, щоб оцінити масштаби останніх змін у зовнішній торгівлі України, проаналізуємо географічну структуру експорту та імпорту за 2012 та 2016 роки (рис. 1, 2). У 2012 р. Україна ще користувалася можливостями ЗВТ з країнами СНД, а з 1 січня 2016 р. запрацювала ЗВТ з країнами ЄС.

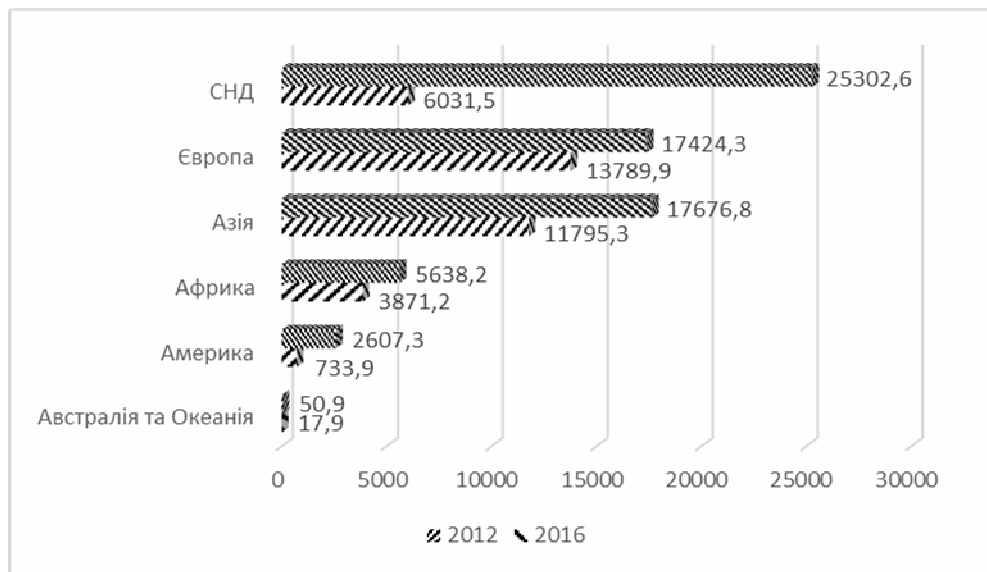

Рис. 1. Географічна структура українського експорту товарів у 2012 та 2016 рр. в млн. дол. США за даними Держстату України [4]

У 2012 р. Україна найбільше експортувала товарів до країн СНД (на суму 25 302,6 млн. дол. США). Серед них країнами, на які припадала переважна частина експорту, були Російська Федерація (17 631,7 млн. дол. США), Казахстан (2 459,2 млн. дол. США) та Білорусь (2 251,1 млн. дол. США). Другим за обсягом експорту географічним напрямом були країни Азії (17 676,8 млн. дол. США), третім – країни Європи (17 081,3 млн. дол. США). Країнами Азії, до яких експортувалися найбільші обсяги продукції, були Туреччина (3 685,1 млн. дол. США), Індія (2 290,9 млн. дол. США), Китай (1 777,2 млн. дол. США). З-поміж країн ЄС Україна експортувала товари переважно до Польщі (2 576,1 млн. дол. США), Італії (2 480,0 млн. дол. США) та Німеччини (1 645,0 млн. дол. США). Станом на 2016 р. для України основним напрямом експорту товарів стали країни Європи (13 789,9 млн. дол. США), хоча обсяги експорту зменшилися на 21% у порівнянні з 2012 р., що обумовлено погіршенням стану економіки України. Проте обсяги експорту до європейських країн випередили обсяги експорту до країн СНД. В Європі українські товари експортувалися, як і в 2012 р., переважно до Польщі (2 200 млн. дол. США),

Італії (1 929,6 млн. дол. США) та Німеччини (1 423,7 млн. дол. США). На другому місці в 2016 р. залишився експорт до країн Азії (11 795,3 млн. дол. США), обсяги якого також зменшились на 34% порівняно з 2012 р. Країнами з найбільшою часткою експорту в цьому регіоні залишилися Туреччина (2 049 млн. дол. США), Індія (1 903 млн. дол. США) та Китай (1 832,5 млн. дол. США). Експорт же до країн СНД перемістився на третє місце. Він скоротився на 77% у порівнянні з 2012 р. та склав 6 031,5 млн. дол. США, що є наслідком процесів, пов'язаних із обмеженням доступу українських товарів на ринок країн ЄАЕС. У експорті України до країн СНД так само лідирує Російська Федерація (3 592,9 млн. дол. США), далі йдуть Білорусь (903,2 млн. дол. США) та Молдова (481,1 млн. дол. США). Отже, можна констатувати значне зменшення експорту до Казахстану (до 400,1 млн. дол. США в 2016 р.).

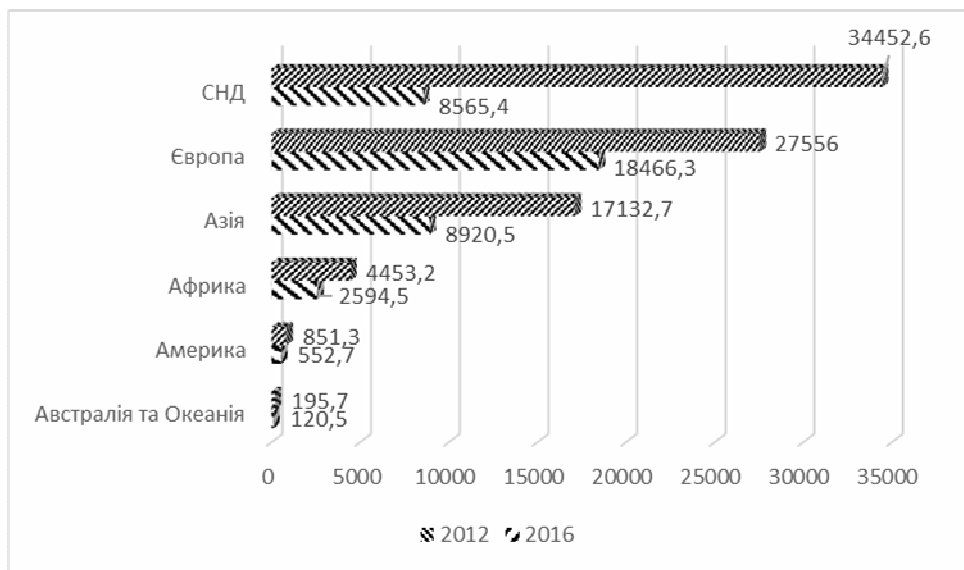

Рис. 2. Географічна структура українського імпорту товарів у 2012 та 2016 рр. в млн. дол. США за даними Держстату України [4]

Лідируючим регіоном в українському імпорті в 2012 р. також були країни СНД, передусім Російська Федерація (27 418,3 млн. дол. США), Білорусь (5 068,6 млн. дол. США), Казахстан (1 494,9 млн. дол. США). На другому місці – країни Європи, зокрема, найбільші обсяги імпорту в Україну надходили з Німеччини (6 807,1 млн. дол. США), Польщі (3 567,1 млн. дол. США) та Італії (2 234,6 млн. дол. США). Третє місце в імпорті товарів посідали країни Азії із загальним обсягом 17 132, 686 млн. дол. США. Найбільші імпортні потоки з Азії припадали на Китай (7899,7 млн. дол. США), Туреччину (1951,8 млн. дол. США) та Індію (1020,7 млн. дол. США). У 2016 р. країни СНД поступилися своїм лідерством країнам Європи, а обсяги імпорту з них в грошовому еквіваленті зменшились на 76% та 33% (до 8 565,4 та 18 466,3 млн. дол. США відповідно). Відносно країн, що переважають за обсягами імпорту, серед країн Європи такими залишилися Німеччина (4 318,4 млн. дол. США), Польща (2 693,3 млн. дол. США), на третє місце вийшла Франція (1 530,5 млн. дол. США), а серед країн СНД – Російська Федерація (5 149,3 млн. дол. США),

Білорусь (2 777,8 млн. дол. США), Казахстан (434,29 млн. дол. США). Азіатські країни залишились на третьому місці, проте їх імпорт також зменшився на майже вдвічі (до 8 920,5 млн. дол. США). Найбільші обсяги імпорту надійшли з Китаю (4 687,7 млн. дол. США), Туреччини (1 098,6 млн. дол. США) та Японії (551,8 млн. дол. США).

Отже, підписана в 2014 р. Угода про Асоціацію між Україною та ЄС змінила напрямки зовнішньої торгівлі України у порівнянні з тими, що існували до її підписання. Значно скоротився зовнішній товарообіг з країнами СНД, тоді як країни Європи отримали більшу частку як в експорті України, так і в імпорті, однак грошові обсяги цих показників значно зменшились внаслідок кризових явищ, що виникли в українській економіці. Зниження відбулося за майже всіма товарними позиціями, але в експорті найбільших втрат зазнало машинобудування, продукція якого в значній мірі була орієнтована на ринок СНД. Менше зниження продемонструвала сировинна продукція агропромислового комплексу, виробники якої змогли вийти на ринок ЄС, а також не втратити свої позиції на ринках країн Азії та Африки.

Список використаних джерел: 1. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 2. Райнерт Э.С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / Э.С. Райнерт. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2011. – 384 с. 3. Дубровик-Рохова А. Україна сьогодні – це Перу 1979-го / А. Дубровик-Рохова // Веб-сайт газети «День». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/ukrayina-sogodni-ce-peru-1979-go> 4. Державна служба статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

УДК 911.3:81'373

ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ ФАКТОР СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

П.В. Шуканов, А.А. Шуканова

parus2133@gmail.com, shukanova0707@gmail.com

Полтавського університету економіки і торгівлі, м. Полтава, Україна

Полтавського національного педагогічного університету імені

В.Г. Короленка, м. Полтава, Україна

Першопочатковим підґрунтям для появи та розвитку геоелектроніки стала політична географія, потім з'явилась геополітика, на основі якої виникла сучасна геоелектроніка. У цілому геоелектроніка базується на принципі: конкретне історичне місце застосування економічних моделей на практиці впливає на всю економічну систему, підлаштовуючи її під унікальне цивілізаційне середовище. Таким чином, в будь-які економічні моделі вносяться суттєві корективи, що роблять кожен економічну систему унікальною [1].

У певному сенсі геоeкономіка – це наука про стратегію економічного розвитку, яка може забезпечити досягнення світової чи регіональної могутності поєднанням цивілізаційних та ринкових факторів розвитку. Отже, геоeкономічна стратегія передбачає досягнення політичних цілей довгостроковими економічними методами перерозподілу ресурсів і світового доходу на основі створення конкурентоспроможних регіональних умов господарювання. Таким чином, геоeкономіка відображає сутність простору через систему економічних атрибутів, вплив якої виходить за межі національного ринку. Це стимулює процес економізації політики та підсилює явище політизації економіки. Під впливом глобалізації економізація простору посилює трансформацію суспільства через сферу бізнесу, в якій особливого значення з кожним роком набуває туризм.

Останніми десятиліттями туристичний сектор довів свою здатність, серед іншого, сприяти економічному розвитку і створенню нових робочих місць. Представляючи 10% світового ВВП, 7% світової торгівлі та 1 з 11 робочих місць, туризм на сьогодні є важливим соціально-економічним явищем. При цьому враховуючи, що більш ніж 1,2 мільярди людей перетинають кордони у рік, туризм також став суттєвою основою для міжкультурного діалогу, соціальної інтеграції, миру і примирення, а також сталого розвитку. При цьому виділяються геостратегічні центри інтеграції, які є своєрідною основою для консолідації зацікавлених національних економік та відповідних ринків. Вцілому формується глобальний цивілізаційно-туристичний простір, з урахуванням домінуючого впливу трьох торгово-економічних зон: Північноамериканської, Західноєвропейської та Азіатсько-Тихоокеанської.

В результаті Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй затвердила прийняття 2017 року Міжнародним роком сталого розвитку туризму. У відповідній резолюції визнається важливість міжнародного туризму, а також висловлюється надія, що оголошення 2017 року Міжнародним роком сталого розвитку туризму сприятиме кращому взаєморозумінню між народами в усьому світі, внаслідок чого буде підвищено поінформованість про велику спадщину різних цивілізацій і в забезпеченні кращого розуміння цінностей, притаманних різним культурам, сприяючи тим самим зміцненню миру в усьому світі.

Як відзначив Генеральний секретар ЮНВТО Талеб Ріфаї «Декларування ООН 2017 року Міжнародним роком сталого розвитку туризму являє собою унікальну можливість для просування вкладу туристичного сектора в економічну, соціальну та екологічну стійкість, а також для підвищення обізнаності про справжні розміри сектора, який часто недооцінюється» [2]. Це рішення слідує за визнанням світовими лідерами на Конференції ООН зі сталого розвитку (Ріо + 20) того, що «добре продуманий та добре керований туризм» може сприяти таким аспектам сталого розвитку, як створенню робочих місць, підвищенню ефективності торгівлі та покращенню міжнародного партнерства.

Більшість сучасних дослідників туризму, а також експерти Всесвітньої туристичної організації підтримують думку, що туристичні напрямки повинні поєднувати економіку з екологією, розвиток з навколишнім середовищем,

міжнародну торгівлю із захистом соціальної та культурної самобутності. Таким чином туристичні напрямки повинні здійснювати помірну лібералізацію, яка буде поєднуватися з стійким розвитком. Всесвітня туристична організація визначає сталий розвиток туризму як такий розвиток, що дозволяє задовольнити потреби туристів у теперішньому часі, враховуючи інтереси туристської дестинації щодо забезпечення цієї можливості у майбутньому, а також директиву і управління діяльністю, під яку підпадають всі форми туризму по всіх видах дестинацій, включно масовий туризм та різні ніші туристичного сегменту.

Рішення оголосити 2017 рік Міжнародним роком сталого розвитку туризму було прийнято в особливо важливий момент, коли міжнародне співтовариство охоплює новий порядок денний 2030, а також програма цілей сталого розвитку (ЦСР), що затверджені Генеральною Асамблеєю ООН у вересні 2015 року. Туризм включено в якості одного з пріоритетів в декількох ЦСР: SDG 8 – Сприяння постійному, інклюзивному та сталому економічному зростанню, повній та продуктивній зайнятості та забезпеченню гідної роботи для всіх, SDG 12 – Стале споживання і виробництво, SDG 14 – Збереження та стале використання океанів, морів і морських ресурсів для сталого розвитку тощо. У той же час, поширюється диверсифікація туристичного сектора з точки зору нових напрямків і направляючих ринків, зростаючого впливу технологій та зміни структури споживчих потреб, серед яких особливо відзначається прагнення до автентичності та розвитку міжнародного партнерства.

Завдання сталого розвитку туризму включено до Цілей Сталого Розвитку та до нового Порядку Денного-2030, над втіленням яких почали працювати сучасні країни світу. В Україні також формується національна стратегія сталого розвитку туризму. У 2017 році Верховна Рада України підтримала за основу та в цілому законопроект № 0131 «Про приєднання до Протоколу про сталий туризм до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат» [3]. Прийняття даного закону необхідне для підписання протоколу, що надасть можливість розвивати туристичну складову, враховуючи унікальне біологічне та культурне різноманіття та спільну спадщину Карпат; впливати на економічний розвиток менш розвиненої території Карпат, сприяти диверсифікації економічної діяльності на цих територіях та створювати можливість використання ресурсів з метою збереження біологічного різноманіття та ефективного використання його компонентів. Також прийняття документу сприятиме створенню умов для подальшого розвитку сільського та екологічного туризму в Карпатському регіоні; визначенню координованих та спільних інтересів у регіоні щодо розвитку туризму та реалізації міжнародних програм, залученню іноземних інвестицій; розробці туристичних маршрутів і турів, що користуються попитом в Україні, з метою збільшення обсягів туризму в Україні та, відповідно, фінансових надходжень до бюджетів усіх рівнів.

Таким чином геоekonomічний фактор проявляється в тому, що туристична індустрія розглядається як складова певної дестинації, як її невід’ємна частина. Тому саме підприємства туристської дестинації гарантують реалізацію

економічних і соціальних заходів, що в поєднанні з екологічним вихованням, являє собою основні положення сталого розвитку.

Список використаних джерел: 1.Шуканов П.В. Глобально-географический уровень реализации концепции устойчивого развития // Географические аспекты устойчивого развития регионов : [сб. научн. трудов / М-во образования Респ. Беларусь, Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины и др. ; редкол. : А.И. Павловский и др.]. – Гомель : БелГУТ, 2013. – С. 34–42. 2. Організація Об'єднаних Націй про важливість сталого туризму [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.momondo.ua/inspiration/vazhlyvist-stalogo-turyzmu/> 3. ВР приєдналася до протоколу про сталий туризм до Рамкової конвенції про розвиток Карпат [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/vr-prisoedinilas-protokolu-ustoychivom-turizme-1487756303.html>

СЕКЦІЯ 1. ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 37: 379.85

ТУРИСТИЧНА ОЦІНКА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ МУКАЧІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

О.О. Бергхауер, Д.Д. Фодор, А.А. Товт

berghauer78@gmail.com, gyulafodor@hotmail.com, t.attila9312@gmail.com
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II. м. Берегове, Україна

До початку конфлікту на сході та південному сході України на території держави існували три популярні цільові території міжнародного та внутрішнього туризму: півострів Крим, Карпати та Закарпаття, а також м. Київ. На сьогоднішній день ця ситуація значною мірою змінилася: останніми роками іноземні туристи повністю ігнорують Україну, або приїжджають до нас у незначних кількостях, а вітчизняні туристи дають перевагу санаторіям Карпат та оздоровчим комплексам Закарпаття.

Методи дослідження

При дослідженні природних ресурсів зазначеної у заголовку території ми використовували вдосконалений нами [2, с. 155] метод туристичної оцінки ландшафту, розроблений Ласло Дюріцою [4]. Туристичні умови території ми оцінювали на основі карт з растровою базою даних, і за допомогою кількісних параметрів провели оцінку за 16-ма аспектами на ділянках площею 1 кв. км. На відміну від первинного методу, оцінку було проведено за допомогою геоінформатичної програми (ArcGIS). Склавши сітки, які були створені на основі даних та сумуючи показники для кожної ділянки ми мали змогу отримати туристичну оцінку природних ресурсів Мукачівського району (таблиця 1).

Таблиця 1

Головні компоненти туристичної оцінки природних ресурсів (спрощений варіант)

Показник	Макс. бал	Частка серед природних ресурсів
I. Властивості рельєфу (абсолютний рельєф, відносний рельєф, індекс фрагментації, панорамні точки, категорія схилу)	Всього 60 балів	30%
II. Кліматичні властивості (кількість опадів, середня температура найтеплішого (найхолоднішого) місяця, експозиція схилу)	Всього 20 балів	10%

III. Гідрографічні властивості (поверхневі води, джерела, термальні води)	Всього 50 балів	25%
IV. Жива природа (відносна оцінка рослинності, природоохоронні цінності, можливості для мисливства, крайовий ефект)	Всього 60 балів	30%
V. Ґрунтові властивості (якість ґрунтів)	Всього 10 балів	5%
<i>Всього: 200 балів; частка серед природних ресурсів: 100%</i>		

Джерело: Дюріца Л. 1997; редакція: Бергхауер О.

Підсумки результатів туристичної оцінки

Після завершення процесу оцінювання та підсумувавши показники вищезгаданих видів ресурсів чітко вимальовуються туристичні території, які за своїми природними властивостями виділяються у Мукачівському районі (рис.1).

За результатами дослідження природних туристичних ресурсів Мукачівського району можна твердити, що за названими компонентами території туристичної цінності зосереджені у гірському масиві Синяк. На практиці добре відокремлюються низинні частини району та гірські, сумарна оцінка яких являється значно вищою. На низинній частині Мукачівського району виділяються дві невеликі території: по-перше – Форношське, Пістрялівське та Сільцівське водосховища (озера) на південній частині району, а по-друге – територія Великодоброньського Природного Заказника, який розташований у його західній частині. Названі озера являються одними з найбільших на Закарпатті і потенційно здатні стати визначними центрами водного туризму. Заказник може стати центром екотуризму, де наявна можливість для створення екологічних навчальних стежок.

На відміну від вищезазначених територій, туристичний центр г. Синяк являється значно більшою за площею і цілком виправдовує можливості території у галузі оздоровчого та гірськолижного туризму. Також є прикладом існування можливості для розширення кількості туристичних продуктів та послуг на базі екскурсійного, мисливського та інших, альтернативних різновидів туризму.

Зауважимо, що наступним етапом наших досліджень являється туристична оцінка суспільних привабливостей даної території, що з великою ймовірністю внесе значні зміни до картини туристичних ресурсів району. Однак, з погляду об'єктивності доцільно провести подібне дослідження й на обласному рівні, а потім порівняти результати Мукачівського району з даними інших районів Закарпаття, які мають схожі туристичні властивості.

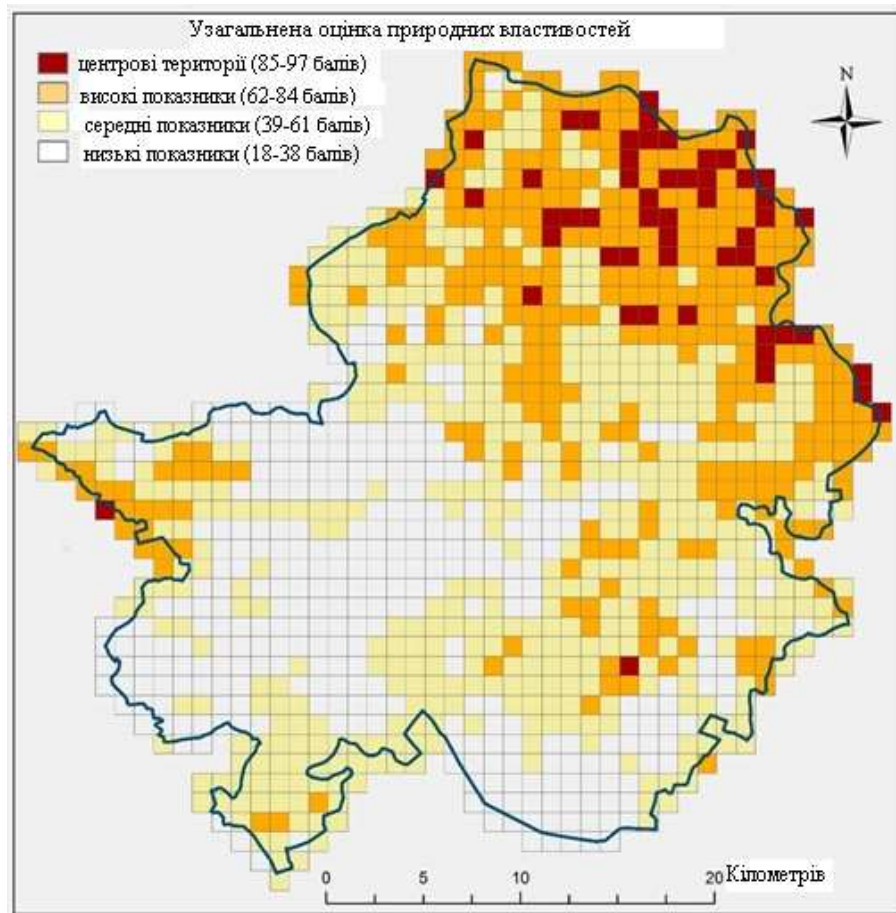

Рис.1. Підсумкова туристична оцінка природних ресурсів Мукачівського району
Редакція: Бергхауер О.

У процесі дослідження стало очевидним, що застосування нового методу до первинного підходу (тобто використання геоінформатичної програми ArcGis) значно прискорило процес оцінки ландшафту і дала можливість для збільшення площі оцінюваних територій – за її допомогою є можливість здійснити оцінку цілих регіонів. Завдяки геоінформаційній основі оновлення старих та внесення нових даних і критеріїв оцінювання можна провести відносно просто. Завдяки цій гнучкості процесу можливе створення нових, територіально-специфічних методів дослідження у майбутньому. Все це значною мірою сприятиме пізнанню таких, поки що мало досліджених територій, як Мукачівський район, де проведення туристичної оцінки допоможе визначити вірні шляхи розвитку туризму.

Список використаних джерел: 1.Berghauer S. A turizmus mint kitörési pont Kárpátalján (?) (Értékek, remények, lehetőségek Ukrajna legnyugatibb megyéjében) / Berghauer S. // PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola – Pécs, 2012. 2.Berghauer S. A Munkácsi járás természeti adottságainak idegenforgalmi szempontú kvantitatív értékelése. / Berghauer S. // Limes – Beregszász, 2014 – *с. 153-165*. 3.Гамаянов А.П. (ред.): Берегівський район. Топографічна карта М 1:60000./ Гамаянов, А.Р. // Картографія – Київ, 2012. 4.Gyuricza L. Tájhasznosítási lehetőségek vizsgálata Nyugat-Zalában, különös tekintettel az idegenforgalomra. / Gyuricza L./Kandidátusi értekezés. Pécsi Tudományegyetem – Pécs, 1997. 5.Закарпатська область – Атлас //Комитет геодезии и картографии СССР. – Москва, 1991. 6.Поп С. Природні ресурси Закарпаття. / Поп С. // Державне видавництво «Карпати» – Ужгород 2009 – *с. 336*. 7.Топографічна карта України М 1 : 100 000 № 144, 145, 163,

164, 165, 182, 183, 184, 201, 202, 203.// *Киевская военно-картографическая фабрика.* – Киев, 2000. 8.Василенко О.М. (ред.): *Закарпаття. М 1:200000 карта.* / Василенко О.М. // *Укргеодезкартографія* – Київ, 1993.

УДК 911.372.4

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ «СВІТОВЕ МІСТО»

П.А. Вірченко, О.С. Сунтело
japasha@ukr.net, syptelo@yandex.ua

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Первинною ланкою системи розселення та територіально-адміністративного устрою будь-якої території є сільський або міський населений пункт. Однак, на даному етапі розвитку суспільства близько 55 % населення світу проживає у містах. Крім того, за прогнозами демографів, до 2030 року частка міських мешканців у світі досягне 60 %. Такі тенденції свідчать про зростання ролі міських населених пунктів у сучасній світовій економіці та формування системи світових міст. Таким чином, саме місто є головною формою організації економіки будь-якої країни та її регіонів, а також – основним середовищем суспільно-культурного розвитку населення. Підтвердженням зростання ролі міст у регіональній та національній економіці є й той факт, що в 1996 році на всесвітній конференції Хабітат II (Стамбул) уряди 171 країни світу офіційно визнали місто центральним фактором економічного та соціального розвитку людства, центром суспільного життя та національної економіки, зберігачем культури, спадщини та традицій [11].

У сучасній науковій літературі, наразі не існує єдиного визначеного поняття «місто», проте, виходячи із світової практики щодо надання населеному пункту статусу міста, можуть використовуватися різні критерії та підходи, зокрема: історичний, правовий, демографічний, економічний, політичний тощо. Так, американський соціолог Р. Мерфі визначає місто як цілісну територіальну одиницю з високою компактністю населення та кількістю жителів. Радянські соціогеографи та урбаністи М. Коган та А. Ахієзер стверджують, що місто – це специфічна форма спільності людей, складне соціальне явище: його цілісність може бути розкрита на основі розуміння суті законів суспільного розвитку. У ряді країн світу статус міста встановлюється з урахування історичних та правових критеріїв. Також для деяких країн основним фактором для надання населеному пункту статусу міста слугує чисельність населення [1, 5]. Саме критерії чисельності населення та соціально-економічна складова є основними у виділенні таких понять як «агломерація», «мегаполіс», «мегалополіс», які були основою для формування поняття «світове місто».

Виходячи з основних характеристик та темпів розвитку міст, можливо умовно виділити два напрямки їх розвитку:

- прогресивний (еволюційний) – із збільшенням чисельності населення і соціально-економічних потужностей та підвищення ролі й впливу міста на сусідні території (виникнення міських агломерацій, мегаполісів, мегалополісів, світових (глобальних) міст);
- регресивний – зменшення чисельності населення, застій економіки та занепад міста (міста після катастроф (м. Прип'ять після аварії на ЧАЕС)).

При збільшенні чисельності населення міст та інтегруванні їх соціально-економічної діяльності з сусідніми територіями виникають нові форми розселення – так звані міські агломерації.

Міська агломерація – це скупчення населених пунктів, які швидко розвиваються та мають тісні зв'язки. Їх виникнення є наступним етапом розвитку міст, коли збільшується інтегрованість міських систем. Е. Б. Алаєв у своїх працях наводить наступне визначення даного поняття: «Агломерація – це територіальне утворення, яке виникає на базі великого міста (або декількох компактно розміщених міст – конурбація), утворюючи значну зону урбанізації за рахунок поглинання суміжних населених пунктів, відрізняється високим ступенем територіальної концентрації різноманітних виробництв, інфраструктурних об'єктів, наукових і навчальних установ, а також високою щільністю населення і наявністю просторових зв'язків, а також робить вирішальний вплив на навколишню територію, видозмінюючи її економічну структуру і соціальні аспекти життя населення, демонструє високу ступінь комплексності господарства і територіальну інтеграцію його елементів» [1, 2]. Л.М. Немець визначає «агломерацію» як «територіальне утворення, в основі якого лежить певне місто, а також певна сукупність селищ міського типу, сільських та інших поселень, які об'єктивно об'єднані в єдине ціле (складну багатокомпонентну динамічну систему) інтенсивними економічними, у тому числі трудовими та соціальними, культурно-побутовими, рекреаційними та іншими зв'язками, а також екологічними інтересами» [6].

Згідно з дослідженнями Pricewaterhouse Coopers до 2008 року на планеті сформувались 459 агломерацій з населенням понад один мільйон осіб, у яких проживало приблизно 40 % мешканців міст і 20 % всього населення планети. У першій десятці агломерацій світу створюється одна десята світового ВВП та здійснюється 10 % усіх відвідувань міжнародних туристів [7].

Складнішими формами подальшого розвитку міст є «мегаполіси» та «мегалополіси». Вперше термін «мегаполіс» було використано англійським вченим урбаністом Т. Харбертом на початку XVII ст. як позначення столиці держави, тобто головного міста країни, переважно з максимальною кількістю населення. Мегалополіс – це найбільша форма розселення, яка утворюється в результаті злиття багатьох сусідніх міських агломерацій [4]. Зазвичай під поняттям «мегаполіс» розуміють велике місто з населенням понад 1 млн. осіб, проте за критеріями ООН, «мегаполісом» можна вважати місто з населенням понад 10 млн. осіб [10]. Ріст мегаполісів і міських агломерацій та їх злиття, що відбувається вздовж головних транспортних магістралей і охоплює всю територію французький політолог Ж. Готманн назвав процесом формування «мегалополісу» [1, 4].

Однак, на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства з удосконаленою соціальною інфраструктурою, розвитком технологічного потенціалу, концентрації інформаційних і фінансових потоків у мегаполісах відбувається становлення глобальної економіки, де основними структурними елементами такої економіки є фінансово-економічні центри. Тому важливого значення набувають міста, які мають глобальне значення не лише у своїй країні або регіоні, а й впливають на планетарну економіку й політику в системі міжнародних відносин, тобто світові міста, більшість з яких є мегаполісами, утворюють міські агломерації та є частинами мегалополісів. Світові або глобальні міста можна вважати основою світової соціо-економіко-політичної системи [9].

Сучасні процеси глобалізації сприяли виникненню такого феномена як світові або глобальні міста. При цьому змінюється не лише умови формування таких міст, але й уявлення та розуміння даного процесу. Існує ряд визначень поняття «світове місто», які ґрунтуються на різних підходах, зокрема соціологічному, економічному, політичному, проте, комплексного визначення, яке б враховувало територіальні, демографічні, суспільні та інші особливості світових міст не існує.

Уперше термін «глобальне місто» було використано у 1991 році у праці американського економіста і соціолога Саксія Сассен «Глобальне місто Лондон, Нью-Йорк, Токіо». На його думку, глобальні міста – це стратегічні центри концентрації господарської діяльності, управління транскордонними фінансовими потоками та надання високотехнологічних послуг. Проте, ще в 1915 році у роботі «Міста та еволюції» британського урбаніста та основоположника сучасного дослідницького напрямку глобальних міст П. Геддеса автор використав термін «світове місто», як центр міжнародного бізнесу [1, 8].

Американський соціолог іспанського походження Мануель Кастельс визначає глобальне місто як вузол виробництва інформації та управління інформаційними потоками [1]. Підтримав і конкретизував ідеї Кастельса британський геополітик Пітер Тейлор, визначаючи глобальні міста як взаємопов'язані центри корпоративних послуг, що використовують всі переваги свого географічного положення та економічні можливості. Інші дослідники глобальних міст так само зауважують їх провідну роль у світових економіко-політичних процесах.

Варто звернути увагу, що деякі вчені, зокрема, американський геоурбаніст та юрист Пітер Маркузе, у своїх дослідженнях виокремлюють міста, які перебувають в процесі глобалізації, тобто міста, що глобалізуються [1]. Радіус впливу міста поза своїми межами, його інтеграція зі світовими ринками, культурою, технологіями визначає місце міста в ієрархії глобальних міст.

На нашу думку, зважаючи на вплив світових міст на різні сфери діяльності суспільства, при визначення поняття «світове» місто важливо враховувати наступні складові:

- чисельність, склад і структура населення та демографічний потенціал території;

- рівень соціально-економічного розвитку;
- інфраструктура;
- рівень політичного впливу;
- інноваційна та інвестиційна діяльність міста;
- економічні та соціальні макропоказники розвитку міста;
- інформаційні потоки;
- бізнесову активність та діяльність транснаціональних компаній;
- діяльність міжнародних організацій тощо.

Отже, світові міста, як центри світового впливу відіграють важливу роль у національному розвитку, адже мають можливість лобіювання інтересів своїх країн. Тому важливим є не лише теоретичне визначення поняття та наукове обґрунтування принципів їх становлення, але й аналіз особливостей формування і розвитку світових міст, чим і займаються автори даного дослідження.

Список використаних джерел: 1. Геоурбаністика: навч. посіб. / О.Л. Дронова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2014. – 419 с. 2. Дубровин П.И. Агломерации городов (генезис, экономика, морфология) / П.И. Дубровин // Вопросы географии. – М., 1959. – № 45. – С. 5–32. 3. Крупный город: проблемы и тенденции развития/ под ред. М.Н. Межсевич, В.А. Воротилова / АН СССР Институт социально- экономических проблем. Ленинградское отделение. – Л.: Наука, 1988. – 167 с. 4. Лаппо Г.М. Города на пути в будущее / Г.М. Лаппо. – М.: Мысль, 1987. – 257 с. 5. Перцик О.Н. Міста світу. Географія світової урбанізації / О.Н. Перцик. – М. : Міжнародні відносини, 2004. 6. Словник термінів та понять з економічної і соціальної географії України / упор. 1) Л.М. Нємець, Ю.Ю. Заволока. – Харків, 2011. – 58 с. 7. Територіальний розвиток в Україні: розвиток агломерацій та субрегіонів: проект USAID: локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність. – К., 2012. – 183 с. 8. Sassen S. The Global City: Introducing a Concept / Saskia Sassen // The Brown Journal of World Affairs. - Winter/Spring. - 2005. - Vol. XI. - Issue 2. - Pp. 27-43. 9. Глобальні міста як каркас економіки. Український контекст [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://tyzhden.ua/Economics/7765423> 10. Офіційний сайт ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/index.html>. 11. HABITAT II - Second United Nations Conference on Human Settlements [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.un.org/en/development/devagenda/habitat.shtml>.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗБУДОВИ ЕКОМЕРЕЖІ В УКРАЇНІ

О.П. Гавриленко
olena.geo@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Створення Всеєвропейської екологічної мережі (European Ecological Network – EECONET) має на меті запобігти деградації природоохоронних територій (ПОТ). Їхня ізольованість та фрагментація з часом стає причиною втрати біологічного, ландшафтного й історико-культурного різноманіття. Екологічні коридори як структурні елементи екомережі призначені ліквідувати цей острівний ефект на довгострокову перспективу шляхом зв'язування ділянок збереженого біорізноманіття – природних ядер. Для ефективного виконання базовими елементами екомережі своїх функцій необхідна уніфікація підходів щодо визначення принципів їхнього виділення у межах Європи.

Україна як сторона багатьох міжнародних природоохоронних конвенцій і угод бере активну участь у формуванні Всеєвропейської екомережі й має зобов'язання інтегрувати в неї свою національну екомережу. У європейських країнах прийнята оселищна концепція збереження біорізноманіття [6]. Тобто критеріями виділення територій, перспективних для включення до екомережі, є визначення певних типів оселищ (habitats) – ділянок земної поверхні, місць існування видів чи їхніх груп, що мають важливе значення для збереження біорізноманіття. Вибір територій того чи іншого призначення в рамках екомережі здійснюється на підставі узагальнення детальної інформації про поширення видів рослин і тварин, шляхи міграцій тварин, достатньо детальних карт рослинності та її класифікаційних схем.

В Україні ж були запроваджені дещо інші критерії до формування регіональних екомереж, що значною мірою зробило їх несумісними з аналогічними схемами європейських країн. Наприклад, до складу екологічної мережі Одеської області не входять типові степові ділянки, які є осередками червонокнижних видів, а екомережа Харківщини складається лише з об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) і великих річок. Тому нерідко схеми суміжних областей не мають між собою просторової «стиківки» [5]. Особливо відчутно це проявляється на прикордонних територіях при розробленні транскордонних елементів екомережі, де необхідно узгоджувати структури регіональних екомереж України з європейськими. Позитивними, і поки що єдиними, прикладами є Турківський (україно-польський) та Буковинський (україно-румунський) екокоридори, створені для відновлення природних екосистемних зв'язків між популяціями зубра, ведмеда, рисі.

Поряд з фактичним ігноруванням «оселищних» критеріїв вибору складових елементів екомережі, в Україні абсолютизується значення територій

ПЗФ як основи екомережі зі штучним залученням ПОТ іншого статусу в якості елементів допоміжного рангу – буферних зон, відновлюваних територій тощо. Намагання апіорі надати об'єктам ПЗФ статус ядер екомережі, а екокоридори визначити за рахунок водоохоронних зон чи лісосмуг суперечить загальноприйнятим європейським принципам розбудови екомережі на засадах збереження типів оселищ (біотопів), що мають європейське значення.

Більше того, принципи оселищної охорони біотичного і ландшафтного різноманіття фактично не згадуються в жодному нормативному документі України, що виводить концепцію формування національної екомережі за межі правового поля [4]. Україна досі не має достатньої наукової основи для обґрунтування структури екомережі на оселищних засадах у вигляді відповідних баз даних щодо поширення видів і типів оселищ. Спроби подолати ці недоліки роблять деякі громадські організації, здебільшого за кошти міжнародних фондів. Зокрема, проект «Визначення і класифікація типів оселищ в Україні: введення стандартів та методології Європейського Союзу (пілотний проект в Українських Карпатах)» (2009-2011) був профінансований урядом королівства Нідерланди [3].

Разом з тим, наявність законодавчо закріпленої концептуальної схеми національної екомережі в Україні сприймається як безпосередня вказівка до дії, за якою здійснюється розробка регіональних схем екомереж для областей. Об'єкти ж ПЗФ як природні ядра екомережі у багатьох випадках потребують наукового обґрунтування спроможності виконувати ними ці функції. Крім того, поділ базових елементів екомережі за рівнем значущості на локальні, регіональні, національні суперечить самій ідеї виділення ділянок для охорони за оселищними критеріями, оскільки, згідно з Бернською конвенцією, такими ділянками апіорі є території, що мають європейське значення для збереження видів і місць їхнього існування [4].

Офіційно формування екологічної мережі на території України було розпочато з набуттям чинності Закону України від 21 вересня 2000 р. № 1989-III «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки». Основною метою затвердженої Програми було збільшення площі земель з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їхнього різноманіття, близького до властивого їм природного стану. Крім того, площа територій і об'єктів ПЗФ у 2015 р. мала б досягти 10,4% від площі країни [2]. А реально досягла усього 6,6% станом на 01.01.2017 р. [7].

За весь час дії Програми реальні заходи щодо забезпечення її виконання так і не призвели до суттєвих зрушень на шляху формування екомережі як цілісної системи. Однією з головних причин невиконання положень Програми є надання пріоритету національному і регіональному рівням формування екомережі та нехтування місцевим рівнем, де саме і реалізуються заходи щодо створення структурних елементів екомережі. В результаті структурними елементами екомережі охоплено тільки 11,5% із запланованих 41% території країни [1]. Отже, необхідно розроблення нової Програми та внесення відповідних змін до Закону України «Про екологічну мережу України».

Серед головних недоліків розбудови національної екомережі України передусім постає невідповідність концептуальної схеми екомережі прийнятим у Євросоюзі критеріям вибору її базових елементів. Фактично ігноруються базові критерії вибору територій спеціальної охорони на підставі даних про поширення типів оселищ. Причому жоден правовий акт (крім ратифікації окремих конвенцій, які в Україні мають другорядне значення) не визнає категорії «тип оселища» як інструмента визначення об'єктів охорони. На державному рівні практично відсутня підтримка проведення досліджень щодо поширення видів, класифікації та інвентаризації типів оселищ тощо.

Політичний курс на зближення з Євросоюзом однозначно потребує узгодження процесу розбудови екомережі України з європейськими принципами. Оскільки це потребує доволі тривалих досліджень, а часові рамки розбудови екомережі України на законодавчому рівні були обмежені 2015-м роком, доцільно прийняти нову робочу концепцію, що дасть можливість провести дослідження, деталізувати структуру регіональних екомереж з визначенням їхніх функціональних складових на оселищних засадах.

Список використаних джерел: 1. Всеукраїнська науково-практична конференція «Екологічна мережа України в контексті формування природоохоронного землекористування: локальний рівень» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dea.gov.ua/article/696789>. 2. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» № 1989-14, ред. від 10.06.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1989-14>. 3. Зінгстра Г. Рекомендації щодо впровадження в Україні Директиви про оселища Європейського Союзу: стратегічний план дій (2012-2020) / Г. Зінгстра, В. Костюшин, Б. Проць та ін. – Львів: ЗУКЦ, 2012. – 60 с. 4. Кагало О.О. Розбудова екологічної мережі в Україні: принципи, проблеми, перспективи / О.О. Кагало // Наукові основи збереження біотичної різноманітності. – Львів: Ін-т екології Карпат НАН України, 2009. – С. 10-13. 5. Костюшин В.А. Індикативна схема екологічної мережі басейну р. Південний Буг та методичні підходи до створення національної екомережі України / В.А. Костюшин, О.В. Василюк, Г.О. Коломицев. – К: Ін-т зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАНУ, НЕЦ України, 2011. – 28 с. 6. Оселищна концепція збереження біорізноманіття: базові документи Європейського Союзу / Ред. О.О. Кагало, Б.Г. Проць. – Львів: ЗУКЦ, 2012. – 278 с. 7. Території та об'єкти ПЗФ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pzf.menr.gov.ua/%D0%BF%D0%B7%D1%84-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8/%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97-%D1%82%D0%B0-%D0%BE%D0%B1%E2%80%99%D1%94%D0%BA%D1%82%D0%B8-%D0%BF%D0%B7%D1%84-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.html>.

ПРО ПРИНЦИП ЄДНОСТІ ПРОСТОРОВО-ГЕОГРАФІЧНОГО ТА ЛОГІЧНОГО В СУСПІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ

В.С. Грицевич

gvsmg@ukr.net

Львівський національний університет імені Івана Франка м. Львів, Україна

У сучасній науці вже існує та використовується принцип єдності історичного та логічного, який бере початок від праць німецького філософа Георга Гегеля. Цей принцип тісно пов'язаний з часовою формою буття світу і відображає як історичний розвиток самого світу, так і розвиток людських знань про нього. Він полягає, зокрема, в побудові логічної моделі процесу історичного розвитку, теоретичному відтворенні розвитку в його закономірних зв'язках.

Вважаємо, що названий принцип доцільно доповнити другим (фактично двоїтим) принципом, який враховує і використовує специфіку саме просторової форми буття світу.

В суспільній географії єдність просторово-географічного та логічного посилює глибину та повноту пізнання суб'єктом суспільних явищ в земній оболонці. Єдність просторово-географічного та логічного відображає діалектику географічного явища та його сутності.

Просторово-географічне відноситься до логічного, так як емпіричне пізнання до його теоретичного осмислення. Логічне відображає пізнану сутність об'єкта, а просторово-географічне – саме спостережуване явище. При цьому логічне відповідає пізаному просторово-географічному.

Географічний метод вивчає зокрема територіальну (геопросторову) організацію досліджуваного земного об'єкта у всій його просторовій різноманітності, а логічний метод обґрунтовує та пояснює цю організацію на абстрактному теоретичному рівні, звільненому від конкретних територіальних особливостей.

Просторово-географічне відображає структурну та функціональну просторову взаємопов'язаність об'єктів дослідження, а логічне – закономірності та закони цієї взаємопов'язаності. Географічний метод – це спосіб вивчення взаємного розташування у просторі земної поверхні, геопросторових зв'язків та потоків, територіальних утворень (формувань, поєднань) та функціонування цих утворень.

Логічний метод у пропонованому принципі – це спосіб теоретичного осмислення та змістовного моделювання територіальної організації земних об'єктів. Він характеризується відносною самостійністю і може розвиватися, як теоретична побудова. Географічний метод можна розглядати, як логічний метод у конкретній територіальній формі. Логічний метод можна розглядати, як

географічний метод, але звільнений (абстрагований) від конкретних територіальних особливостей.

Просторово-географічне передбачає вивчення навколишнього світу в його багатоманітності та взаємопов'язаності. Логічне – є узагальненням просторово-географічного в «чистому» вигляді. Просторово-географічне містить у собі логічне, як загальний тренд.

Просторово-географічний метод дає змогу позбутися умоглядності, яка властива логічному методу. Навпаки, логічний метод звільняє географічне дослідження від емпіризму. Тому в єдності вони забезпечують повноту географічного пізнання світу.

На нашу думку, в подальшому, обидва принципи (єдності історичного та логічного і єдності просторово-географічного та логічного) доцільно було б об'єднати в один принцип, який би відображав зв'язок просторово-часових методів дослідження навколишнього світу з логічним методом. Замість окремих форм буття світу (час, простір) слід розглянути континуум простору-часу. Розробка положень такого об'єднаного принципу за майбутнім.

УДК 911.3

ДОСВІД ОЦІНКИ УРБАНІЗОВАНОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ОСНОВІ ОПИТУВАННЯ

І.В. Гукалова¹, Н.В. Омельченко²

iryna.gukalova@gmail.com, natali_omelchenko@i.ua

¹*Інститут географії Національної академії наук України, м. Київ, Україна*

²*Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна*

Традиційно при оцінці рівня урбанізації (а іноді і урбанізованості – як категорії, яка уособлює в собі результати процесу урбанізації через певні ознаки) науковці спираються лише на такий показник, як частка міського населення. Використовуючи тільки його, ми отримуємо лише певний поділ територіальної спільноти (населення тієї чи іншої території) на тих, хто проживає у поселеннях міського типу і містах і тих, хто мешкає у сільській місцевості. Яким є середовище буття людей там і там – чи є воно насправді міським чи сільським, яким є спосіб життя населення (де працюють люди і з чим пов'язують свою життєдіяльність поза основним місцем роботи) залишається поза межами змісту найбільш вживаного показника у геоурбаністиці. Постає питання не тільки доповнення даного показника іншими, але і введення додаткових методів розкриття «змістовних» аспектів урбанізації. Одним з таких методів є метод опитування як міського, так і сільського населення про умови, спосіб та якість їх життя, з особливою увагою до певних ознак і «зовнішніх» атрибутів урбанізації як процесу [1].

Проведене нами у 2016 р. соціолого-географічне дослідження, яке базувалося на анкетуванні респондентів всіх адміністративних районів і двох найбільших міст Херсонської області, дало доволі цікаву картину оцінки рівня урбанізованості їх власного життя мешканцями (рис.1). Ця картина дещо відрізняється від відомої диференціації територій області за часткою міського населення. Хоча, справедливості заради, слід відзначити, що оцінка місцевим населенням рівня урбанізації (виражена у балах) і частка міського населення корелюють між собою доволі сильно (коефіцієнт кореляції складає 0,67) [2], що свідчить про коректну оцінку ситуації респондентами. Водночас, результати опитування, опрацьовані авторами за власною методикою зведення відповідей в єдиний кількісний показник, дозволили зробити поглиблені висновки про рівень «проникнення» урбанізації в життя людей у конкретних поселеннях.

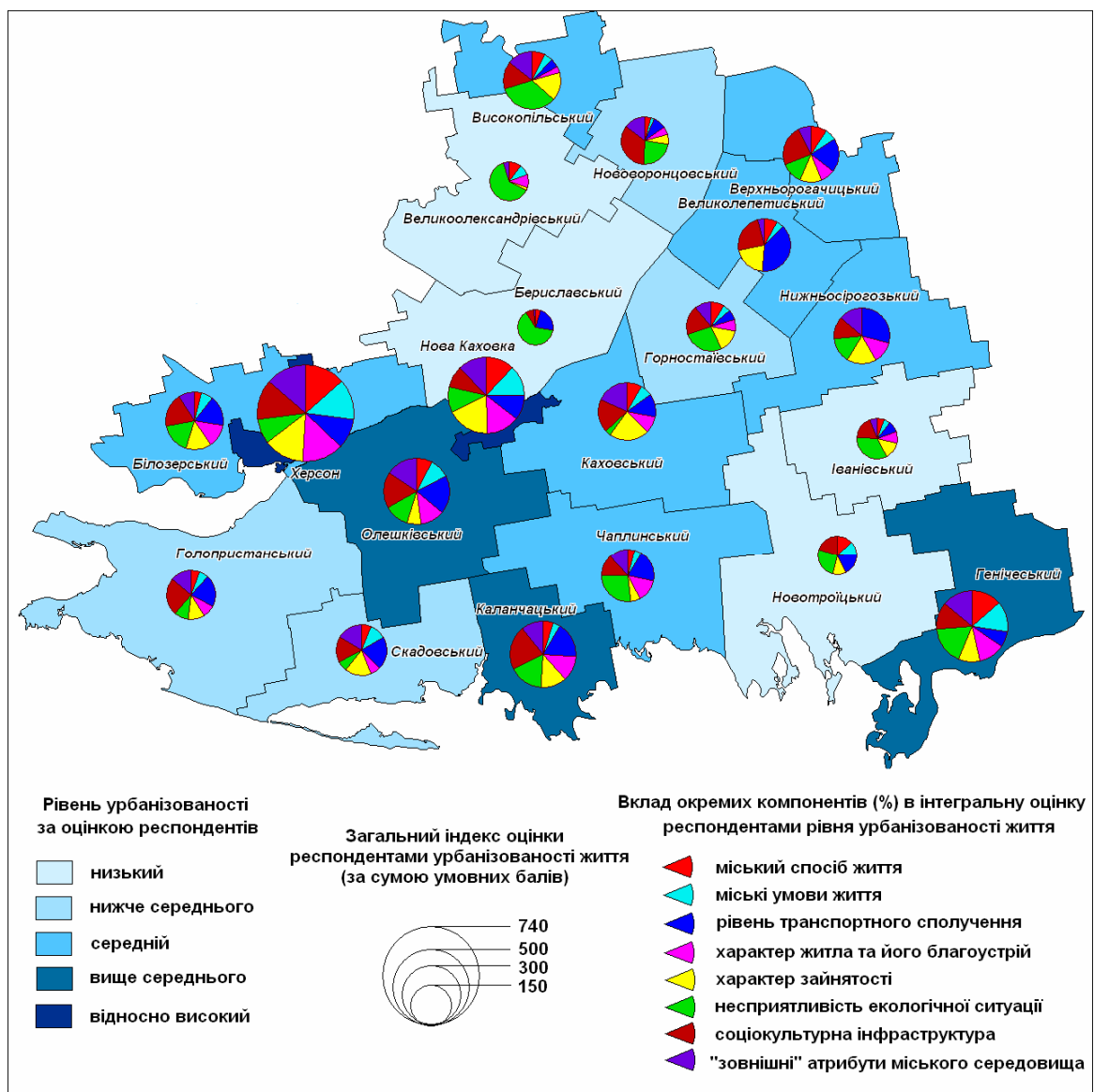

Рис. 1. Оцінка рівня урбанізованості життя населення респондентами, 2016 р. (укладено автором за результатами опитування)

У лідерах за суб'єктивною оцінкою – Херсон, Нова Каховка і Генічеський район. Домінування першого зрозуміло і не вимагає додаткових пояснень. Щодо

міста Нова Каховка, то воно, з часів свого виникнення, є другим центром соціально-економічної активності і привабливості і важливим полюсом формування міського середовища в області. Доволі висока оцінка респондентами рівня урбанізованості Генічеського району пояснюється наявністю порівняно високого числа міських поселень, населення яких не погоджується вважати себе сільським через рекреаційну та іншу зайнятість, розгалуженою соціокультурною інфраструктурою та насиченістю простору об'єктами, притаманними міському середовищу більше, ніж сільському.

Якщо порівняти офіційну частку міського населення адміністративних утворень Херсонської області з тим, як оцінили (за обраними критеріями) рівень урбанізованості мешканці різних поселень, то простежується така тенденція: центральні та західні території області (Олешківський район, м. Нова Каховка та м. Херсон), окремі південні райони (Каланчацький, Генічеський) характеризуються як порівняно (із середньообласним рівнем) високою часткою міських жителів, так і доволі високою суб'єктивною оцінкою людьми рівня урбанізованості. Пояснюється це, по-перше, зосередженістю міських поселень у цих місцевостях, зокрема тут розташовано 5 з 9 міст області, а, по-друге, у цих районах склалися більш сприятливі міські умови життєдіяльності населення, які сформувалися історично, за рахунок розвитку і вкладень в інфраструктуру, наявності обласного центра, наявності приморських природно-рекреаційних ресурсів та атракцій тощо.

Каховський район, завдяки м. Каховка та смт Любимівка за офіційними даними та відповідно до інтегральної оцінки рівня урбанізованості життя населенням має тверді середні показники. Інші райони показали значно нижчі результати. Зокрема, за часткою міського населення та за оцінкою респондентів Скадовський район Херсонської області віднесено до таких, які мають трохи нижчий за середній рівень урбанізованості, яка тут пов'язується із туристсько-рекреаційним спрямуванням цієї місцевості, наявністю відповідної інфраструктури і гарантованої сезонної несільськогосподарської зайнятості чи заробітку. Інтегральна суб'єктивна оцінка рівня урбанізованості району показала вагомий вклад в оцінку таких складових як: наявність транспортного сполучення, соціокультурної інфраструктури, характер зайнятості, наявність «зовнішніх» атрибутів міського середовища (мінімаркетів і магазинів самообслуговування, банкоматів, рекламних об'єктів, автозаправок і автосервісів тощо). Голопристанський район із єдиним міським населеним пунктом (м. Гола Пристань) є слабоурбанізованим як за часткою міського населення, так і в оцінюванні респондентів. У Бериславському районі спостерігається певне розходження між офіційним рівнем урбанізації та оцінкою рівня урбанізованості респондентами: за часткою міського населення район має майже 35% [2], що не є найнижчим показником в регіоні, проте за оцінкою мешканців він схарактеризований наявністю більше сільських, аніж міських умов або способу життя, що не дивно, адже район має чітку сільськогосподарську спеціалізацію. Подібна ситуація була зафіксована у Великоолександрівському та Іванівському районах.

Цікавими виявились результати порівняльної оцінки рівня урбанізованості для Новотроїцького та Білозерського районів, в яких офіційний рівень урбанізації та інтегральна оцінка розходяться. Частка міського населення Білозерського району складає менше 20 %, при цьому мешканці району оцінили свій рівень урбанізованості як середній за рахунок середньої оцінки рівня розвитку соціокультурної інфраструктури, характеру житла і його благоустрою, рівня транспортного сполучення та характеру зайнятості. Потужний вплив на таку оцінку справив близько розташований обласний центр, який є місцем роботи, навчання та відпочинку. У Новотроїцькому районі ситуація є протилежною: при частці міського населення 40-50 %, маємо низький рівень урбанізованості в оцінках жителів району. Такі важливі компоненти як характер житла та його благоустрій, а також «зовнішні» атрибути міського середовища в інтегральній оцінці виявились майже відсутніми. Решта районів за офіційною часткою міського населення і за інтегральною оцінкою умовно потрапляють в одну групу із незначним рівнем урбанізованості, що є вагомим підтвердженням того, що Херсонська область – це слабоурбанізований регіон, і відносити його до середньоурбанізованих тільки за часткою міського населення не є коректним навіть на рівні міжобласних порівнянь.

Список використаних джерел: 1. Гукалова І.В. *Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація [Текст] : монографія / І.В. Гукалова ; Інститут географії НАН України. - К. : [б.в.], 2009. - 347 с.* 2. *Статистичний щорічник Херсонської області за 2015 рік: стат.зб. / Держкомстат України, Гол. упр. стат. У Херсон. обл.; за ред.. В.А. Вознюка; відп. За вип. Т.В. Покидько.- Херсон: Гол. упр. стат. У Херсон. обл., 2016. – 497 с.*

УДК 911.37

ВИКОРИСТАННЯ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ АСПЕКТІВ ЕВОЛЮЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

К.О. Кравченко

kate4465@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

На сучасному рівні розвитку суспільства при проведенні регіональних досліджень посилюється актуальність вивчення системи розселення не відособлено, а в безпосередньому зв'язку різних агентів і відповідних процесів, тобто з позицій *системного підходу*. Розвитком системної парадигми є синергетичний підхід, який дозволяє встановити принципово нові закономірності розвитку соціогеосистем, виявити значну кількість внутрішньосистемних та зовнішніх взаємозв'язків, розкрити загальні закономірності еволюції соціогеосистем.

Поняття «синергетика» трактується як «науковий напрям, що вивчає закономірності виникнення формування і розвитку систем, для яких характерною рисою є відкритість, самоорганізація та нелінійність розвитку» [1, 7].

З точки зору синергетики, регіональна система розселення є самоорганізованою, відкритою нелінійною дисипативною системою, для якої властива інтенсивна взаємодія її складових, поєднання позитивних та негативних взаємозв'язків мінливості, спадковості та відбору. Регіональні системи розселення є складними системами, для яких *атрактором* (метою існування, реальною структурою, на яку виходять процеси еволюції у цих середовищах внаслідок затухання в них процесів переходу) є поліцентричний розвиток, і саме ця мета визначає сучасний стан системи, та встановлює принципово нові шляхи та способи її розвитку.

Синергетичне управління регіональним розвитком базується на наступних положеннях (рис. 1.).

**Рис. 1. Головні засади синергетичного управління регіональним розвитком
(побудовано автором за даними [1,5])**

Поняття хаосу та порядку у системах розселення визначаються рівнем диспропорції її територіального розвитку. На прикладі Харківської області ми прослідковуємо асиметричність розвитку у напрямку центр-периферія. В якості основного показника просторового розподілу населення використаємо центр тяжіння розселення населення (рис. 2) [3].

У 1897 році центр тяжіння населення, як з урахуванням населення великих міст, так і з урахуванням населення районів області співпадали, та знаходились майже у географічному центрі області, що пов'язано з майже однаковим рівнем розвитку, як центральних, так і периферійних території регіону і їх більш-менш рівномірним заселенням [2]. Однак, з часом, через зростання промислових функцій окремих населених пунктів Харківщини та розбудову транспортної мережі почали проявлятися диспропорції у розвитку міст області, особливо

почав виділятися Харків – як регіональний центр, та такі міста, як Лозова, Зміїв через зростання їх промислового та транспортного значення. Розрахунки центру тяжіння розселення населення Харківської області станом на 2015 р. засвідчили, що центр ваги знаходиться на території обласного центру.

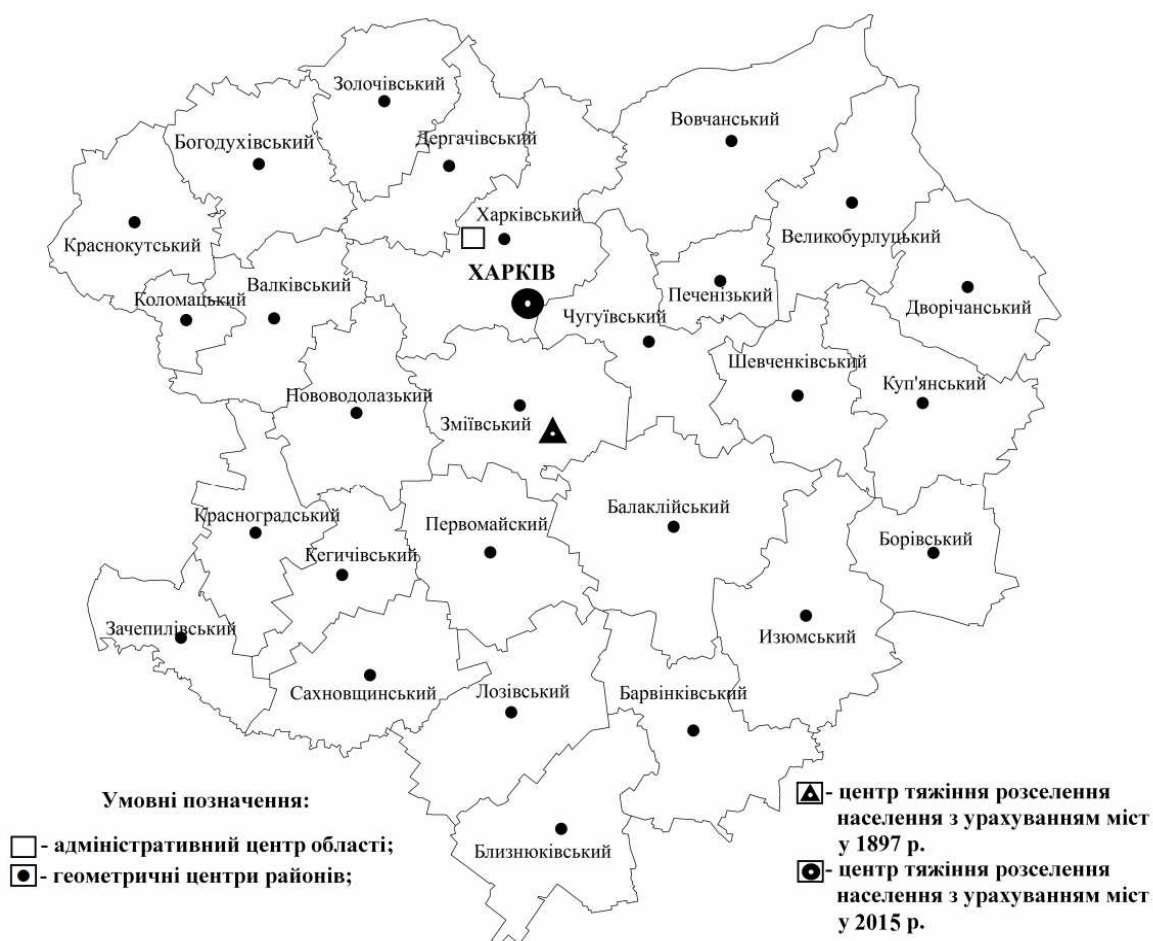

Рис. 2. Центр тяжіння розселення населення у межах сучасної Харківської області у 1897 та 2015 рр. (по районах з урахуванням міст) (побудовано авторами за даними [4, 6])

Таким чином, у теперішній час система розселення Харківського регіону знаходиться у стані нерівномірного розвитку з орієнтацією на адміністративний центр регіону – місто Харків, яке є центром тяжіння населення. Крім того, у системі розселення Харківщини відбуваються процеси розвитку та розгалуження, тобто, еволюція системи розселення здійснюється переважно інтенсивним шляхом.

У аспекті синергетичного підходу рух представляється як циклічна зміна самоорганізації та самохаотизації системи. Саморозвиток у теорії синергетики представляє собою єдиний цілісний процес, який є результатом кооперативної дії складових елементів системи [5, 7]. Саморозвиток регіональних розселенських систем відбувається за рахунок функціональної взаємодії населених пунктів регіону.

Враховуючи фрактальність (властивість схожості, подібності будови систем різних рівнів) особливості розвитку регіональних систем розселення визначають

особливості еволюції національних, загальнодержавних розселенських систем.

Для ефективного використання синергетичного підходу при дослідженні системи розселення Харківської області необхідно реалізувати наступні кроки:

- виділити та охарактеризувати регіональну систему розселення та дослідити процес її розвитку;
- дослідити тенденції демографічного розвитку регіону, описати можливі напрями і шляхи перспективного розвитку;
- провести аналіз можливих шляхів самоорганізації регіону за допомогою географічного моделювання;
- визначити мету подальшого розвитку системи розселення Харківської області;
- виділити та обґрунтувати перелік впливів, що сприятимуть самоорганізації системи розселення та розроблено тактику їх застосування.

Отже, використання синергетичного підходу дозволяє визначити історичні, структурні та функціональні особливості розвитку регіональних систем розселення, встановити принципи еволюції регіональних систем розселення, їх ускладнення, перейти на якісно новий рівень у регіональному плануванні, прогнозуванні соціогеопроецесу.

Список використаних джерел: 1. Князева Е.Н. Синергетика как новое мировоззрение: диалог с И. Пригожиным / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 3– 20. 2. Немець К. Особливості розселення населення у Харківській області (з позицій системного підходу) / К. Немець, П. Вірченко, К. Кравченко // Часопис соціально-економічної географії. - 2015. - Вип. 18. - С. 80-86. 3. Немець Л.М. Системний підхід до суспільно-географічного дослідження населення регіону / Л.М. Немець, К.Ю. Сегіда // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: збірник наукових праць. Випуск 9. – К.: Інститут передових технологій, 2009. – С. 180-184. 4. Офіційний сайт Державної служби статистики в Харківській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kh.ukrstat.gov.ua>. 5. Пригожин И. Философия неустойчивости / И. Пригожин // Вопросы философии. – 1991. – № 6. – С. 45-57. 6. Тройницкий Н.А. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. XLVI. Харьковская губерния / Н.А.Тройницкий // Издание центрального статистического комитета министерств внутренних дел. – М.: 1904 г. 330 с. 7. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен / под ред. Ю.Л. Климонтовича, С.М. Осовца. – М.: Мир, 1980. – 404 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ МІСТ ЯК СКЛАДОВИХ РЕГІОНАЛЬНИХ КАРКАСІВ АНТРОПОГЕННО-ТЕХНОГЕННИХ НАВАНТАЖЕНЬ

С.Б. Куделіна

kudelina.lana@gmail.com

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, м. Одеса, Україна

У формуванні антропогенно-техногенного навантаження важливе місце належить опорній мережі міських населених пунктів різного ієрархічного рівня, які є основними елементами регіонального каркасу АТН та навколо яких формуються ділянки з різним ступенем антропогенно-техногенного впливу.

Опрацювання теоретичних засад виявлення та геопросторового аналізу рівня антропогенно-техногенного навантаження міст є важливою дослідницькою проблемою. Вона є актуальною для подальшого розвитку комплексного підходу до вивчення антропогенно-техногенних навантажень на територію.

Величина та глибина антропогенно-техногенного навантаження міста на навколишнє середовище для окремих регіонів різна і обумовлюється зонально-кліматичними умовами, темпами урбанізації, формами організації господарства і розселення. На даний період поки що не розроблена універсальна класифікація міст, яка ґрунтується на врахуванні їх впливу на навколишнє середовище, а також не створена єдина стандартизована система оцінки стану природного середовища, яке оточує міста. Найбільш складним в оцінці АТН міст є встановлення «порогів» рубежів умов, при яких стан природного середовища переходить з нормального до деградованого та критичного. При незадовільному стані навколишнього середовища потребуються спеціальні заходи, які розробляються в кожному конкретному випадку, який визначається видом та інтенсивністю антропогенно-техногенного впливу.

Основними етапами дослідження міст є: 1) оцінка сучасного екологічного стану міської території та стану здоров'я городян; 2) дослідження, прогноз та контроль за станом навколишнього середовища, яке змінюється під впливом антропогенно-техногенного навантаження; 3) оптимізація різних стадій міського господарства: планування, управління, будівництва, експлуатації природно-техногенної системи у взаємозв'язку з природоохоронними заходами. На основі дослідження проводиться інтегральна оцінка міста за ступенем небезпеки природних та техногенних умов для життєдіяльності населення.

Сьогодні в науковій літературі найбільш розвинені окремі типологічні дослідження міських населених пунктів. Значний вклад в розробку теоретичних основ систематизації населених пунктів внесли відомі вчені – М.Т. Агафонов, Н.І. Блажко, В.Г. Давидович, П.С. Коваленко, Г.М. Лаппо, Ф.М. Лістенгурт, О.Р. Назаревський, С.Я. Ниммік, Є.Н. Перцик, Ю.Г. Саушкін, Б.С. Хорєв,

українські дослідники А.Доценко, В.В. Ковтун, Ю.М. Палеха, Є.І. Пітюренко, А.В. Степаненко, та ін. [1-11]. Географи у своїх дослідженнях міських поселень класифікують їх за окремими ознаками (за генезою, географічним положенням, господарськими функціями, кількістю населення, особливостями планування та забудови, за типами перспективного розвитку та ін.). Приклади комплексних типологій міст, які спрямовані на обґрунтування стратегії їх розвитку, запропоновані у роботах М.Т. Агафонова, Є.Н. Перцика та ін. [1,7].

В контексті вищезазначеного необхідно звернути увагу на те, що типології міст розроблялися в основному з економіко-географічної, а не соціально-географічної точки зору, бралися ознаки, які пов'язані з містоутворюючими функціями міст, економіко-географічним положенням, а не з образом життя населення, з якістю природного середовища.

Разом з тим, поза увагою науковців залишаються теоретичні питання типізації міських поселень за характерним поєднанням ряду класифікаційних ознак, що визначають характер їх впливу на територію, тобто за рівнем антропогенно-техногенних навантажень. Така типізація потрібна для комплексної характеристики міст та їх систем, вона необхідна для поглибленого аналізу суттєвих особливостей даного міста або даної системи міст, для визначення найбільш ефективної стратегії їх розвитку та стратегії розвитку території.

В географічній типології міст автори частіше користуються сполученням ознак, які характеризують їх величину і головні функції. Завершена суспільно-географічна типізація міст за рівнем антропогенно-техногенного навантаження повинна включати крім ознак величини, функції, його місця в системі розселення ще й величину території, тривалість дії техногенного впливу у часі, але й досі така задача ще не вирішена. Треба відзначити, що для практичних потреб зручно використовувати декілька порівняно простих схем класифікації за невеликою кількістю ознак, ніж громіздких багатовимірних класифікацій.

Розробка типізації потребує накопичення і вивчення певної первинної інформації. Науковці на жаль, не завжди можуть отримати необхідну первинну інформацію, так як органи статистики не ведуть облік відповідних показників які б могли бути використані при вивченні впливу міст на територію. Це стосується перш за все якісних характеристик міст, рівня забруднення навколишнього середовища окремими екологонебезпечними галузями, головних джерел забруднення міського середовища, «гарячих точок», що потребують особливої уваги, функціональної структури господарства та проблем її вдосконалення, переліку основних підприємств промисловості за класами екологічної небезпеки та інше. Тому при дослідженнях окремих міст доводиться обмежуватись первинними матеріалами органів статистики, які відображають основні кількісні показники міст.

Як видно з попереднього методологічного досвіду, типізація поселень йшла шляхом ускладнення критеріїв та збільшення числа класифікаційних ознак. Серед головних критеріїв науковці в своїх дослідженнях виділяли чисельність населення й адміністративний статус поселення, пізніше ці критерії були доповнені економічним аналізом функцій міста, який в свою чергу був

покладений у відповідні функціональні критерії, далі використовувалися критерії демографічного розвитку та критерії оцінки розвитку інфраструктури, як середовища життєдіяльності.

Безперечно, що тип міста визначається його господарськими функціями, величиною та районоутворюючою роллю, яка характеризується адміністративним статусом, чисельністю населення, об'ємом продукції та послуг. Разом з тим очевидно, що цих критеріїв недостатньо для вирішення задач, пов'язаних з оцінкою АТН міських поселень і плануванням територій. Вони повинні бути доповнені критеріями оцінки середовища життєдіяльності населення (екологічні критерії, архітектурно-планувальні критерії). Необхідність доповнення витікає поперед за все з того концептуального уявлення про місто, на яке ми спираємось, тобто з розуміння міста як складної соціально-економічної системи, яка складається з трьох підсистем: населення, економічної бази та сфери життєзабезпечення, кожна з яких має свою планувальну структуру.

З уявлення про місто витікають й вимоги до побудови інтегральної багатовимірної типізації на основі ряду взаємопов'язаних критеріїв і, відповідно, за множиною ознак, що віддзеркалюють різноякісні сторони впливу міських поселень на навколишнє середовище.

Для типізації міст можна враховувати наступні ознаки: чисельність населення (людність), виконувані функції, тривалість дії техногенного впливу у часі (час виникнення міста, вік розвитку господарства міста), місце в системі розселення, адміністративний статус, величина території (площа міста), частка площі забудованих територій, густота населення, екологічні параметри (викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, скиди забруднених вод у поверхневі водні об'єкти, утворення та наявність відходів).

Алгоритм інтегральної типізації міських поселень: 1)формулювання теоретичних критеріїв та ознак типізації; 2)відбір статистичних показників на основі яких будується типізація; 3)групування міст за показниками, побудова часткової типізації; 4)побудова інтегральної типізації міських поселень за рівнями впливу на територію.

В процесі типізації поселень, поряд з формулюванням теоретичних критеріїв, необхідно враховувати: а)роль регіональних суспільно-географічних чинників; б) систему ознак; в) систему конкретних показників, що відповідає кожній ознаці; г) систему «порогових» значень показників для визначення класу навантаження кожного показника, д) ваговий коефіцієнт.

Типізація міських поселень за рівнями антропогенно-техногенного навантаження на територію може слугувати основою для оцінки вузлових елементів каркасу АТН, впливу урбанізаційних процесів на довкілля й для прийняття стратегічних рішень щодо розміщення продуктивних сил й управління розвитком міських поселень.

Список використаних джерел: 1. Агафонов Н.Т., Межевич М.Н., Старинский В.Н. Эволюция региональной среды производства и жизнедеятельности / Н.Т. Агафонов, М.Н. Межевич, В.Н. Старинский. – Л., 1985. 2. Большаник П.В. Уровни антропогенной нагрузки и эколого-географическое районирование территории ХМАО-Югры / П.В. Большаник. //

Вестник Томского государственного университета. – 2008. - № 317. – С. 253 – 257. 3. Ковтун В.В., Степаненко А.В. Города Украины: Экономико – географический справочник / В.В. Ковтун, А.В. Степаненко. – К. : Вища школа, 1990. – 279 с. 4. Лаппо Г.М. География городов: Учеб. пособие для геогр. ф-тов вузов / Г.М. Лаппо. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 480 с. 5. Палеха Ю.М. Питання типізації населених пунктів України для грошової оцінки їх земель / Ю.М. Палеха // Український географічний журнал. – 2004. - № 2. – С. 17 – 21. 6. Палеха Ю.М. Типізація міст України за особливостями внутрішньої планувальної диференціації території / Ю.М. Палеха // Український географічний журнал. – 2007. - № 3. - С. 31 - 35. 7. Перцик Е.Н. Города мира. География мировой урбанизации / Е.Н. Перцик. – Москва: Международные отношения, 1999. – 381 с. 8. Расселение: вопросы теории и развития (на примере Украинской ССР) / [Отв. редактор Ф.Д. Заставный]. – Киев: Наукова думка, 1985. – 264 с. 9. Хорев Б.С. Проблемы городов / Б.С. Хорев. - М., 1975. 10. Питюрченко Е.И. Территориальные системы городских поселений Украинской ССР / Е.И. Питюрченко. – К.: Наукова думка, 1977. – 205 с. 11. Степаненко А.В. Социально-экономическое развитие городов: проблемы комплексности и сбалансированности / А.В. Степаненко. – К.: Наукова думка, 1988. – 207 с.

УДК 911.3 + 911:004 (075.8)

ГІС-МОДЕЛЮВАННЯ ЛАНДШАФТНОГО КОМПОНЕНТУ УРБОГЕОСИСТЕМ

О.В. Попович, С.В. Костріков

olha_porovich_96@mail.ua, sergiy.kostrikov@gmail.com,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Добре відомо, що антропогенний імпакт на природні геосистеми має своїм наслідком привнесення нових елементів техногенного походження у середовище цих геосистем та відповідну зміну їх компонентів. Відповідно, похідна геосистема буде включати не тільки природні складові, але і штучно створені компоненти, такі, що подають *антропогенну інфраструктуру* або *артеприродне середовище* – автомобільні дороги, водосховища, залізниці, промислові підприємства, мости, сільськогосподарські поля, архітектурнобудівельні об'єкти тощо. Зрозумілим чином, подібні риси перетворених геосистем є найбільш репрезентативними саме на *урбанізованих територіях*. Таким чином, з'являється новітня геосистема – *урбогеосистема* (УГС). Остання визначається як таке системне утворення, що знаходиться в окремому екстенті географічного простору, і є несталою природно-антропогенною системою, взаємозв'язаною сукупністю архітектурнобудівельних об'єктів та різко порушених природничих екосистем [2]. Зрозуміло, що урбогеосистему не можна вважати ландшафтом в чистому вигляді. Вона навіть відрізнятиметься від такої відомої сутності як *урбаністичний ландшафт* [4].

З одного боку, на урбанізованих територіях існують всі ті ж компоненти геосистем, що і в природі: ландшафтний компонент, що представлений

літогенною основою (грунтоутворююча порода) з вираженим рельєфом, ґрунтовими горизонтами, рослинним покривом з різними ярусами, підземними і поверхневими водами і досить своєрідною фауною. З іншого боку, ці компоненти істотно змінені (кожен окремо і всі разом): значно змінена природна пластика рельєфу, суттєво змінений рослинний покрив, неодноразово перевернуті-перекопані ґрунти. Нарешті, в місті виникає безліч інших компонентів, які не властиві природному ландшафту: штучні асфальтобетонні покриття, будівлі і споруди. Крім того, в місті значно порушений і трансформований зв'язок між окремими компонентами природного ландшафту.

Спираючись на викладене вище, доцільно підкреслити, що досить важливим завданням в рамках урбаністичних досліджень варто вважати дослідження ландшафтного компоненту урбогеосистем з метою аналізу як природних, так і антропогенних умов формування і функціонування цих, переважною мірою, антропогенних геосистем. Ми вважаємо доцільним розглядати природно-антропогенний ландшафт *ареною функціонування, динаміки та еволюційного розвитку урбогеосистеми.*

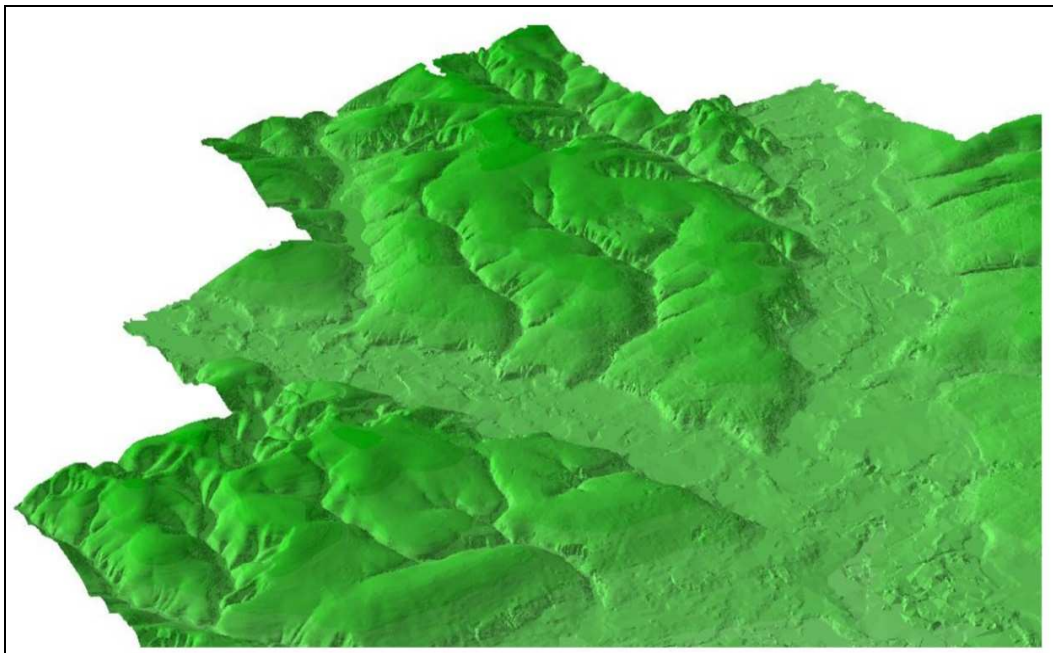

Рис. 1 Тривимірна цифрова модель рельєфу певної території [5]

Одним із основних інструментів аналізу просторової структури, функцій та компонентів урбогеосистеми, пізнання різноманіття її природних і антропогенних складових є застосування ГІС-засобів, зокрема ГІС-моделювання. Створені на основі такого підходу моделі ландшафту відносяться до класу *геоінформаційних моделей* [3].

Однією з головних можливостей, яку надають сучасні засоби ГІС-моделювання, є можливість обробки і візуалізації *багатошарової архітектури просторової інформації*, можливість формувати її з цілого ряду окремих інформаційних шарів різного інформативного наповнення. Основний зміст моделей ландшафтного компоненту урбогеосистеми саме через таку пошарову

побудову відображає склад елементів даної системи та їх активність, характер змін системи. Основними методичними завданнями геоінформаційного моделювання ландшафту, як арени функціонування урбогеосистеми, можна вважати такі положення: 1) розробка і реалізація теоретичної моделі ландшафту у середовищі ГІС; 2) формування прикладних ландшафтних моделей даних, які характеризують структурно-динамічну організацію ПТК для певної мети дослідження; 3) розробка алгоритмів аналізу даних – математичних методів аналізу формалізованого представлення геосистеми; 4) розробка ГІС-моделей ландшафтних процесів [1].

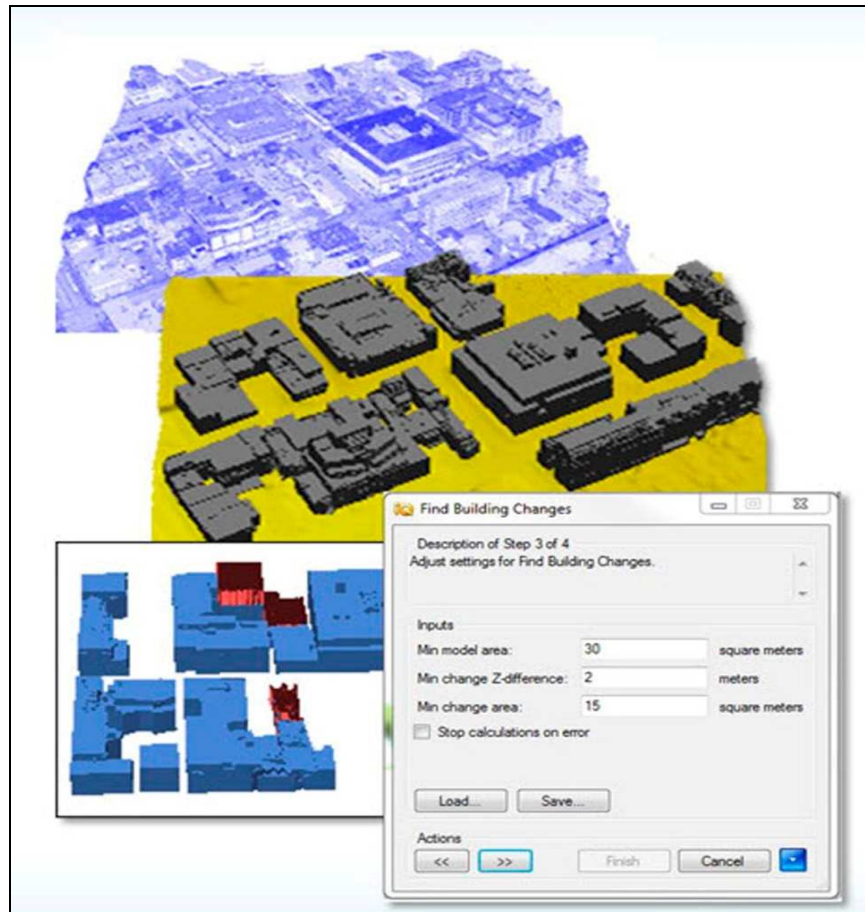

Рис. 2. Компоненти природно-антропогенного ландшафту урбогеосистеми, візуалізовані у програмному забезпеченні UrbanGEO (авторська ілюстрація)

В основі подання ландшафтного компоненту урбогеосистеми у комп'ютерному форматі знаходяться *цифрові моделі рельєфу* (рис.1). Вони являють собою комп'ютерне відображення конкретних об'єктів рельєфу, в якості вихідної інформації для їх побудови використовується масив даних зі значеннями географічних координат точок (осі X, Y) і значення висот у цих точках (вісь Z). Цифрові моделі рельєфу є основою для подальшої візуалізації інших складових природно-антропогенного ландшафту урбогеосистеми [3, 6]. Приклад подібної візуалізації наводиться на другій ілюстрації, де в інтерфейсі програмного забезпечення *UrbanGEO*, в розробці якого безпосередню участь приймав один із авторів цієї статті, подається модель урбогеосистеми (рис. 2).

Ефективність впровадження ГІС-моделювання і візуалізації щодо дослідження ландшафту в якості арени урбогеосистеми означає створення такої ГІС-моделі цієї системи, яка спроможна виявити певну частину емерджентних властивостей об'єкта, який вона відтворює. Ці властивості будуть знаходитися в межах двох вже відомих рівнів – нижчого (як морфологія рельєфу, так і морфології/динаміки архітектурних змін певного міста), та вищого, який відноситься вже до складних суспільно-географічних процесів (міграційні процеси міського населення) [2].

Список використаних джерел: 1. Глотов А.А. Геоинформационное моделирование долинно-речных ландшафтов Среднерусской лесостепи / А.А. Глотов, В.Б. Михно // Вестник ВГУ. – Серия: География. Геоэкология. – 2013. – № 1. – С. 47-52. 2. Костріков С.В. Програмне забезпечення ГІС для LiDAR-технології дистанційного зондування в цілях аналізу урбогеосистем / С.В. Костріков, Д.Л. Кулаков, К.Ю. Сегіда // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії – ГІС-форум'14: Збірник наукових праць. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2014. – Вип. 19. – С. 45-52. 3. Костріков С.В., Сегіда К.Ю. Теоретична і прикладна геоінформатика. Навчальний посібник для вишів / С.В. Костріков, К.Ю. Сегіда. – Харків: Вид-во ХНУ, 2016. – 592 с. 4. Лихачева Э.А. Город – экосистема / Э.А.Лихачева, Д.А.Тимофеев, М.П. Жидков и др. – М.: ИГРАН, 1996. – 336 с. 5. Коваленко Ю.В. Використання геоінформаційних систем в ландшафтознавчих дослідженнях / Ю.В. Коваленко, Ю.А. Кулініч, Л.Я. Юрків // Часопис картографії. – 2014. – Вип. 11. – С. 89-96. 6. Клєщ А.А. Моделирование геоморфометрических характеристик городских ландшафтов / Клєщ А.А., Максименко Н.В., Баскакова Л.В. – Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна, № 1140. Серія «Екологія», вип. 11 – 2014 – с.24-35.

УДК 911.3

ЛОГІСТИЧНИЙ ЧИННИК ОПТИМАЛЬНОГО (СТАЛОГО) РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В МІСТАХ УКРАЇНИ

І.Г.Смирнов

smurnov_ig@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м.Київ, Україна

До міського туризму безпосередньо відноситься поняття сталого туризму. Як відомо, розрізняють екологічну, економічну та соціальну сталість. Але в туризмі, основу якого складають туристичні ресурси, вимога сталості відноситься, перш за все, до необхідності збереження, відновлення та розвитку його ресурсної бази, що і складатиме підставу екологічного, економічного та соціального вимірів сталого розвитку туризму. Отже, без територіального регулювання туристичних потоків на підставі ефективної геологістичної організації туристичного простору проблему забезпечення оптимальної (сталого) стратегії розвитку туризму в регіоні вирішити неможливо. Звідси зрозуміла актуальність використання в туризмі логістичних підходів (логістики туризму) з метою досягнення сталості, зокрема, у містах – туристичних центрах України. Так, у Львові на рівні управління туризму міської ради значна увага

приділяється логістичному аналізу та територіальному упорядкуванню туристичних маршрутів з тим, щоб туристи не концентрувалися в середмісті. З цією метою розроблено проект, щоб спрямувати туристичні потоки до не менш цікавих об'єктів міста за межами центру.

Згідно геологістичної концепції сталого розвитку міського туризму, розробленої автором, структура та складники геологістичної організації туристичного простору міста (ГЛО ТПМ) повинні включати [1, 188]: 1) геологістичну ідентифікацію ресурсної бази туризму; 2) геологістичне планування туристопотоків, їх потреб, споживання та відходів; 3) геологістичне проектування туристичної інфраструктури, включаючи потужності зі збирання та переробки відходів від туристичного споживання; 4) геологістичне проектування ланцюжків поставок та ланцюжків реверсивної логістики з переробки відходів. Перший складник охоплює географічну та логістичну ідентифікацію туристичних ресурсів міста. При цьому географічна ідентифікація ресурсної бази туризму означає геопросторову локалізацію туристичних ресурсів (об'єктів). Останні виступають у ролі «туристичних магнітів», які притягують туристопотоки на певну територію. Відповідно висока територіальна концентрація туристичних ресурсів (об'єктів) викликає скупчення та накладання туристопотоків. Ці міркування слід враховувати при створенні та розміщенні нових туристичних об'єктів (наприклад, музеїв, пам'ятників тощо), які не слід «втискувати» до перевантажених туристичними ресурсами центральних ділянок міст. Отже, замість надмірної концентрації туристичних об'єктів рекомендується їх дисперсія, тобто, розосередження на території міста. У той же час логістична ідентифікація туристичних ресурсів означає визначення логістичного потенціалу кожного туристичного об'єкту, тобто максимально можливого туристопотоку, який не зашкодить сталому розвитку туризму і стану туристичних ресурсів. При цьому слід розрізняти одночасну кількість туристів на об'єкті, їхню чисельність за день (з урахуванням коефіцієнту ротації), за місяць, за сезон, нарешті, за рік. Географічна та логістична ідентифікація виконуються з урахуванням поділу туристичних ресурсів (об'єктів) міст на культурно-історичні (пам'ятники, музеї, театри тощо), архітектурні (історичні та сучасні), подієві (різноманітні заходи громадсько-культурно-розважального характеру) тощо. Другий складник базується на визначенні величини і структури туристопотоків та відповідних потреб туристів, які поділяються на потреби першого порядку (лавочки, урни, біотуалети, легке харчування, обмін валюти) та другого порядку (сувеніри, рекламно-інформаційні матеріали, преса та туристичні товари тощо). Також слід визначити і обсяг відходів, що утворюватимуться в результаті туристичного споживання у містах. Третій складник передбачає геологістичне проектування туристичної інфраструктури території міста для задоволення потреб туристів, зокрема, потреб першого порядку (туристична інфраструктура першого порядку – заклади легкого харчування, пункти обміну валюти), потреб другого порядку (туристична інфраструктура другого порядку – кіоски з продажу сувенірів, преси та рекламно-інформаційних матеріалів, магазинчики туристичних товарів тощо) та відповідної логістично-транспортної інфраструктури для забезпечення

потреб інфраструктурних об'єктів першого та другого порядку та необхідності переробки відходів, що утворюватимуться як супутній, але необхідний результат процесу туристичного споживання у містах. При цьому слід врахувати особливості їхнього розміщення на території міст, а також шляхи вивезення та наявні технології рециркуляції відходів. Четвертий складник передбачає геологістичне проектування ланцюжків поставок для забезпечення потреб туристичної інфраструктури першого та другого порядків та логістично-транспортної інфраструктури з виділенням логістичної та транспортної складових у їхньому складі та з урахуванням особливостей їхнього розміщення на території міста, а також можливостей вивезення, зберігання та переробки твердих побутових відходів (ТПВ), які утворюються після перебування туристів у місті та додаються до щоденного та річного загальнономіського обсягу ТПВ.

Ці питання є актуальними для Києва, де підвищене туристичне навантаження на ресурсну базу туризму міста вже призвело до випадків фізичної руйнації низки найбільш відвідуваних та цінних об'єктів (серед них - деякі будівлі Києво-Печерської Лаври, Софіївського собору тощо). Небайдужі кияни навіть склали список цінних історичних будинків Києва, які можуть зруйнуватися у будь-який момент [2]. Щодо Львова, то тут таких випадків менше (мабуть, завдяки якості австрійського будівництва), але вони теж є. Так нині реставрується скульптурна група «Ощадність, рільництво та промисловість» (у місці її називають «Статуєю Свободи»), яка прикрашає фасад будинку Музею етнографії та художнього промислу – колишнього приміщення Галицької ошадної каси, спорудженого у 1891 р. Реставрується «Чорна кам'яниця» (роки будівництва 1588-1589) на площі Ринок за кошти гранту Посольського фонду США, потребує реставрації каплиця Боїмів (XVII ст.), законсервовано рештки Високого замку, яких теж вже досягла «цікавість» туристів. На додаток до цієї проблеми Львів відчув й інший аспект явища туристичного перенавантаження – це збільшення обсягу та проблема вивозу та переробки твердих побутових відходів (ТПВ). Після пожежі на Грибовицькому сміттєзвалищі влітку 2016 р. Львову не стало куди вивозити свої ТПВ, обсяг яких закономірно зріс із зростанням числа туристів. Недарма туристичний рекорд Львова, який у 2016 р. відвідали 2,6 млн. гостей і число яких зростає рекордними темпами – на 15-20% щорічно (при цьому кожний турист у середньому витрачає у місті понад 100 євро щоденно), співпав зі «сміттєвою кризою». Між тим, схема логістичної організації туристичного простору міста, запропонована автором [1, 200], підказує про необхідність застосування комплексного підходу, що передбачає і використання «зворотної (реверсивної) логістики», тобто логістики переробки відходів. При цьому зазначимо, що туристи після себе залишають багато відходів, особливо в центрі міст (за деякими оцінками – 3-4 кг за добу на особу). Це – прямі відходи. Крім них є і опосередковані – це відходи готелів, ресторанів, кав'ярень, яких у середмісті Львова останніми роками з'явилося дуже багато. Відходи потребують ефективних технологій їх збирання, вивезення та переробки – таку можливість надає «реверсивна логістика». У Львові врахували необхідність розміщення смітників біля кожної лавки у центрі (при цьому смітники гарно, по-

художньому оформленні і виконанні місцевими майстрами), але при цьому не було прослідковано шляхи вивозу ТПВ та можливості їхньої наступної переробки. Між тим, щоденний обсяг відходів у місті дорівнює 600 тон (2017 р). Вирішити цю проблему у Львові можливо на підставі застосування двох підходів: транспортного та логістичного. До останнього часу активно застосовувався перший підхід, який полягав у знаходженні транспортних посередників (компаній), які зобов'язувалися (за дуже пристойну оплату) знайти відповідні сміттєзвалища і вивозити туди міські відходи Львова. Але, як показав досвід, коли львівське сміття потрапляло майже в усі області України, це не вирішувало проблему відходів. З метою зменшення їхнього обсягу були пропозиції пресування ТПВ на спеціальних майданчиках у межах міста, але вони теж не отримали схвалення, зокрема, від мешканців Львова. І тільки недавно керівництво міста та області звернулося до логістичного підходу, тобто до застосування засад «зворотної» логістики, коли аналізу і контролю підлягають не тільки різноманітні вхідні потоки до міста (у т.ч. туристів, товарів, сировини, палива тощо), але й вихідні потоки, серед яких важливе місце займають потоки ТПВ. Логістична наука і практика розробили пропозиції щодо ефективного управління цими потоками та їх глибокої переробки (рециркуляції, англ. recycling) на відповідних підприємствах (сміттєпереробних заводах). Такі підприємства можливо збудувати у відносно короткі терміни (як показує наявний приклад м.Рівного – за рік), а відповідні інвестиції можуть бути як міжнародними, так і внутрішніми, комунальними. Саме такий досвід репрезентує м.Київ, де обсяг відходів становить 3000 тон щодоби (2017 р.), але їхнє зберігання та переробка успішно здійснюються, по-перше, на полігоні ТПВ у с.Підгірці; по-друге, на Бортницькій станції аерації (БСА); по-третє, на сміттєспалювальному заводі «Енергія» у Дарниці. Київ активно залучає міжнародні досягнення та інвестиції, так, БСА нині модернізується за участю японських компаній, а у м.Фастів споруджено з китайською участю завод з переробки пластикових відходів (відповідно у Києві відкрито пункти з прийому пластика з оплатою – 5 грн./кг). Отже, логістичний підхід, застосований, зокрема, в «Концепції розподілу туристичного навантаження Львова», що недавно була ухвалена Львівською міською радою, слід було б поширити і на усі інші аспекти туристичного господарства міста, включаючи управління відходами, на базі використання найновітніших технологій та залучення національних та міжнародних інвестицій. Сказане стосується і інших міст України, зокрема Харкова.

Список використаних джерел: 1. Смирнов І.Г. Маркетинг у туризмі: навч.пос./ І.Г.Смирнов. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2016. – 251 с. 2. Ми їх втрачаємо: історичні будинки Києва, які можуть знести в будь-який момент [електронний ресурс]// Режим доступу: <https://styler.rbc.ua>

ПОШИРЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО УРБІЦИДУ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

Р.Р. Сливка, Б.В. Глуханюк

romanslyvka@i.ua; h.bohdnna94@gmail.com

*ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
м. Івано-Франківськ, Україна*

Військовий конфлікт на Сході України просторово охоплює міське середовище. Аеропорт Донецька, промзона Авдіївки, Іловайськ, Дебальцеве, Мар'їнка, Слов'янськ, Станиця Луганська, інші міста і селища поблизу лінії протистояння стали театром військових дій між українськими військовими підрозділами та підтримуваними Росією сепаратистами. Трагічними матеріальними наслідками та частиною інформаційного образу зони бойових дій стали зруйновані житлові та адміністративні будинки, знищені підприємства та об'єкти інфраструктури. У період пост-конфліктної відбудови постає питання масштабної відбудови міст Донбасу. Тому надзвичайно важливим завданням географів є вивчення прикладів конфліктів пострадянського простору, які за театр військових дій мали міське середовище.

Урбіцид є терміном, що дослівно означає «наси́льство проти мі́ст». Загибель міст описана у Біблії, історичним фактом є руйнування Єрусалиму під час Першої Юдейської війни (66-71 р. н.е.), політичні і особисті мотиви керували київською княгинею Ольгою, яка знищила місто Іскоростень. За Х'юїтом, міста характеризуються високою вразливістю до руйнування як унаслідок проходження військових дій на їх території, так і у випадку війни на відстані, що проявляється у можливості терористичних атак, наслідком яких є руйнування, страх і непевне майбутнє. Поняття урбіциду окреслює дещо поза руйнівними наслідками, а саме: усвідомлене значне порушення прав людини чи злочини війни [9, р. 366].

У контексті наслідків військових конфліктів даний термін запропонував використовувати Берман (1996). Згідно його визначення, «урбіцид» є деструктивним феноменом, що відображає фізичне знищення міста чи його частин [4]. Бонайн кваліфікує урбіцид як особливу політику і стратегію руйнування міських структур і міста загалом з метою контролю, придушення і дискримінації його населення [6, р. 85]. Егню зазначає, що логіка руйнування міського середовища пов'язана не тільки з бажанням завдати матеріальні збитки, але і з намаганням зламати волю супротивника до боротьби [2]. Низка географів приділяють увагу просторовим особливостям урбіциду [7, 8, 10].

Вирізняють дві головні групи причин урбіциду: соціальні і природні [7]. Соціальні причини можуть бути зумовлені: 1. Випадковими, помилковими, неусвідомленими, ненавмисними діями (техногенні катастрофи); 2. Зовнішньою

політичною та соціально-економічною кон'юнктурою, насильницькими конфліктами; 3. Внутрішньою політикою формування міського простору (демлітаризація, деіндустріалізація, знищення міських нетрів та гетто, реконструкція занепалих районів заради їх ревіталізації, чи зміни функціонального призначення), або ж цілеспрямованими насильницькими діями (військові дії, етнічні чистки, депортації). У залежності від ступеня руйнування міського середовища внаслідок насильницького конфлікту можна виділити абсолютний урбіцид (місто втрачає своє функціональне значення), і обмежений урбіцид (місто спроможне відродити втрачене). У рамках обмеженого урбіциду виділяємо підтипи: 1. урбіцид з повним відновленням функціональної спроможності міста і довоєнної кількості населення; 2. урбіцид із повним відновленням функціональної спроможності міста та меншою, ніж 75 % від довоєнного чисельністю населення; 3. урбіцид із неповним відновленням функціональної спроможності міста та меншою, ніж 75 % від довоєнного чисельністю населення.

Урбіцид проявився у: 1) війні в Нагорному Карабасі (після 1991 – вірмено-азербайджанський територіальний конфлікт) 1988-1993 рр.; 2) абхазько-грузинській війні (1992-1993, 2008); 3) осетино-грузинському конфлікту (1991-1992, 2004, 2008); 4) першій (1994-1996) і другій (1999-2009) російсько-чеченські війнах; 5) війні у Донбасі (від 2014 і до сьогодні). Прикладом абсолютного військового урбіциду є окуповані вірменськими силами міста Азербайджану Агдам і Фізулі (чисельність населення у 1991 відповідно – 39,2 і 17,5 тис.ос.), сучасний стан яких нагадує міста Хіросіма і Нагасакі після атомного бомбардування [3]. У публіцистичній літературі такі міста називають «міста-привиди». Вони входять у так звану «зону безпеки» самопроголошеного Нагорного Карабаху загальною площею 7634 км². Зараз конфлікт характеризується як заморожений з високою імовірністю ескалації, що унеможливорює повернення азербайджанців-біженців та відбудову міста. Прикладом обмеженого урбіциду із повним відновленням функціональної спроможності міста є Степанакерт / Ханкенді (столиця самопроголошеної держави). Столичний статус і підтримка Вірменії та вірменської діаспори сприяли відродженню міста. Динаміка населення тут позитивна і відбулась компенсація довоєнної чисельності населення (56,9 тис.ос. у 1991 і 55,3 тис. ос. у 2015) [5]. До цього типу місто відносимо із застереженням, оскільки майже повністю знищеним є азербайджанське соціо-культурне середовище міста. Прикладом обмеженого урбіциду із повним відновленням функціональної спроможності міста та меншою, ніж 75 % від довоєнного чисельністю населення є місто Грозний, яке повністю відбудоване упродовж 2000-их, але все ж у ньому наявне населення становить тільки 73,4% від довоєнного періоду (397,2 тис.ос. у 1989 і 291,6 тис.ос. у 2017) [5]. Втраченим є багатоетнічне етнокультурне середовище міста. Прикладами обмеженого урбіциду із неповним відновленням функціональної спроможності та міського населення є столичні міста самопроголошених де-факто держав Абхазії і Південної Осетії – Сухумі (119,1 тис. ос. у 1991 та 62,9 тис. ос. у 2011) та Цхінвалі (42,3 тис. ос. у 1989 та 30,4 тис.ос. у 2015) [5]. Функціонування міст Абхазії і Південної Осетії

значної мірою залежить від фінансової допомоги Росії та обслуговування російських військових баз (Очамчире, Гудаута, Ахолгорі / Ленінгорі). Занепаду зазнало шатарське містечко Ткварчелі і його пригород Акармара в Абхазії. Міські поселення Шуша, Джебраїл, Зангілан и Губадли були зруйновані вірменськими збройними силами під час війни. Зараз вони заселені виключно вірменами, частина з яких біженці і колоністи.

В Україні збройне протистояння триває із різним ступенем інтенсивності. Поблизу лінії розмежування проживають сотні тисяч цивільних осіб, які перебувають в психологічній, політичній, соціальній і економічній ізоляції, що ускладнює можливості для розв'язання конфлікту. За даними Мінрегіонбуду України, станом на вересень 2014 р. у Донецькій області з 28 міст обласного підпорядкування (3,67 млн осіб) та 18 районів (650 тис. осіб), зазнали значних руйнувань 21 місто (3,39 млн. осіб) та 13 районів (520 тис. осіб). У Луганській області внаслідок бойових дій зазнали значних руйнувань 14 міст обласного підпорядкування (1,6 млн. осіб) та 8 районів (350 тис. осіб) (1, с.41).

Отже, аналіз військового урбіциду на пост-радянському просторі вказує на наявність численних прикладів негативних наслідків для урбогеосистем. У пост-конфліктний період фізичне відновлення міста не завжди відбувається паралельно із відновленням довоєнного соціо-культурного середовища та демографічного потенціалу. Травматичний досвід війни зберігається навіть у функціонально відроджених містах. Наслідки урбіциду повністю не подолані в жодному з колишніх і теперішніх міських театрів військових дій.

Список використаних джерел: 1. Стратегія відновлення Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрямки державної політики. – К., 2015. – 167 с. 2. Agnew J. Killing for Cause? Geographies of War and Peace / J.Agnew // *Annals of the Association of American Geographer*. – 2009. - № 5. – pp. 1054–1059. 3. Armenian Vandalism: Azerbaijani Monuments in Captivity. – Режим доступу до ресурсу: http://www.armenianvandalism.az/en_general.html 4. Berman M. Falling Towers: City Life After Urbicide. *Geography and Identity: Living and Exploring Geopolitics of Identity*. – Maisonneuve Press, Washington, DC, 1996. – с. 172–192. 5. Bespyatov Tim. – Режим доступу до ресурсу: <http://pop-stat.mashke.org> 6. Bonine M. Middle East and North Africa. /M. Bonine // *International Encyclopedia of Human Geography / Editors-in-Chief Rob Kitchin, and Nigel Thrift*. – Amsterdam: Elsevier, 2009. – Vol.4. – 2009. – P.82-88. 7. Coward M. Urbicide in Bosnia / N. Coward // *Cities, War and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*. Blackwell, Oxford, 2004. – pp. 154–171. 8. Graham S. *Cities Under Siege: The New Military Urbanism* / S.Graham. – Verso, London-New York, 2011. – 402 p. 9. Hewitt K., *Proving Grounds of Urbicide: Civil and Urban Perspectives on the Bombing of Capital Cities*, *Geography and Environmental Studies Faculty Publications*. – 2009. – № 14. – Режим доступу: http://scholars.wlu.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1013&context=geog_faculty 10. Slyvka R. Spatial features of military urbicide in Ukraine [Електронний ресурс] / R. Slyvka, I. Zakutynska // *Acta Geographica Silesiana*, 23. WNoZ UŚ, Sosnowiec, 2016, s. 97–109. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.wnoz.us.edu.pl/ags.php>.

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ДОВІДНИКА 2ГІС ДЛЯ ЗБОРУ ПЕРВИНИХ ДАНИХ ДЛЯ СУСПІЛЬНО- ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

О.С. Чуєв

chuevalexey93@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Будь-яке географічне дослідження базується на комплексі просторових даних, отриманих різними шляхами. Для досліджень соціально-економічного та суспільно-географічного спрямування пошук первинних даних зазвичай стає однією з найважливіших задач. Статистичні щорічники та збірники матеріалів для регіонів надають численні можливості для вивчення особливостей розвитку окремих адміністративних одиниць з визначеними кордонами. Найчастіше науковці характеризують те чи інше явище за допомогою порівняння відносних та абсолютних показників по районах, областях, містах чи селищах. Для суспільної географії це може бути дослідження міграційних процесів, безробіття, обсягів виробництва, тощо.

Дані для великих міст зазвичай зберігаються з прив'язкою до районів. Такий підхід не надає чіткого розуміння особливостей розвитку всієї території. Постає необхідність в більш глибокому дослідженні територіальних особливостей окремих осередків в межах населеного пункту. В цьому випадку найбільш доцільним є виконання просторового аналізу, який потребує даних з територіальною прив'язкою. В якості джерела такої інформації може бути використаний електронний довідник 2ГІС.

Для міста Харків каталог 2ГІС налічує інформацію про більш ніж 36 тисяч організацій в 1122 категоріях. Компанія гарантує вірність інформації та її актуальність з 95% точності [4]. Це стає можливим завдяки роботі ГІС-спеціалістів, які на місцевості коректують оцифровані космічні знімки, та контакт-центрам, які виконують актуалізацію довідника. Для кожної організації вказані адреса, телефон, час роботи, інтернет-адреса та розташування входу в будівлю [4]. Крім цього, в картці компанії може міститися інформація, специфічна для роду діяльності організації. Наприклад, способи оплати, робочі години, перелік послуг та інше.

В минулих дослідженнях нами вже приводився підхід до збору первинної інформації за допомогою глобального переглядача *Google Планета Земля*, але він мав значний недолік [1, 2, 3]. Це складність збору даних, оскільки кожен об'єкт треба було власноруч оцифрувати, задати атрибутивну інформацію. З іншого боку каталог 2ГІС має публічний API, який може бути використаний для автоматизації збору інформації.

Для подальших досліджень антропогенної інфраструктури міста Харків

нами було виділено 85 категорій об'єктів, які можуть бути розділені на такі групи: екстрені служби (аварійна служба водоканалу, пожежні, швидка допомога, служба спасіння, поліція), автосервіс (шиномонтаж, автомийки, СТО, стоянки, заправки, станції зарядки електротранспорту), дозвілля та розваги (кафе, атракціони, бані, бари, ботанічні сади, кінотеатри, нічні клуби, паркові зони, піцерії, пляжі, ресторани, рюмочні, столові), комунальні та побутові послуги (кладовища, крематорії, платіжні термінали, студентські гуртожитки, заводи, очисні споруди, тюрми, пошта), культура, мистецтво та релігія (монастирі, мечеті, синагоги, театри, храми, собори, церкви), медицина (аптеки, лікарні, поліклініки, диспансери, психіатричні заклади, родильні дома, травмпункти), освіта, робота та кар'єра (академії, гімназії, дитячі садки, інститути, коледжі, ліцеї, технікуми, університети, училища, школи, бізнес-центри), спорт, відпочинок, туризм (басейни, фітнес клуби, тренажерні зали, стадіони, спортивні майданчики), ветеринарні послуги (ветеринарні аптеки, ветеринарні клініки, зоотовари), торгові комплекси (гіпермаркети, ринки, супермаркети, продуктові магазини, торгово-розважальні центри, торгові центри), транспорт (аеропорти, залізничні вокзали, автовокзали, станції метро, залізничні сортувальні станції), фінансові послуги (банки, банкомати, пункти обміну валют). Окремо було зібрано інформацію щодо розташування несанкціонованих сміттєзвалищ. Для отримання даних було створено комп'ютерну програму, яка за допомогою HTTP-протоколу отримує інформацію з публічного каталогу *2ГИС* та конвертує її до Excel-файлу. В подальшому завдяки наявності координат об'єктів вони можуть бути імпортовані до програмного комплексу *ArcGIS*, в якому і буде виконуватись дослідження просторових особливостей антропогенної інфраструктури міста.

Такий підхід щодо збору первинних просторових даних має декілька переваг. По-перше, дослідження може бути виконано без прив'язки до районів чи інших адміністративних одиниць. Наявність понад 10 тисяч оцифрованих об'єктів дає змогу отримати точну картину в кожній окремій ділянці в межах міста, а не для району в цілому. По-друге, значно спрощується процес самого збору інформації. Максимальна автоматизація дозволяє отримати Excel-файл з відомостями про об'єкти за рахунок одного запиту (як в більшості пошукових системах). В каталозі *2ГИС* є інформація щодо годин роботи закладів, тому дослідження може бути виконано ще й з часовою прив'язкою (наприклад, аналіз доступності цілодобових супермаркетів в межах міста). По-третє, зібрана інформація завжди актуальна, її оновлення може бути виконано будь-коли, а в випадку статистичних щорічників актуалізація виконується не частіше, ніж раз на рік.

Список використаних джерел: 1. Костріков С.В., Чуєв О.С. Аналіз дворівневих урбогеосистем через засоби ГІС / С.В. Костріков, О.С. Чуєв // *Вісник ХНУ. – Вип. 44 – Геологія - Географія – Екологія. - Харків: Видавництво ХНУ, 2016. – с. 98-109.* 2. Костріков С.В. Геоінформаційне моделювання природно-антропогенного довкілля. Наукова монографія / С.В. Костріков // Харків: Вид-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна. - 2014. – 484 с. 3. Чуєв О.С., Костріков С.В. Оцінка через ГІС-засоби просторової диференціації благоустрою міста як функції урбогеосистеми (на прикладі м. Харків) / О.С. Чуєв, С.В. Костріков // *Часопис соціально-економічної географії. – Вип. 18 (1) - Харків: Видавництво ХНУ, 2015. – с.*

УДК 911.3

МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ГІС ДЛЯ ГЕОДЕМОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

К.Ю. Сегіда, О.О. Паталашка

kateryna.sehida@gmail.com, a_patalashka@ukr.net

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Суспільно-географічне дослідження геодемографічної системи будь-якого ієрархічного рівня (особливо локального, регіонального, національного) є важливим завданням для ухвалення управлінських рішень щодо подальшого соціально-економічного розвитку, адже вона виступає основою соціуму і суспільства, складається з населення території з усім комплексом демографічних і територіальних структур, поведінкових та інших особливостей, є середовищем, де відбуваються геодемографічні процеси, забезпечуючи безперервне відтворення населення та змінюючи його кількісні і якісні характеристики в просторово-часовому континуумі [4].

Сучасний етап розвитку будь-якої науки, в тому числі і географічної, характеризується широким застосуванням моделей при дослідженні процесів та явищ. Такі моделі можуть бути як статичні (збігаються з основними параметрами об'єкта реальності), так і динамічні (моделювання зміни параметрів об'єкту в часі та просторі). Для суспільної географії характерним є застосування динамічних моделей, оскільки процеси та явища володіють можливістю швидкої зміни своїх характеристик (кількісних і якісних) як у часі, так і у просторі. Просторовий аналіз як метод моделювання дає можливість виявляти закономірності розподілу об'єктів, чи їх характеристик у просторі; наявність взаємозв'язків між кількома класами об'єктів та види таких зв'язків; просторові та часові тенденції розвитку досліджуваного суспільно-географічного об'єкта тощо. Однією з переваг використання ГІС для дослідження геодемографічних явищ і процесів є можливість проведення просторового аналізу після попередньої обробки первинних даних.

Існує безліч методологічних засад для вивчення і характеристики процесів, що характеризують населення. Застосування просторового аналізу викликане необхідністю в процесі дослідження перш за все виявляти територіальний характер розподілу демографічних явищ. Це дає можливість не тільки характеризувати картину розподілу того чи іншого явища або процесу, але й впливати на формування заходів демографічної політики. Головною першочерговою особливістю використання просторового аналізу виступає те,

що він не тільки дає можливість пізнати суть геодемографічного процесу та розкрити механізми, які є його рушійною силою, а ще й забезпечують керування досліджуваними процесами. Управління відбувається на основі виявлення діючих чи перспективних зв'язків між елементами (явищами) процесу. Тобто, спочатку відбувається спроба встановлення зв'язків між явищами (населення розглядаємо як геодемографічну систему, відповідно, варто акцентувати увагу на наявність зв'язків між її елементами), так званий процес аналізу, а далі йде визначення загального стану системи та перспектив її розвитку [3, 4, 5].

Застосування ГІС для суспільно-географічного дослідження геодемографічної системи будь-якого ієрархічного рівня має на меті [1-5]:

- розуміння процесу перебігу (розвитку і функціонування) геодемографічної системи, як визначення рівня життєдіяльності населення та його загального стану, збір та перегляд головних кількісних та якісних характеристик;
- визначення єдності протікання процесу, співставлення загального стану геодемографічної системи на вищому ієрархічному рівні (при дослідженні регіональної геодемографічної системи – на національному рівні) та в межах досліджуваної території (при дослідженні регіональної геодемографічної системи – на локальному рівні);
- порівняння процесів від загального до часткового, тобто від глобального до локального, встановлення ієрархічності зв'язків та факторів впливу на причини та подальші напрямки руху населення;
- встановлення функціональності, характеристика властивостей і параметрів, що реалізують функції системи, дають можливість змінювати структуру тощо;
- визначення сенсебілізованості системи, розуміння на скільки гнучкими є реакції системи на зовнішні та внутрішні чинники прямої та опосередкованої дії, за допомогою каналів прямих та зворотних зв'язків встановлення особливостей реакції на майбутні заходи регулювання перебігу того чи іншого процесу;
- дослідження невизначеності розвитку геодемографічної системи, тому на основі просторового аналізу має розроблятися не одна ідея регулювання процесу, а одночасно декілька.

Так, просторовий аналіз дає змогу проаналізувати повну картину перебігу природного чи механічного руху населення, по-друге, створити проекти важелів впливу (регуляторів) вказаних процесів.

Крім того, важливою особливістю використання ГІС у геодемографічних дослідженнях є забезпечення моніторингу демографічних процесів та явищ. Функціональною перевагою застосування геоінформаційних систем є широкі можливості проведення аналізу даних, та їх якісне картографування. Іншою перевагою є масштабність процесу, тобто робота з об'ємною базою даних. Окрім того, можна виділити актуальність та оперативність роботи з даними, що полягають у легкому та швидкому оновленні набору демографічних даних, про цьому не змінюючи їх структуру. Відносні показники, до яких належать

щільність населення, інтенсивність міграційного обороту (або міграційне навантаження), природний приріст, рівень народжуваності та смертності візуалізуються за допомогою фону, при цьому інтенсивність зафарбовування дає можливість говорити про силу протікання будь-якого з цих процесів на визначеній території. Такі дані як чисельність населення, кількість народжених та померлих, прибулих та вибулих, та інші, що вимірюються в абсолютних показниках – особах прийнято візуалізувати за допомогою діаграм (кругових чи стовпчастих) та графіків. При чому, для візуалізації за допомогою кругових діаграм робиться перерахунок у відсотки, що в кінцевій сумі показників дасть 100%. Таким способом можна вдало демонструвати співвідношення сільського та міського населення у областях, районах та інших територіальних одиницях. Комбінування візуалізації відносних та абсолютних показників дає можливість змодельовати загальну картину перебігу досліджуваного явища. Наприклад, якщо фоном демонструвати міграційний приріст населення, то стовпчастою діаграмою доцільно показати загальні кількості прибулих та вибулих осіб. У демографії найчастіше використовують саме такий спосіб представлення даних для їх подальшого аналізу. ГІС-функціональність дає можливість візуалізувати дані за допомогою методу інтерполяції, в основі якого лежить визначення даних в точці за допомогою обрахунку існуючого ряду даних. В демографії, перш за все, можна інтерполювати значення чисельності населення. За наявності достатньої кількості точок та через інтерполяцію площини їх розміщення, можна отримати дані про кількість населення в інших пунктах, що територіально близькі до визначених.

Важливим є вказати, що геоінформаційні системи при дослідженні демографічних процесів дають широкі можливості вибору саме способу їх картографування. Особливістю картографування адміністративно-територіальних одиниць є візуалізація атрибутивної інформації, адже картографуються не стільки об'єкти, скільки їх властивості [1]. Важливим елементом, що забезпечує можливість проведення геодемографічного аналізу території є застосування модуля геостатистики, про який йтиметься у наступних публікаціях авторів.

Список використаних джерел: 1. Костріков С.В. *Теоретична і прикладна геоінформатика: Навчальний посібник для студентів географічних, геологічних та екологічних спеціальностей університетів* / С.В. Костріков, К.Ю. Сегіда. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – 672 с. 2. Кустовська О.В. *Демографічний розвиток регіону (статистичний аналіз і моделювання)* / О.В. Кустовська. – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 326 с. 3. Нємець К.А. *Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі: Монографія.* / К.А. Нємець, Л.М. Нємець. Харків: РВВ ХНУ, 2013. – 189 с. 4. Сегіда К.Ю. *Геодемографічна система: властивості і функції* / К.Ю. Сегіда // *Актуальні проблеми країнознавчої науки : матеріали V Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції (м. Луцьк, 18–19 травня 2017 р.)* / за ред. В.Й. Лажніка. – Луцьк : Вежа-Друк, 2017. – 160 с. – С. 71-75. 5. Сегіда К. *Просторовий аналіз геодемографічної системи за допомогою ГІС-засобів* / К. Сегіда // *Гуманітарні, природничі та точні науки як фундамент суспільного розвитку: Матеріали IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Гуманітарні, природничі та точні науки як фундамент суспільного розвитку» (м. Харків, 28-29 квітня 2017 року)* / Наукове партнерство «Центр наукових технологій». Харків: НП «ЦНТ», 2017. – 98 с. – С. 12-17.

СЕКЦИЯ 2. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

УДК 914/919(478.9)

ПРИОРИТЕТЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ СТРУКТУРНОЙ ПОЛИТИКИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ

М.П. Бурла
burla57@list.ru

*Приднестровский государственный университет им. Т.Г.Шевченко,
г. Тирасполь, Приднестровье, Молдова*

Анализ структуры экономической системы региона и разработка мероприятий по ее оптимизации является важнейшим направлением социально-экономической политики государства.

Экономическая система Приднестровья находится в глубоком кризисе, причинами которого являются разнообразные факторы, среди которых особое место занимают структурные диспропорции. В первую очередь следует отметить симплификацию структуры хозяйства, выражающуюся в закрытии отдельных производств, росте зависимости региона от ограниченного круга предприятий и ассортимента товаров. В постсоветское время прекратили свою деятельность несколько крупных предприятий, среди которых можно отметить консервные заводы (Тирасполь, Григориополь), шелковый комбинат (Бендеры), трикотажная фабрика, насосный завод, сахспирткомбинат (Рыбница), табачно-ферментационный завод (Дубоссары).

Как следствие, произошло существенное сокращение объемов и ассортимента выпускаемой промышленной продукции, сократилась доля материального производства в структуре добавленной стоимости (с 60-67% в 90-е годы XX в. до 30-35% в 2010-2016 гг.). Выросла доля нерыночных услуг в ВВП, которая в отдельные периоды превышала 50% [1, с. 96].

За 1990-2016 гг. сократилась численность занятых в материальном производстве – с 168 до 38 тыс. человек, а их доля в общей численности занятых – с 61,4% до 29,0% [1-3]. При этом осуществлено лишь частичное техническое перевооружение предприятий, что не обеспечило компенсирующего роста производительности труда.

К началу 90-х годов XX в. ведущее место в структуре промышленности занимали нематериалоемкие, неэнергоемкие и трудоемкие отрасли перерабатывающей промышленности преимущественно экспортной ориентации (легкая и пищевая промышленность, машиностроение). Также была высока доля электроэнергетики (табл. 1).

За 1990–2016 гг. произошли негативные сдвиги в межотраслевых

пропорциях промышленного производства. Значительно снизилась доля отраслей, для развития которых в республике имеются существенные конкурентные преимущества (машиностроения, пищевой и легкой промышленности). При этом увеличилась доля черной металлургии и тепловой электроэнергетики, для развития которых регион не обладает конкурентными преимуществами и ресурсами, а внутренний рынок предъявляет ограниченный спрос на их конечную продукцию. Развитие этих отраслей значительно зависит от зарубежных собственников, внешних поставок и конъюнктуры внешних рынков сбыта, что существенно увеличивает степень общеэкономических рисков (табл. 1).

Таблица 1

Отраслевая структура промышленного производства, %*

Отрасль	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016
Промышленность - всего	100	100	100	100	100	100	100
Электроэнергетика	8,9	29,4	10,6	23,2	34,1	40,3	41,4
Черная металлургия	3,4	6,5	35,7	34,2	18,7	24,1	18,2
Машиностроение и металлообработка	21,4	13,9	8,2	8,4	7,3	4,3	4,4
Промышленность строительных материалов	3,9	3,8	2,1	2,1	3,6	4,8	6,0
Легкая	33,5	12,2	29,5	19,4	21,8	12,2	14,1
Пищевая	23,6	26,5	7,2	9,0	10,9	10,8	12,2
Другие отрасли	5,3	7,7	6,6	3,7	3,6	3,5	3,7

*Рассчитано по данным Государственной службы статистики Приднестровья

Сокращение объемов традиционных видов продукции отрицательно повлияло на ассортимент экспорта. Прекращены поставки сахара, эфирных масел, ферментированного табака, широкого спектра плодоовощных консервов, шелковых тканей, насосов, стеклянной и жестяной тары. В экспорте преобладают черные металлы и электроэнергия (табл. 2).

Таблица 2

Товарная структура экспорта Приднестровья*

Товарная группа	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2016
Экспорт – всего:							
- млн долл.	579,7	727,0	577,5	691,8	586,9	611,1	530,4
- %	100	100	100	100	100	100	100
Черные металлы	65,3	65,3	36,1	32,8	19,5	21,3	16,2
Электроэнергия	8,1	3,2	31,6	25,2	24,5	37,2	35,3
Продовольственные товары и сырье	3,9	3,0	5,7	8,5	17,4	13,8	15,9
Текстиль и изделия из него, одежда, обувь	15,7	15,5	19,1	22,3	23,2	16,3	20,5
Машиностроительная продукция	5,5	5,5	2,8	5,1	4,7	1,9	4,2
Другие товары	1,5	7,5	4,7	6,1	10,7	9,5	7,9

*Рассчитано по данным Государственной службы статистики Приднестровья

Примечание. Доля черных металлов в отдельные годы составляла около ⅓ экспорта ПМР (46,6% в 1998 г., 52,1 - в 1999 г., 52,5 - в 2000 г., 46,5 - в 2001 г., 44,3 - в 2002 г., 50,0 – в 2003 г., 62,8% - в 2004 г.).

Ограниченный ассортимент товаров в экспорте (цемент, текстильные изделия, электроэнергия, черные металлы, обувь) создает угрозу устойчивому развитию и чревато значительными отрицательными колебаниями макроэкономических показателей в случае неблагоприятной конъюнктуры на рынках сбыта (табл. 2).

В 80-90-е годы XX в. Приднестровье экспортировало широкий ассортимент машиностроительной продукции, доля которой в 2000 г. составила 11%. К 2005 г. она сократилась до 5,5%, а к 2016 г. – до 4,2% [1-3].

В долгосрочном ретроспективном периоде существенно сократился экспорт продовольствия. Фактически произошло вытеснение приднестровских поставщиков продовольствия с рынков СНГ. Для них остаются практически недоступными рынки вне стран СНГ. Приднестровье превратилось из нетто-экспортера в нетто-импортера продовольственной продукции.

В территориальной структуре хозяйства в постсоветский период произошла деиндустриализация административно-территориальных единиц, как вследствие закрытия ряда промышленных предприятий, так и неэффективного использования имеющихся промышленных мощностей.

Сложившиеся структурные диспропорции могут быть устранены, в первую очередь, путем интенсивного развития промышленного сектора и трудоемких отраслей сельского хозяйства. Необходимо создать новые промышленные предприятия, специализация которых будет адекватна региональным преимуществам и, которые обеспечат рост занятости, диверсификацию выпускаемой и экспортируемой продукции.

Представляется, что, в обозримой перспективе, наибольший эффект можно получить за счет создания групп технологически взаимосвязанных предприятий, в форме кластеров. Наиболее перспективными представляются агроиндустриальный, машиностроительный, индустриально-строительный, легкомышленный, химико-фармацевтический кластеры.

Особо следует стимулировать агроиндустриальный кластер, для развития которого Приднестровье обладает существенными преимуществами – плодородными черноземными почвами, высоким агроклиматическим потенциалом, квалифицированными трудовыми ресурсами, научной базой.

В структуре сельского хозяйства следует изменить специализацию в направлении роста доли трудоемких отраслей растениеводства, в первую очередь, овощеводства и плодоводства. Это позволит увеличить занятость населения, создаст надежную сырьевую базу для перерабатывающих предприятий АПК и существенно повысит экспортный потенциал региона.

Одним из стратегических направлений развития Приднестровья является сфера туризма, для которой в регионе имеются значительные предпосылки. Для региона наиболее предпочтительными направлениями являются гастрономический, конфессиональный, экологический, спортивный, культурно-познавательный и лечебно-оздоровительный виды туризма.

Список использованных источников: 1. Статистический ежегодник Приднестровской Молдавской Республики (1990, 2001-2005 гг.). – Тирасполь: ГСС Министерства экономики, 2006. –186 с. 2. Статистический ежегодник Приднестровской

Молдавской Республики (2006-2010 гг.). –Тирасполь: ГСС Министерства экономики, 2011. – 186 с. 3. Статистические ежегодник Приднестровской Молдавской Республики (2012-2016 гг.). –Тирасполь: ГСС ПМР, 2017. –188 с.

УДК 314. 87 (478.9)

ДЕПОПУЛЯЦИОННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРВООЧЕРЕДНЫЕ ЗАДАЧИ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В ПРИДНЕСТРОВЬЕ

О.Н. Бурла

olga-dnestr2008@mail.ru

*Приднестровский государственный университет им. Т.Г.Шевченко,
г. Тирасполь, Приднестровье, Молдова*

Население – главный элемент социально-экономической системы региона, определяющий особенности государственного управления, основные направления социально-экономического развития, объемы и ассортимент создаваемых и потребляемых материальных и духовных благ.

Виду своей привлекательности, экономической стабильности до конца 80-х годов XX в. приднестровский регион характеризовался положительной динамикой численности населения, обусловленной естественным и миграционным приростом. По данным переписи 1989 г., численность постоянного населения Приднестровья составила 680,9 тыс. человек [1]. Естественный прирост населения в 1989 г. составил 5,4 тыс. человек, а миграционный – 2,7 тыс. человек.

Таблица 1

Естественное движение населения ПМР, человек*

Год	Число родив- шихся	Число умер- ших	Естественный прирост(+), убыль (-)	Год	Число родив- шихся	Число умер- ших	Естественный прирост (+), убыль (-)
1990	12043	7256	+4787	2001- 2005	23080	40286	-17206
1991- 1993	27951	22840	+5111	2006- 2010	25429	39568	-14139
1994	8349	8358	-9	2011- 2015	24931	35843	-10912
1995	7117	8237	-1120				
1996- 2000	27326	39531	-12205				
				2016	4676	6758	-2082
				2017**	2164	3502	-1338

*Рассчитано по данным Государственной службы статистики Приднестровья

**Январь-июнь

Распад СССР, военно-политический конфликт 1992 г., трансформация социально-экономической системы, сопровождающаяся множеством кризисных явлений, обусловили устойчивые депопуляционные тенденции в

регионе. В 1994 г. был зафиксирован простой тип воспроизводства населения (родилось 8349, умерло 8358 человек), а начиная с 1995 г. – суженный тип, характеризующийся естественной убылью населения (табл. 1).

До начала 90-х гг. XX в. регион имел положительное сальдо миграции. В 1989 г. в республику прибыло 32865 человек, выбыло 30154 человек, положительное миграционное сальдо составило 2711 человек. В 1990-1991 гг. еще сохранялось положительное сальдо миграций.

Среди причин эмиграции можно выделить и стремление значительной части населения воссоединиться с исторической Родиной (в первую очередь, с Россией, Украиной, Израилем, Германией), устойчивую эмиграционную склонность проявляют выпускники общеобразовательных и профессиональных учебных заведений. Как следствие, начиная с 1994 г. сложилась устойчивая миграционная убыль населения (табл. 2).

Таблица 2

Миграционное движение населения ПМР

Годы	Прибыло	Выбыло	Прирост (убыль)	Годы	Прибыло	Выбыло	Прирост (убыль)
1990	36029	32926	3103	1996-2000	67380	94957	-27577
1991	30359	29095	1264	2001-2005	49778	74758	-24980
1992	21478	32242	-10764	2006-2010	34207	49649	-15442
1993	22658	21539	1119	2011-2015	35758	46088	-10330
1994	18326	20184	-1858	2016	6036	7795	-1759
1995	14513	22777	-8264	2017**	3996	3902	+94

*Рассчитано по данным Государственной службы статистики Приднестровья

**Январь-июнь

Положительное сальдо миграции в 2017 г. обусловлено принятием нормативных актов, упрощающих порядок пересечения границы, временной регистрации и получения вида на жительство, сокративших перечень документов, необходимых для этих действий.

Отрицательное сальдо миграций и естественная убыль обусловили депопуляцию региона. За межпереписной период (1989-2004 гг.) численность населения сократилась с 680,9 до 555,4 тыс. человек (на 125,5 тыс. человек, или на 18,4%), а за второй межпереписной период (2004-2015 гг.) – с 555,4 до 475,1 тыс. человек (на 80,3 тыс. человек или на 14,5%). Сложившаяся тенденция сохранилась и в 2016-2017 гг. По данным текущего учета, численность населения региона на начало 2017 г. составила 470,6 тыс. человек, а на 1 июля 2017 г. – 469,4 тыс. человек [1–6].

Более высокими темпами сократилось наличное население. В 1989 г. численность наличного населения превышала количество постоянного (на 2 тыс. человек). В 2004 г. численность наличного населения была меньше постоянного на 36 тыс., а в 2015 г. – на 72 тыс. человек [1-3].

Абсолютная убыль привела к сокращению плотности населения с 189,6 чел/км² в 1989 г., до 154,3 в 2004 г. и до 130,7 чел/км² в 2017 г.

Особенности движения населения обусловили значительные изменения в его возрастной структуре. За 1989-2015 гг. произошло сокращение абсолютного количества и доли детей и лиц в трудоспособном возрасте в общей численности населения, при этом доля старших возрастов увеличилась. В 2004 г. доля детей составила 17,3%, лиц в трудоспособном возрасте – 62,8, людей старше трудоспособного возраста – 19,9%. В 2015 г. перечисленные показатели составили соответственно 14,3%, 58,0 и 27,7% [1-3].

Старение населения и экономические кризисные явления обусловили уменьшение общей численности трудовых ресурсов с 409,3 тыс. человек в начале 2001 г. до 282,1 тыс. на начало 2017 г., экономически активного населения – с 208,4 тыс. человек на начало 2001 г. до 136,6 тыс. человек на начало 2017 г., занятого населения – с 205,5 тыс. человек в начале 2001 г. до 132,3 тыс. человек на начало 2017 г. [4-6]. Произошло уменьшение доли занятых в общей численности населения – с 40% до 28,1% за 1990-2016 гг. Как следствие, суммарный коэффициент демографической нагрузки вырос с 2,5 в 1990 г. до 3,6 в начале 2017 г., а специальный коэффициент нагрузки на одного занятого в сфере материального производства – с 4,0 в 1990 г. до 12,3 на начало 2017 г. Возрос и коэффициент нагрузки пенсионерами, отражающий количество пенсионеров, приходящихся на 1000 занятых – с 577 до 992, или на 171,4% (за период 1996-2014 гг.).

К другим отрицательным последствиям сложившейся демографической ситуации можно также отнести: сокращение количества детских садов, общеобразовательных учреждений и педагогических кадров, количества абитуриентов в профессиональных учебных заведениях, рост дополнительных затрат на сохранение профессорско-преподавательского состава в условиях недостаточного количества учеников и студентов, рост затрат на оказание гериатрических (геронтологических) услуг.

Для преодоления сложившихся отрицательных тенденций необходимо разработать и реализовать эффективную государственную демографическую политику, направленную на сокращение эмиграции трудоспособного населения, возвращение граждан региона, обучающихся в зарубежных профессиональных учебных заведениях, стимулирование рождаемости и поддержку молодых семей.

Кардинальное улучшение демографической ситуации и положения на рынке труда возможно лишь при обеспечении расширенного экономического воспроизводства, включающего создание новых видов деятельности, расширение и модернизацию существующих. Это может быть достигнуто лишь при условии существенной активизации инвестиционной деятельности. При этом приоритет следует отдавать внешним прямым инвестициям, для привлечения которых следует создать систему масштабных и разнообразных преференций для потенциальных инвесторов.

Список использованных источников: 1. Материалы Всесоюзной переписи населения. 1989. Т. 2. – Кишинев: ГДС РМ, 1990. – 209 с. 2. Итоги переписи населения ПМР 2004 г. Т. I-IV. – Тирасполь: ГСС ПМР, 2006. 3. Предварительные данные переписи населения ПМР 2015 г. // Отчет Правительства ПМР за 2015 г. С. 16-17. 4. Статистический ежегодник

Приднестровской Молдавской Республики (2001-2005 гг.). –Тирасполь: ГСС Министерства экономики, 2006. С. 23-29. 5. Статистический ежегодник Приднестровской Молдавской Республики (2006-2010 гг.). –Тирасполь: ГСС Министерства экономики, 2011. С. 25-34. 6. Статистические ежегодник ПМР за 2016 г. –Тирасполь: ГСС ПМР, 2017. С. 26 –38.

УДК 911.3:332

ЗБАЛАНСОВАНИЙ РОЗВИТОК ТА СИНЕРГЕТИЧНІ АСПЕКТИ У ДОСЛІДЖЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ

Д.Ю. Гринюк

Dionagr1987@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Регіональні аспекти розвитку держави формують основу, на якій базуються механізми її переходу до збалансованого розвитку. Саме регіональний рівень створює можливості найбільш точно визначити і відкоригувати межі, масштаби і напрямки суспільно-природної взаємодії на території держави, виходячи з особливостей її природної і соціальної компонент. Збалансований розвиток на локальному рівні реалізується, насамперед, в системі забезпечення збалансованості регіонів. Необхідність модернізації регіональних соціо-економічних систем зумовлена формуванням в регіонах особливих умов економічного зростання з урахуванням суспільних викликів процесів глобалізації економіки та домінуванням засад концепції сталого розвитку. Спостерігається також трансформація економічних відносин на фоні процесів екологізації, регіоналізації в соціально-економічній сфері, інституційному середовищі. Це зумовлює появу синергетичних ефектів, що мають стати основою побудови нової нелінійної парадигми розвитку регіону [4]. Важливість такого підходу пояснюється потребою забезпечення сталого розвитку регіонів держави. Метою даного дослідження є виявлення суспільно-географічної логіки та синергетичних ефектів в процесі пошуку кореляції між розвитком конкурентоспроможних регіонів на основі засад сталого розвитку та трансформаційних процесів у суспільстві. Як визначено автором в попередніх роботах, конкурентоспроможність регіону – багатоаспектне інтегроване поняття, що розкриває стан, процес та результат розвитку території як соціально-економічної системи з певним потенціалом, здатної ефективно функціонувати в умовах інвестиційно-інноваційної системи на основі використання переваг суспільно-географічних чинників, з урахуванням впливу економічних та суспільних законів, що мотивується потребами покращення якості життя населення [2, 3]. Особливе значення дана проблематика має для розвитку суспільно-географічних досліджень в контексті сучасного розуміння збалансованого розвитку території. Досліджувана проблематика нагадує про важливу глобальну подію, що позначилася на подальшому суспільному

розвитку – Конференцію ООН з питань навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992р.), де було визначено стратегію та ухвалено відповідно низку документів. В них зафіксовані принципові положення щодо нової концепції розвитку людства в майбутньому. Вона отримала визначення збалансованого (сталого) розвитку (від англ. «sustainable development»). В основу даної концепції було покладено розуміння тісного взаємозв'язку економічних та соціальних проблем розвитку людства. Тривають численні наукові дискусії навколо географічної сутності та синергетичних ефектів даної концепції. Збалансований розвиток розглядається як парадигма, невідворотний принцип при дослідженні територій різних ієрархічних рівнів. Особливої уваги у форматі українських наукових інтересів та перспектив заслуговує сталий (збалансований) розвиток регіонів.

Синергетика як нова наукова картина світу стала об'єктом дослідження зовсім нещодавно. Поштовхом до освоєння синергетичного підходу як наукового мислення стали праці професора Штудгарського університету Г. Хакена та його однодумця з питань самоорганізації складних систем, лауреата Нобелівської премії І. Пригожина [1,5]. Вони довели універсальність синергетичного підходу шляхом усунення «класичних» обмежень більшості економічних процесів, пов'язаних з їх рівноважністю, лінійністю, закритістю тощо. Це викликало необхідність відстежити сутність, характерні ознаки та ключові прояви синергетичного ефекту, що виникає в результаті функціонування складної системи регіону в контексті його сталого розвитку. Встановити логіку переходу до моделі збалансованого розвитку з площини теорії в площину реалії.

Одним із ключових принципів синергетичного ефекту є наявність в системах процесів самоорганізації, які є закономірними для всіх явищ та подій буття. Під самоорганізацією розуміють процеси спонтанного впорядкування, виникнення і еволюції структур у відкритих нелінійних середовищах (системах). Важливим ефектом є упорядкування системи за рахунок дії її складових. Під нею розглядають самоздійснювані процеси регулювання в складних системах, в тому числі регіональних [4]. Як відомо, у системі забезпечення збалансованого розвитку важливі всі рівні – від глобального до локального. Кожен є обов'язковою ланкою, без якої неможливо здійснити реалізацію цілісної моделі розвитку. Регіональний рівень є ланкою, яка поєднує загальнодержавний і локальний рівні. Регіональний рівень дає можливості найбільш точно визначити і відкоригувати межі, масштаби і напрямки суспільно-природної взаємодії на території держави. Збалансований розвиток на локальному рівні реалізується, насамперед, в системі забезпечення конкурентоспроможного розвитку регіонів. Слід враховувати необхідність багатоаспектного узгодження цілей розвитку регіону із завданнями функціонування систем іншого рівня і масштабу.

З позиції синергетичного підходу, який засновано на саморганізації великих і складно організованих систем, регіональних утворень, підкреслюється, що даним системам не можна жорстко нав'язувати шляхи їх розвитку, необхідно лише виявляти їх тенденції [4,5]. Розуміємо соціально-

економічну діяльність в регіоні як відкриту, нестійку цілісність, яка має всі детермінанти для своєї самоорганізації та саморозвитку. Не можна обминути увагою питання про необхідність розуміння сталого розвитку регіону під впливом трансформацій. Трансформаційні процеси, що спостерігаються у суспільстві, торкаються політичної, економічної, соціальної, адміністративно-управлінської та інших ланок регіональної системи.

Важливим є спрямування регіонального розвитку на пом'якшення територіально-виробничих диспропорцій, на інноваційне економічне зростання. Потрібне створення сприятливих умов для життя населення та ведення бізнесу рівних у всіх регіонах. Необхідна гармонізація інтересів «людина-влада», «населення-ресурси», «регіон-держава». Пріоритетним напрямом підвищення рівня конкурентоспроможності на національному та регіональному рівнях є забезпечення переходу від використання статичних порівняльних переваг, до переваг динамічних, обумовлених проривом у технологіях та інформаційній сфері. Найбільш вагомими чинниками впливу на підвищення конкурентоспроможності національного та регіонального господарства стають інноваційні фактори: науковий рівень виробництва, технологічний рівень капіталу, висококваліфікована робоча сила, новаторський стиль управління тощо.

Отже, прояви синергетичного ефекту сталого розвитку регіону виступають як підсумки корисної дії суспільно-географічних факторів внаслідок ефективного їх поєднання. 1) Забезпечення сталого розвитку регіонів є складним завданням, оскільки система кожного регіону характеризується відкритістю, нелінійністю, неоднорідністю факторів впливу, здатністю системи до самоорганізації. Саме завдяки зазначеним особливостям, можливим є отримання позитивних синергетичних ефектів та нарощення конкурентних переваг регіону. 2) Незважаючи на незаперечну важливість державної політики, слід зазначити, що головні дії мають бути вчинені на регіональному рівні. Відповідно, формуються основні джерела конкурентних переваг. 3) Системний підхід до розвитку регіонів як цілісного організму дозволить максимально ефективно використовувати і розвивати інноваційний потенціал регіону. Інноваційний розвиток регіонів потрібно розглядати у контексті принципів сталого регіонального розвитку. Політика інноваційного розвитку регіонів має бути невід'ємною складовою регіональної економічної політики. 4) Рациональним напрямом політики розвитку «депресивних» територій має стати реалізація інноваційних проектів у галузях економіки зі швидким обігом капіталу. Проекти мають характеризуватися високою бюджетною ефективністю та раціональним використанням місцевих ресурсів. 5) Важливою складовою інвестиційної стратегії регіону є забезпечення стабільних джерел венчурного (ризикового) фінансування. Венчурний капітал стимулює процес економічного зростання регіональних виробничих систем. Створюються сприятливі умови для результативної «синергії» нових наукових знань, фінансових технологій та методів управління. На нашу думку, подальші дослідження з даної теми вимагають аналізу та розробки практичних шляхів запровадження механізму підвищення конкурентоспроможності регіону. При цьому повинні

враховуватися позитивні синергетичні ефекти в процесі діяльності та від впливу низки суспільних трансформацій.

Список використаних джерел: 1. Большая экономическая энциклопедия / Отв. ред. Н.В.Дубенюк. – М.: ЕКСМО, 2007. – 815 с. 2. Гринюк Д.Ю. Синергетичні ефекти господарського розвитку північних районів Київщини за наслідками Чорнобильської трагедії / Д.Ю.Гринюк // Географические аспекты устойчивого развития регионов: материалы II международной научно-практической конференции (г. Гомель, Беларусь, 23-24 марта 2017 г.) / Глав. Ред. Коллегии А.И.Павловский. – Гомель: ГГУ имени Ф.Скорины, 2017. – С. 304-309. 3. Гринюк Д.Ю. Теоретичні та прикладні аспекти інвестиційно-інноваційного розвитку регіону (на прикладі Київщини) / Д.Ю.Гринюк // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – К.: НПУ, 2014, Вип. 19 (31). – С. 234-250. 4.Мезенцев К.В. Суспільно-географічне дослідження регіонального розвитку з використанням карт самоорганізації/ К.В.Мезенцев// Картографія та вища школа. – 2006. – Вип.11. – С.107-115. 5. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика: учение о взаимодействии. – Ижевск: ИКИ, 2003. – 320 с.

УДК 911.372.32(477.61-21)

ФУНКЦІЇ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ УКРАЇНИ ТА ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЯ В ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД (на прикладі СЄВЄРОДОНЕЦЬКО-ЛИСИЧАНСЬКОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ)

Н.В. Гусєва¹, О.М. Задєсєнцев²

gusewa3110@gmail.com, super.zadesentsev2012@yandex.ua

¹*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна;*

²*ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Старобільськ, Україна*

Міста та їх утворення (міські агломерації, урбанізовані райони і зони, метрополітенські ареали, мегалополіси тощо) все частіше називають феноменом сучасного світу. Вони розвиваються за своїми законами і мають значний вплив не тільки на прилеглі території, але й стають центрами впливу на глобальні процеси, набуваючи нових або модернізуючи старі свої функції [15, с. 7]. Дослідження функцій міст України та їх трансформацій у пострадянський період є важливою науково-практичною задачею, оскільки вони впливають на оточуючі території, багато в чому визначають головні риси самого міста (планувальну структуру, транспортну, технічну і соціальну інфраструктуру і в цілому зовнішній вигляд міста), впливають на чисельність його населення, склад і професійну структуру [15, с. 9].

Термін «функція» в загальному розумінні трактується як «взаємозв'язок, що визначає порядок включення частини в ціле» [5, с. 87]. Отже, функція міста – це продуктивна діяльність населення в містоутворюючих (базових) галузях, спрямована на зв'язок із зовнішнім світом (районом, країною). Цю діяльність французький географ Ж. Шабо назвав «професією» міста [1]. За іншим підходом, під функцією міст розуміють діяльність підприємств і організацій, що

характеризують участь міста в розділі сфер діяльності і формування ними умов для життя населення [10].

Найчастіше міста виконують не одну, а кілька функцій, тобто є поліфункціональними, чим і визначаються їх інтеграційні якості, властивості генерувати нове, соціальна привабливість, властивість бути дзеркалом своєї країни або району [7]. За різними підходами, міста можуть виконувати демографічно-розселенську і селітебну, адміністративну й організаційно-управлінську, політичну, військово-оборонну (або військово-захисну), виробничу (матеріальне виробництво), будівельну, фінансову (комерційну), освітньо-культурну (інші варіанти – університетську, культурно-побутову, духовно-культурну), науково-технічну й інноваційно-креативну, зовнішньоекономічну, торгівельну (торгівельно-роздрібну та оптової торгівлі), інформаційно-репрезентативну, транспортно-комунікаційну, рекреаційно-туристичну, спортивно-оздоровчу, природоохоронну, соціально-екологічну, консалтингову та інші функції [8; 10; 14; 15]. Їх можна класифікувати за різними критеріями на містоутворюючі (базові) і містообслуговуючі [6]; зовнішні (міжнародні) і внутрішні; виробничі і сервісні [10]; традиційні і новітні; породжуючі, стабілізуючі і ведучі [4] тощо.

На сьогоднішній день Серодонецько-Лисичанська агломерація є єдиною міською агломерацією на підконтрольній українській владі території Луганської області. Більше того, до її складу входять практично всі міста регіону – Северодонецьк, Лисичанськ, Рубіжне, Новодружеськ, Привілля, Гірське, Золоте, Кременна. Всі інші міста (крім міст Попасна, Щастя, Старобільськ і Сватове) нині розташовані на тимчасово окупованій території (25 з 37-ми міст Луганщини) [13].

Серодонецько-Лисичанська агломерація є поліфункціональною, що забезпечується в основному за рахунок міст-ядер. Так, Северодонецьк, Лисичанськ і Рубіжне на сьогоднішній день виконують наступні функції [3]:

А. Промислова функція. Всі міста-ядра агломерації – Северодонецьк, Лисичанськ і Рубіжне – є промисловими центрами; інші міста і селища міського типу агломерації є промисловими пунктами. Промислові пункти і центри формують Северодонецько-Лисичанський промисловий вузол, що є складовою Донецького промислового району. Основними галузями промислової спеціалізації Северодонецько-Лисичанської агломерації є хімічна, нафтопереробна, вугільна і машинобудівна галузі. Серед містоутворюючих промислових підприємств слід назвати: в Северодонецьку – ПрАТ «Северодонецьке об'єднання «Азот», ТОВ НВО «Северодонецький Склопластик», ДП «Северодонецька ТЕЦ», ЗАТ «Северодонецьке НВО «Імпульс»; в Лисичанську – ДКХ «Лисичанськ-вугілля», ПрАТ «ЛИНІК» (Лисичанський нафтопереробний завод), ПрАТ «Лисичанський склозавод «Пролетарій», ВАТ «Лисичанський завод гумовотехнічних виробів»; в Рубіжному – Рубіжанський казенний хімічний завод «Зоря», ТОВ «Науково-виробниче підприємство «Зоря», ВАТ «Краситель», ПрАТ «Рубіжанський картонно-тарний комбінат [2].

Б. Транспортна функція. Через міста переміщуються значні вантажні і пасажирські потоки, оскільки вони розташовані на перетині багатьох транспортних шляхів. Так, через агломерацію проходить 1 автомобільна дорога регіонального значення Р-66 (Контрольно-пропускний пункт «Демино-Олександрівка» – Сватове – Лисичанськ – Луганськ), а також 2 територіальні автомобільні дороги: Т-13-02 (Контрольно-пропускний пункт «Танюшівка» – Старобільськ – Артемівськ) і Т-13-06 (Сєверодонецьк – Новоайдар) [12]. Лисичанськ і Рубіжне мають залізничне сполучення (курсують прямі пасажирські потяги Лисичанськ – Харків, Лисичанськ – Київ, Лисичанськ – Хмельницький). Через агломерацію проходять потужні трубопроводи. Це нафтопроводи Самара – Лисичанськ – Кременчук – Херсон – Одеса і Тихорецьк – Лисичанськ; газопроводи Петровськ (Росія) – Лисичанськ – Слов'янськ, Луганськ – Лисичанськ – Слов'янськ; продуктопровід Лисичанськ – Луганськ. В Сєверодонецьку діє Комунальне підприємство «Міжнародний аеропорт «Сєверодонецьк».

В. Науково-освітня функція. На території агломерації функціонують науково-дослідні та вищі навчальні заклади, які тісно взаємодіють не тільки з підприємствами міст, але й один з одним. Протягом 2014-2015 рр. у міста агломерації перемістилася половина ВНЗ з Луганська. Так, Східноукраїнський національний університет імені В. Даля та Луганський державний університет внутрішніх справ імені Едуарда Дідоренка переведені до м. Сєверодонецька, а ДЗ «Луганський державний медичний університет» переїхав до м. Рубіжного.

Г. Демографічно-розселенська і селітебна функція. До складу агломерації входять 47 поселень, у т.ч. 8 міст, 10 селищ міського типу та 29 сільських населених пунктів (межі агломерації визначено з урахуванням 1-годинної та 30-ти кілометрової доступності до її центрів). В містах Лисичанськ, Сєверодонецьк і Рубіжне сконцентрована значна чисельність населення (267,4 тис. осіб у 2015 р.). Розташування агломерації в зоні проведення антитерористичної операції обумовило притік внутрішньо переміщених осіб. Так, станом на 1. 01. 2017 р. на контрольованій українською владою території Луганської області мешкало 292031 переселенців (17,7 % їх загальної кількості в Україні) [9]. Переважна їх більшість проживає в населених пунктах Сєверодонецько-Лисичанської агломерації.

Д. Екологічна функція. Високий рівень розвитку промисловості і транспорту обумовлюють значне забруднення навколишнього природного середовища. Щільність викидів забруднюючих речовин в повітря за міськрадами агломерації в понад 10 разів перевищує середньоукраїнський показник (а по Лисичанську – майже в 40 разів) (табл. 1). Серед підприємств – найбільших забруднювачів повітря слід відзначити ПрАТ «Сєверодонецьке об'єднання «Азот», ТОВ НВО «Сєверодонецький Склопластик», Рубіжанський казенний хімічний завод «Зоря». Впродовж 2000-2015 рр. Лисичанська міськрада входила у першу трійку адміністративно-територіальних одиниць Луганщини за щільністю викидів від стаціонарних джерел, а Сєверодонецька міськрада – від пересувних джерел [11].

Динаміка щільності викидів забруднюючих речовин у повітря
за міськрадами Сєвєродонецько-Лисичанської агломерації [11]

Міськрада	Щільність викидів забруднюючих речовин у повітря, т/км ²			
	2000 рік	2005 рік	2010 рік	2015 рік
Лисичанська	397,3	529,1	365,9	213,3
Рубіжанська	112,5	136,2	97,7	59,2
Сєвєродонецька	165,6	179,4	124,2	44,8

Е. Рекреаційно-туристична функція (формування навколо міст-ядер зон відпочинку і туризму). Агломерація займає частину Кременського району, який називають «перлиною Донбасу», його «легенями» через наявність значних лісових площ (Кременський масив лісів). Також ці території відомі джерелами мінеральних вод, які за своїм хімічним складом і вмістом радону придатні в бальнеології. Важливим туристсько-рекреаційним ресурсом Сєвєродонецько-Лисичанської агломерації є Сіверський Донець.

Сєвєродонецьк, Лисичанськ і Рубіжне поряд з вищеперерахованими виконують також культурну, торговельну, спортивно-оздоровчу, фінансову та інші функції. Оскільки в Сєвєродонецьку з 2014 р. розташована Луганська обласна державна (військово-цивільна) адміністрація та ряд інших обласних закладів, то агломерація на сьогоднішній день виконує ще й адміністративну, організаційно-управлінську і військово-оборонну функції. Отже, можна стверджувати, що незважаючи на несприятливе геополітичне положення Сєвєродонецько-Лисичанської агломерації, військові події на Донбасі дали певний поштовх для її розвитку, значно розширивши виконувані нею функції. За пострадянський період значно посилилися сервісні функції агломерації, в той час як виробничі (в першу чергу промислові) значно втратили свої позиції.

Список використаних джерел: 1. Божє-Гарньє Ж. Очерки по географии городов / Ж. Божє-Гарньє, Ж. Шабо; пер. с франц. – М., 1967. 2. Гусєва Н.В. Промисловий комплекс Сєвєродонецько-Лисичанської агломерації / Н.В. Гусєва, О.М. Задєсенцев // Регіон-2017: суспільно-географічні аспекти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Харків, 20-21 квітня 2017 р.) / Гол. ред. колегії Л.М. Нємець. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – С. 146-151. 3. Гусєва Н.В. Типологічні ознаки Сєвєродонецько-Лисичанської агломерації / Н.В. Гусєва, О.М. Задєсенцев // Економічна та соціальна географія: науковий збірник. – Київ, 2017. – Вип. 77. – С. 10-18. 4. Ильин П.М. Функции городов и развитие сети городских поселений / П.М. Ильин. – СССР. М.–К., 1979. – 14 с. 5. Крупный город: проблемы и тенденции развития / Под ред. М.Н. Межєвич, В.А. Воротилова; АН СССР Институт социально-экономических проблем. Ленинградское отделение. – Л.: Наука, 1988. – 167 с. 6. Ковалєв С.А. География населения СССР: учеб. пособие для геогр. спец. вузов / С.А. Ковалєв, Н.Я. Ковальская. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 285 с. 7. Лаппо Г.М. Города на пути в будущее / Г.М. Лаппо. – М.: Мысль, 1987. – 257 с. 8. Мазурова А.В. Классификация функций большого города в аспекте исследования его пространственной организации [Електронний ресурс] / А.В. Мазурова // Магілєўскі мерыдыян: навуковы часопіс. – Т. 17. – Вип. 1-2 (33-38). – Могилев: Могилевская областная укрупненная типография имени Спиридона Соболя, 2017. – С. 70-73. – Режим доступу: <http://ekhnur.univer.kharkov.ua/handle/123456789/13235>. 9. Міграція з окупованих територій: куди прямують переселенці [Електронний ресурс] // Слово і діло. Головний сайт про

політиків. – Режим доступу : <https://www.slovoidilo.ua/2017/02/13/infografika/suspilstvo/mihracziya-z-okupovanyx-terytorij-kudy-pryamuyut-pereselenczi>. 10. Немець Л. Ретроспективний аналіз містоутворюючих функцій міста Харкова / Л. Немець, А. Мазурова [Електронний ресурс] // Часопис соціально-економічної географії : міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – № 16 (1). – С. 56-61. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chseg_2014_16_10. 11. Офіційний сайт Головного управління статистики у Луганській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.lg.ukrstat.gov.ua 12. Постанова КМУ від 16 вересня 2015 р. № 712 «Про затвердження переліку автомобільних доріг загального користування державного значення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/712-2015-%D0%BF/para%6#n6>. 13. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 травня 2015 р. № 428-р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248138597>. 14. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : навчальний посібник. – Одеса : Астропринт, 2005. – 632 с. 15. Функции городов и их влияние на пространство : монография [Електронний ресурс] / Под ред. Л.Г. Руденко. – К. : Феникс, 2015. – 292 с. – Режим доступу : <http://gisgeo.org/assets/files/City-functions.pdf>.

УДК 911.3:61:314 (477)

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СМЕРТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ВІД ЗАХВОРЮВАНЬ, ЩО НАЙЧАСТІШЕ ПРИЗВОДЯТЬ ДО ЛЕТАЛЬНИХ НАСЛІДКІВ

С.О. Западнюк

svitla_ya@ukr.net

Інститут географії НАН України м. Київ, Україна

Дані статистики свідчать, що смертність в Україні суттєво перевищує народжуваність. Кожної години населення нашої держави зменшується на 80 осіб. Позитивний показник приросту населення зберігається тільки у м. Києві. В решті регіонів України спостерігається негативна динаміка.

Згідно з останніми даними Державної служби статистики України, з урахуванням населення окупованих територій Донбасу, в Україні офіційно проживає біля 42,7 млн. осіб. З цього випливає, що за 25 років незалежності населення нашої держави скоротилося на 9 млн. українців. Наведені цифри потребують коригування, адже найточніші дані про кількість населення, що проживає на території України, можна отримати з перепису населення, який востаннє проводився в нашій державі у 2001 році.

За останніми даними, оприлюдненими Центральним розвідувальним управлінням США за 2015 рік, Україна є другою державою у світі за показником смертності населення після африканської країни Лесото. До

п'ятірки «лідерів» за цим показником також увійшли Гвінея-Бісау (Африка), Болгарія та Латвія (члени ЄС) [3].

Аналіз причин смертності населення в Україні через хвороби показав, що у 2016 році основними хворобами, що призвели до летальних наслідків були: ішемічна хвороба серця (50 % від усіх смертей), інсульт (18 %), СНІД (3,7 %), захворювання печінки (3 %), рак легенів (2,4 %), рак шлунку (1,4 %). Встановлено, що така тенденція спостерігається уже не один рік.

З метою виявлення регіональних відмінностей у поширенні смертності від захворювань, які найчастіше призводять до летальних випадків в Україні, було зібрано статистичну інформацію за 1991-2014 рр. та створено базу даних за показниками смертності від хвороб органів кровообігу, ішемічної хвороби серця, злоякісних новоутворень, захворювань органів дихання та травлення.

Аналіз тенденцій зміни зібраних показників за 1991-2014 рр. відобразив певні особливості у регіональному розповсюдженні летальних випадків від згаданих вище захворювань.

Найвищою смертністю від **усіх хвороб органів кровообігу** була у Київській, Дніпропетровській, Житомирській обл. (779-823 випадки на 100 тис. населення); найнижчою – у м. Севастополі, Закарпатській, Хмельницькій обл. та м. Києві (597-633 випадки на 100 тис. осіб). Пік смертності через даний тип захворювань в Україні припав на 2002 рік., найменше летальних випадків було зареєстровано у 1993, 1994 рр. Спостерігалася тенденція до чергування пікових років смертності через хвороби системи кровообігу з періодами стабілізації даного показника.

Ішемічна хвороба серця, яка у 2016 р. складала 50 % причин усіх смертей в Україні, найчастіше призводила до летальних наслідків у Вінницькій, Чернівецькій, Київській обл. (605-640 випадків на 100 тис. українців); найрідше – у м. Севастополі, Закарпатській, Хмельницькій обл. та м. Києві (251-306 випадків на 100 тис. населення). Пік смертності через даний тип захворювань в Україні припав на 2005-2006 рр., найменше летальних випадків було зареєстровано у 2013-2014 рр. Спостерігалася тенденція до незначного зменшення показника смертності через ішемічну хворобу серця.

Найвищою смертністю від **злоякісних новоутворень** була у Запорізькій, Херсонській обл., м. Севастополі (167-174 випадки на 100 тис. осіб); найнижчою – у Львівській, Волинській, Закарпатській обл. (132-147 випадків на 100 тис. українців). Пік смертності через даний тип захворювань в Україні припав на 1993-1994 рр., найменше летальних випадків було зареєстровано у 2014 р. Спостерігалася тенденція до стабілізації даного показника на рівні 150-160 летальних випадків на рік.

Найбільше летальних випадків внаслідок розвитку **хвороб органів дихання** було зафіксовано у Волинській, Тернопільській, Сумській обл. (59-83 випадки на 100 тис. населення); найменше – у м. Києві, Херсонській, Харківській обл. (21-27 випадків на 100 тис. осіб). Пік смертності через даний тип захворювань в Україні припав на 1997 р., найменше летальних випадків було зареєстровано у 2014 р. Спостерігалася тенденція до поступового зменшення даного показника із незначними коливаннями в бік збільшення.

Найвищою смертністю від *хвороб органів травлення* була у Луганській, Закарпатській, Дніпропетровській обл. (64-68 випадки на 100 тис. українців); найнижчою – у Чернівецькій, Івано-Франківській, Тернопільській обл. (30-37 випадків на 100 тис. населення). Пік смертності через даний тип захворювань в Україні припав на 2008 рр., найменше летальних випадків було зареєстровано у 1998-1999 р. Спостерігалася тенденція до зигзагоподібних коливань даного показника із року в рік.

Проаналізувавши за досліджуваний період ситуацію, яка склалася зі смертністю населення від захворювань, що найчастіше призводять до летальних наслідків, регіони України можна розташувати у такому порядку (відповідно до погіршення ситуації): Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська обл., м. Київ, м. Севастополь, Хмельницька, Запорізька, Рівненська, Полтавська, Херсонська, Харківська, Миколаївська, Тернопільська, Чернігівська, Вінницька, Чернівецька, Сумська, Волинська, Черкаська обл., АР Крим, Кіровоградська, Донецька, Житомирська, Одеська, Луганська, Київська, Дніпропетровська обл.

Варто зазначити, що, з огляду на те, що у 2014 р. на території Луганської та Донецької обл. розпочалися воєнні дії, дані цих регіонів за 2014 р. можуть бути не повною мірою репрезентативними, тому ранг згаданих областей у загальному рейтингу, представленому вище, може коригуватися.

Список використаних джерел: 1. Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. 2. Катастрофічна смертність: чому населення України так різко скорочується. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://24tv.ua/katastrofichna_smernnist_chomu_naselennya_ukrayini_tak_rizko_skorochuyetsya_n837618. 3. Україна – друга у світі за показниками смертності. Статистика ЦРУ. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://glavcom.ua/publications/ukrajina-druga-u-sviti-za-pokaznikami-smernnosti-statistika-cru-359397.html>. 4. Українці вмирають: 5 антирекордів смертності. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://fakty.ictv.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20170109-ukrayintsi-vymyrayut-5-antyrekordiv-smernnosti/>. 6. Центр медичної статистики МОЗ України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://medstat.gov.ua/ukr/main.html>. 7. Як і від чого помирають українці - рейтинг смертності. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ukr.media/ukrain/278905/>

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ТОРГОВЕЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ЗАЧЕПИЛІВСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

П.О. Кобилін

kobilin333@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Сфера послуг відіграє значну роль у життєдіяльності суспільства, оскільки забезпечує потреби населення у необхідних послугах. Цей сектор економіки має розгалужену структуру, яка постійно диверсифікується. Однією з найбільш динамічних галузей сфери послуг виступає система торговельного обслуговування населення, яка включає в себе сукупність підприємств, організацій, об'єктів, видів діяльності роздрібної торгівлі, ресторанного господарства, обслуговуючих підприємств [1]. Заклади торгівлі, ресторанного господарства задовольняють матеріальні потреби людей, забезпечують продовольчими та непродовольчими товарами населення, які переважно мають постійний попит. Це обумовлює їх значну кількість на будь-якій території. Дослідження особливостей розміщення закладів роздрібної торгівлі, ресторанного господарства, попиту населення на них найбільш оптимально здійснювати на районному рівні. На прикладі Зачепилівського району Харківської області спробуємо проаналізувати територіальні особливостей системи торговельного обслуговування населення низового району.

Зачепилівський район Харківської області розташований у південно-західній частині регіону, на півночі і заході межує з Полтавською областю, на півдні – з Дніпропетровською областю і Сахновщинським районом, на сході – Кегичівським і Красноградським районами Харківської області. Станом на 1.01.2016 р. чисельність населення району складала 15,3 тис. осіб [12]. За 2007-2015 рр. вона зменшилася на 1571 особу, що свідчить депопуляцію населення району [4-12]. Центром Зачепилівського району є смт Зачепилівка (станом на 1.01.2016 р. у ньому проживало 3645 осіб) [12]. Район налічує 37 населених пунктів (сіл), серед них 1 селище міського типу (Зачепилівка). Частка сільського населення складає 76,2% [2, 12].

Досліджуючи систему торговельного обслуговування населення, слід охарактеризувати показник роздрібного товарообороту. За 2015 р. його обсяг склав 49,9 млн. грн. (район посідає 17 місце серед адміністративно-територіальних одиниць Харківської області) [12]. Динаміка роздрібного товарообороту підприємств торговельної мережі має характер зростання (так у 2007 р. обсяги роздрібного товарообороту склали 14,3 млн. грн., що на 35,6 млн. грн. менше за 2015 р.) [4-12]. Такий ріст можна пояснити зростанням індексів споживчих цін на товари, а показник роздрібного товарообороту розраховується

у фактичних цінах.

Темпи росту роздрібного товарообороту характеризує індекс товарообороту. Протягом 2007-2015 рр. динаміка темпів товарообороту була неоднорідною, з періодами підйому та падіння: наприклад, скорочення обсягів характерно було для 2007-2009, 2011-2012 та 2014-2015 рр. [4-12], що відображено на рис 1. Така тенденція обумовлена кризовими явищами у країні (фінансово-економічна криза 2008-2009 рр.), зниженням обсягів доходів громадян, погіршенням споживчих настроїв населення тощо.

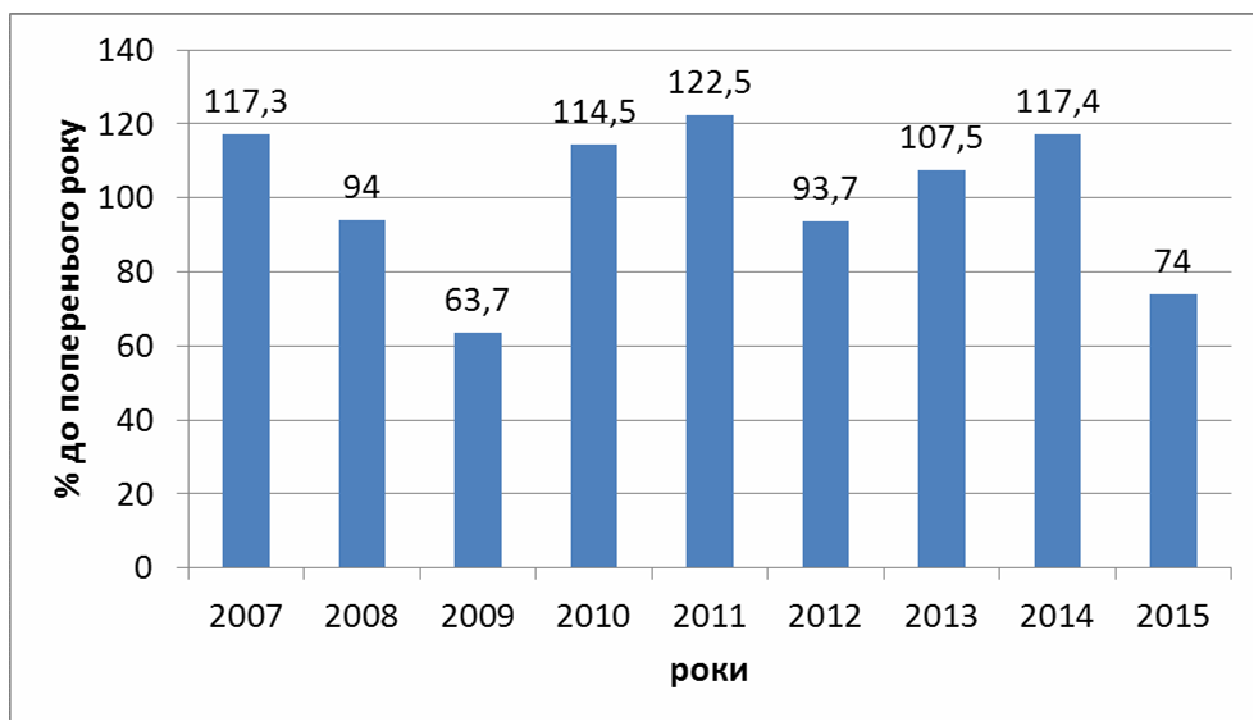

Рис. 1. Динаміка індексу роздрібного товарообороту торговельної мережі у Зачепилівському районі за 2007-2015 рр. (побудовано автором за даними [4-12])

У структурі закладів торгівлі переважають непродовольчі магазини (у 2015 р. їх нараховувалося 78 одиниць). Також у районі налічується 67 змішаних і 25 продовольчих магазинів, 2 ринки та торговельні майданчики у смт. Зачепилівка та с. Чернещина, 3 продовольчих та 4 змішаних кіоски. Серед закладів ресторанного господарства функціонує 20 їдалень (при навчальних закладах, сільськогосподарських підприємствах) та 5 кафе [3,12].

За забезпеченістю населення закладами торгівлі, ресторанного господарства найбільше виділяється Зачепилівська селищна рада, оскільки на її території проживає найбільша чисельність населення району, населені пункти ради мають розвинуту інфраструктуру, а смт Зачепилівка є транспортним вузлом місцевого значення (рис. 2). Районний центр характеризується найбільшою кількістю закладів роздрібної торгівлі (93 одиниці) [3]. Гірше забезпечені закладами торгівлі, ресторанного господарства мешканці Леб'язької, Чернещинської, Рунівщинської сільських рад. Територією Леб'язької сільської ради проходять автомобільні магістралі місцевого значення та залізниця, які сприяють формуванню торговельної мережі. На територіях

Чернечинської, Рунівщинської сільських рад діють декілька сільськогосподарських підприємств, які стимулюють соціально-економічний розвиток, сприяють концентрації населення, що є фактором формування торговельної мережі. Центри згаданих громад лідирують за кількістю об'єктів торгівлі, ресторанного господарства (у 2015 р. у с. Леб'яже налічувалося 17 об'єктів, у с. Чернечина – 14, с. Рунівщина – 13) [3]. Найгірше забезпечена Миколаївська сільська рада через розташування у відносній близькості до районного центру – мешканці населених пунктів ради мають змогу отримувати послуги торговельних закладів безпосередньо у смт Зачепилівка [1,3].

Стаціонарні заклади роздрібної торгівлі відсутні у 11 населених пунктах району з чисельністю населення менше 150 осіб, а заклади ресторанного господарства – у 23 населених пунктах, у яких проживає менше 350 осіб відсутні [3, 12].

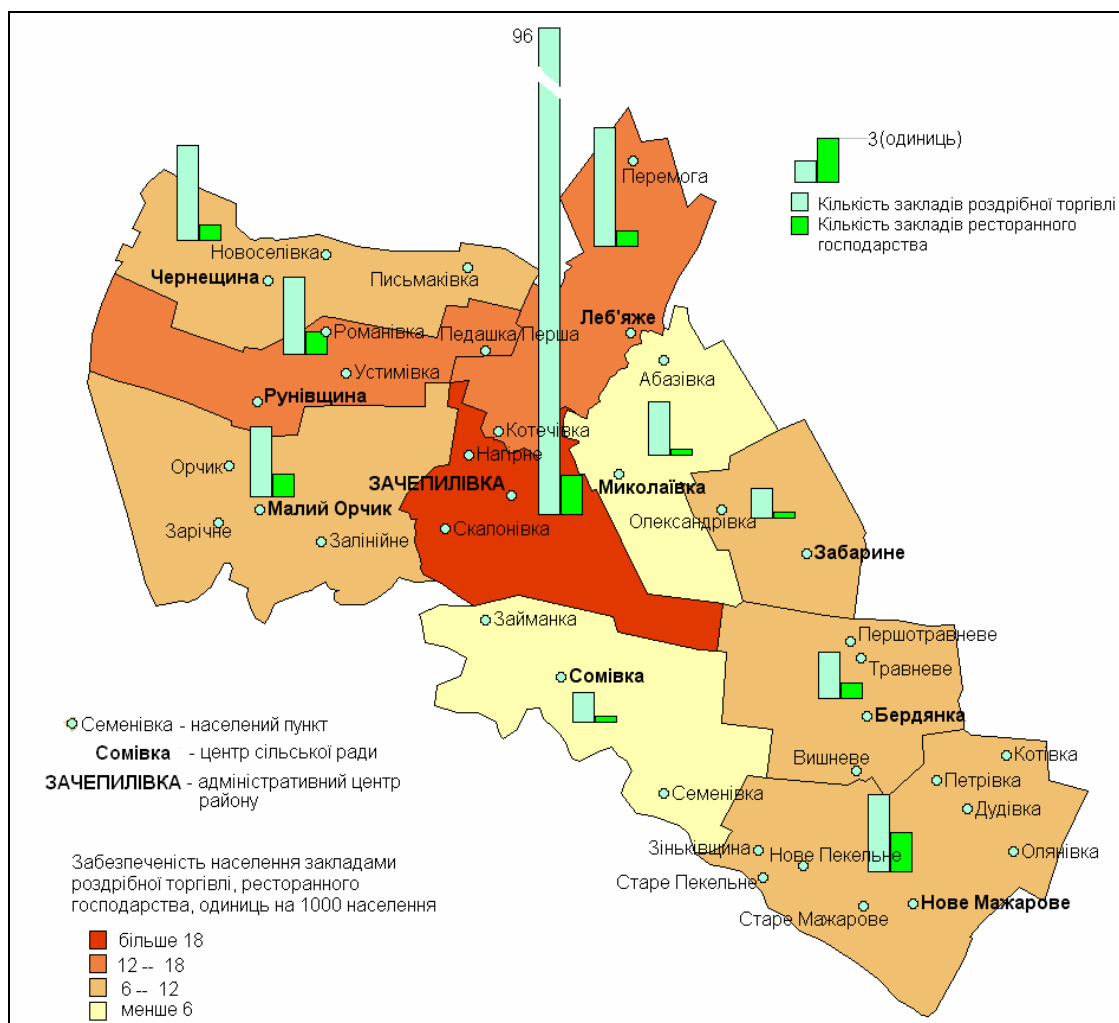

Рис. 2. Система торговельного обслуговування населення у Зачепилівському районі за 2015 р. (побудовано автором за даними [3, 12])

Таким чином, система торговельного обслуговування населення включає в себе підсистеми роздрібної торгівлі, ресторанного господарства, обслуговуючих підприємств, які взаємодіють між собою та задовольняють потреби населення у необхідних товарах. Чисельність населення протягом 2007-2015 рр.

скорочується, роздрібний товарооборот не має стабільної динаміки: спостерігаються послідовні періоди зростання та скорочення. У розрізі адміністративно-територіальних одиниць Харківської області Зачепилівський район посідає 17 місце за показником роздрібного товарообороту. Розглядаючи розподіл закладів роздрібної торгівлі, ресторанного господарства за сільськими радами, найбільша їх кількість спостерігається у районному центрі, у найбільш розвинутих сільських радах, у яких проходять важливі транспортні магістралі та розміщені сільськогосподарські підприємства.

Список використаних джерел: 1. Кобилін П.О. Територіальні особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області: дис. ... кандидата геогр. наук: 11.00.02 / П.О. Кобилін. – Х., 2017. – 386 с. 2. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>. 3. Офіційний сайт Зачепилівської районної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zacheprda.gov.ua/>. 4. Харківська область у 2007 році : стат. щорічник / Під ред. М.Л. Чмихало]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2008. – 590 с. 5. Харківська область у 2008 році : стат. щорічник / [Під ред. М.Л. Чмихало]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2009. – 578 с. 6. Харківська область у 2009 році : стат. щорічник / [Під ред. О.С. Нікіфорова]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2010. – 586 с. 7. Харківська область у 2010 році : стат. щорічник / [Під ред. О.Г. Мамонтової]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2011. – 568 с. 8. Харківська область у 2011 році : стат. щорічник / [Під ред. О.Г. Мамонтової]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2012. – 583 с. 9. Харківська область у 2012 році : стат. щорічник / [Під ред. О.Г. Мамонтової]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2013. – 535 с. 10. Харківська область у 2013 році : стат. щорічник / [Під ред. О.Г. Мамонтової]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2014 . – 492 с. 11. Харківська область у 2014 році : стат. щорічник / [Під ред. О.Г. Мамонтової]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2015 . – 540 с. 12. Харківська область у 2015 році : стат. щорічник / [Під ред. О.Г. Мамонтової]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2016 . – 534 с.

УДК 911.375

МІСТО КРИВИЙ РІГ В ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ

А.О. Кормишова, Т.А. Гринюк

alyakormyshova@gmail.com

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
м. Київ, Україна*

Місто розглядається вченими як складний вид економіко-географічного комплексу із своєю функціональною структурою, системою зв'язків і певним типом природокористування, який сформувався під впливом зовнішніх умов і факторів, як економіко-географічних так і природних.

Місто Кривий Ріг є важливим промисловим центром Дніпропетровської області та індустріально розвинутого регіону загалом. Економіка міста базується на видобутку та переробці руд з огляду на те, що місто розташоване

на території Криворізького залізорудного басейну. Він є одним з найбільших в Україні з покладами багатих залізних руд (6-е місце у світі та 2-е в Європі). Географічне положення міста також стало визначальним для розвитку двох основних галузей промисловості – видобутку і збагачення руд та виробництва чорних металів. У цих галузях господарства Кривого Рогу зосереджена майже половина зайнятих та $\frac{3}{4}$ реального обсягу виробництва міста. Про важливість міста для економіки країни свідчать факти: по-перше, це найбільше місто України, яке не є обласним центром, та за радянських часів було містом союзного, а не республіканського підпорядкування. Це статус, який мали насамперед стратегічно важливі міста. По-друге до інших великих галузей переробної промисловості Кривого Рогу належать виробництво машин та обладнання, харчова промисловість. По-третє, у загальному внутрішньому валовому продукті України частка продукції Кривого Рогу складає близько 6,4 %, в експортному потенціалі країни – 7 %. В той же час, обсяг реалізованої промислової продукції по місту за 2014 рік становив 34,9 млрд.грн., що на 32% менше, ніж за аналогічний період у попередні роки. У загальному обсязі реалізації продукції Дніпропетровської області частка міста складає 33,9%. В середньому за рік підприємствами з видобутку та збагачення металевих руд випускається 72,5 млн.т руди і залізних концентратів. На підприємствах металургії та оброблення металу виробництво сталі становить близько 5,0 млн.т. Спеціалізованою виступає також цементна промисловість. В цілому, економічний потенціал міста представляють близько шести тисяч підприємств. Промисловість міста налічує 87 великих підприємств таких галузей як: чорна металургія, машинобудування, будівельна індустрія, хімічна, поліграфічна, деревообробна, харчова тощо [1].

У Криворізькому басейні розташовано 8 з 11 підприємств України з видобутку та переробки залізорудної сировини, а також підприємства з обслуговування основного виробництва. Відповідно головною містоутворюючою галуззю, яка чітко визначає виробничий профіль міста у територіальному розподілі праці, є чорна металургія. В Кривому Розі розташовано один з найбільших в світі металургійних комбінатів – Арселор Міттал Кривий Ріг, п'ять гірничо-збагачувальних комбінатів (ГЗК) – Північний ГЗК (ПівнГЗК), Південний, Центральний, Новокриворізький, Інгулецький ГЗК. Представлена широка номенклатура продукції галузі: залізна руда, концентрат, агломерат, обкотиші, чавун, сталь, готовий прокат (арматура, кутик, катанка). В цілому, питома вага гірничо-металургійного комплексу складає 86 % загальних обсягів промислового виробництва в місті. Також, єдиний у країні Криворізький суриковий завод виробляє залізний сурик, який користується великим попитом в Україні та за її межами. Використовується сурик для виробництва високоякісної фарби та як речовий наповнювач у обслуговуючих галузях металургійного виробництва. Виробництво непродовольчих товарів народного споживання в місті здійснюють більше 40 підприємств різних форм власності, які виготовляють решту товарів господарського призначення. Високоспеціалізований будівельний комплекс представлений організаціями різної спеціалізації: цементно-гірничим комбінатом, заводами з виробництва

залізобетону, місцевих будматеріалів та іншими. Продукти харчування у місті виробляють 16 сільськогосподарських підприємств харчової і переробної промисловості та близько 80 інших суб'єктів підприємництва (ковбасні вироби, майонез, хліб та хлібобулочні вироби, пиво, безалкогольні напої, олія, кондитерські вироби тощо) [4].

Отже, в процесі дослідження вдалося дійти наступних висновків:

1) в економіці м. Кривий Ріг домінує промисловість, на яку припадає 80% виробництва нефінансових підприємств і 53% від загальної кількості працюючих у місті. Добувна галузь і металургія залишаються традиційно важливими для економіки міста;

2) робоча сила в місті сконцентрована переважно на великих підприємствах, де працює 78% штатних працівників, на середніх підприємствах – 17%, і на малих підприємствах близько 5%;

3) Кривий Ріг має добре розвинену сферу послуг, на яку припадає до 14% загального обсягу виробництва нефінансових підприємств за результатами 2014 року;

4) за наслідками світової економічної кризи, що досягла свого піку у 2013 році, рівень виробництва у ключових експортних галузях економіки м. Кривий Ріг дещо знизився, відповідно, скоротилися й інвестиції в основні фонди міста. В останні роки відновлення зростання дозволило частково відновити інвестиції, проте, вони залишаються нижчими за докризовий рівень;

5) місто Кривий Ріг значною мірою залежить від експорту. В останні п'ять років на місто припадало 46% експорту області, 15% імпорту області і близько 60% прямих іноземних інвестицій в області. В системі територіального поділу праці країни та регіону (області) місто має важливі конкурентні позиції та намагається їх утримати. Проте і надалі, комплексний соціально-економічний розвиток Кривого Рогу буде значною мірою залежати від кон'юнктури на світовому ринку сировини та металопродукції, а також від реалізації реформ в господарському комплексі. Це дозволить покращити і посилити потенціал моногалузевого міста, зробити його більш привабливим для бізнесу та суспільного життя.

Список використаних джерел: 1. Криворізький ресурсний центр//IRC Інформаційний ресурс [Електронний доступ] <http://www.krogerc.info/ua/ecology/airpollutants.html> 2. Дар'я Шиян Сучасні особливості економіко-географічного положення Кривбасу // Часопис соціально-економічної географії. Міжрегіональний збірник наукових праць, 2010 — № 9 . 3. Паламарчук М.М., Тащук К.О. Територіальна структура промислового комплексу економічного району. - К.: Наук, думка, 1974. - 122 с. 4. Криворож'є. Справочник-путеводитель / Днепропетровск: Днепропетровское книжное издательство, 1963. — 162 с.

РЕГІОНАЛЬНИЙ ПРОФІЛЬ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

О.Г. Корнус¹, А.О. Корнус¹, В.Д. Шишук², В.І. Поцелуєв³
Olesia_Kornus@ukr.net, a_kornus@ukr.net, vdshyschuk@gmail.com,
rada@sorada.gov.ua

¹Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка,
²Сумський державний університет, ³Сумська центральна районна клінічна
лікарня, м. Суми, Україна

Дослідження сучасного стану здоров'я населення України та її регіонів [4] свідчить про зростання захворюваності населення за багатьма нозологіями. Цьому сприяє демографічна та економічна криза, високий рівень дорожнього та виробничого травматизму [11] забруднення навколишнього середовища [4; 5; 7], зниження якості продуктів харчування та низький рівень медичних послуг [8; 12]. Демографічна ситуація, що склалася в Україні характеризується високою передчасною смертністю серед працездатного населення (у віці до 65 років), зумовленою різними хворобами. Крім того, зростання частки населення у групі старше працездатного віку, в свою чергу впливає на збільшення захворюваності [3]. У 2012 р. агентство Bloomberg представило рейтинг країн світу за станом здоров'я їх жителів (The World's Healthiest Countries) [10]. За цим рейтингом наша країна входить до групи держав з низьким рівнем стану здоров'я населення, особливо враховуючи те, що за багатьма нозологіями спостерігається зростання показників. Так, за останні роки (2014-2016 рр.) первинна захворюваність в Україні зросла на 2,6%. Хоча протягом 2005-2014 рр. вона знизилася на 10,8%. У Сумській області протягом 2005-2016 рр. первинна захворюваність зросла на 9,2%, а поширеність хвороб збільшилась на 13,4% (табл. 1).

За поширеністю хвороб серед населення, Сумська область у 2016 р. займала 21 місце серед регіонів України і входила до шістки областей з нижчим за загальноукраїнський показник поширеності хвороб. За первинною захворюваністю населення регіон посідав передостаннє (найкраще) – 22 місце, поступаючись лише Херсонській області (рейтингування проводилося без врахування тимчасово окупованої АРК та частини зони проведення антитерористичної операції Луганської і Донецької областей).

У структурі поширеності хвороб в Україні станом на 1 січня 2016 р. п'ятірку лідерів складали хвороби системи кровообігу (52956,9 випадків на 100 тис. населення або 31%), хвороби органів дихання (33952,9 або 19,8%), хвороби органів травлення (16998,1 або 9,9%), хвороби сечостатевої системи (9382,3 або 5,5%) та хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини (9301,8 випадків на 100 тис. осіб або 5,4%). Щодо структури поширеності хвороб у

Сумській області, то тут також лідирували хвороби системи кровообігу (56914,63 на 100 тис. осіб, або 33,2%), органів дихання (29476,16 на 100 тис. осіб, або 17,2%), на третьому місці розташувалися хвороби органів травлення та розлади харчування (16742,42 або 9,75%), захворювання ендокринної (9709,43 або 5,7%) та сечостатевої системи (9378,4 випадків на 100 тис. осіб, або 5,5%) [1; 13].

Таблиця 1

Захворюваність та поширеність хвороб в Україні та Сумській області
у 2005-2016 рр. (на 100 тис. населення)

Адміністративна територія	Первинна захворюваність населення (на 100 тис. осіб)				
	2005 р.	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Сумська область	49762,8	51459,5	49934,2	51629,3	54369,8
Україна	70138	72401	62759	62775	64375
Поширеність хвороб (на 100 тис. осіб)					
Сумська область	151306,7	157136,6	162123,1	166989,6	171620,1
Україна	172633	186786,5	185650,9	170128	171096,7

За рівнем первинної захворюваності мешканців України на окремі нозології, першу п'ятірку складають хвороби органів дихання (29602,0 випадків на 100 тис. осіб, або 44,3%), системи кровообігу (4296,0 на 100 тис. осіб, або 6,9%), сечостатевої системи (4142,8 на 100 тис. осіб, або 6,6%), травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх чинників (4012,5 на 100 тис. осіб, або 6,3%), хвороби шкіри та підшкірної клітковини (3679,5 на 100 тис. осіб, або 5,8%). У Сумській області структура первинної захворюваності населення має такий вигляд (табл. 2): хвороби органів дихання (23581 випадків на 100 тис. осіб, або 43,4%), травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин (4794,32 на 100 тис. осіб, або 8,8%), системи кровообігу (4394,71 на 100 тис. осіб, або 8,8%), сечостатевої системи (3361,55 на 100 тис. осіб або 6,2%) хвороби шкіри та підшкірної клітковини (2965,54 на 100 тис. осіб, або 5,4%).

Як бачимо (табл. 2), Сумська область у загальноукраїнському рейтингу первинної захворюваності населення знаходиться на 22 місці з 23 адміністративних одиниць країни, щодо яких є відомості, тобто має чи не найнижчий рівень захворюваності. Однак, за деякими нозологіями ситуація значно гірша. Так, за рівнем захворюваності на новоутворення, гепатит В, кількістю отриманих травм, отруєнь та інших наслідків дії зовнішніх причин область займає 8 місце у загальноукраїнському рейтингу, 3 місце за захворюваністю на гепатит С та 2 місце в Україні за первинною захворюваністю на злоякісні новоутворення. Крім того, в області спостерігається зростання показників захворюваності та поширеності хвороб за окремими класами захворювань. Так, протягом 2005-2016 рр. зросла поширеність хвороб системи кровообігу, органів дихання, травлення, сечостатевої системи, крові та кровотворних органів, новоутворень, у т.ч. злоякісних, розладів психіки і поведінки людей, ВІЛ-інфекцій/СНІДу, вроджених вад розвитку. Особливо високі показники зростання мають ВІЛ-інфекції – майже 4 рази, СНІДу – у 10

разів. Серед вперше зареєстрованих випадків захворювань збільшення показників спостерігається практично у тих же нозокласах. Таке зростання показників пояснюється зниженням рівня та якості життя населення, відсутністю належного медичного обслуговування, особливо у сільській місцевості, складними демографічними процесами, що відбуваються як в Україні, так і Сумській області зокрема, відсутністю профілактичних оглядів.

Таблиця 2

Сумська область у загальноукраїнському рейтингу захворюваності населення на окремі нозології (випадків на 100 тис. осіб) [1; 2; 13]

Нозологічні класи	Україна	Сумська область	Місце у рейтингу
Первинна захворюваність	64375,41	54369,78	22
Хвороби системи кровообігу	4296,02	4394,71	11
Хвороби органів дихання	29602,06	23581	22
Хвороби органів травлення	2622,33	2286,91	19
Хвороби сечостатевої системи	4142,88	3361,55	21
Хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини	2919,08	2523,98	18
Травми, отруєння та інші наслідки дії зовнішніх причин	4012,53	4794,32	8
Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	3679,5	2965,54	21
Хвороби ендокринної системи, розлади харчування, порушення обміну речовин	926,84	901,57	17
Хвороби ока та придаткового апарату	3226,47	2554,31	22
Новоутворення	867,67	1026,76	8
у т.ч. злоякісні новоутворення	316,0	420,7	2
Розлади психіки і поведінки людей	308,16	297,82	15
Хвороби нервової системи	1523,38	827,77	22
Хвороби вуха та соскоподібного відростка	2369,18	1914,74	20
Інфекційні та паразитарні хвороби	2178,98	1659,22	21
Хвороби крові, кровотворних органів і окремі порушення із залученням імунного механізму	411,07	361,91	16
Уроджені аномалії, деформації і хромосомні порушення	111,38	54,36	23

Одночасно відзначається зменшення первинної захворюваності на хвороби сечостатевої системи та розлади психіки і поведінки, хоча їх поширеність збільшилася. Однак, це не означає покращення здоров'я населення – ймовірно більшість людей відкладають відвідування лікарів до кращих часів через відсутність коштів на обстеження та лікування.

Список використаних джерел: 1. Довідник показників діяльності установ охорони здоров'я Сумської області за 2016 рік – Суми : Обласний інформаційно-аналітичний центр медичної статистики, 2017. – 256 с. 2. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2015 році : Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 92 с. 3. Концепція Загальнодержавної програми «Здоров'я 2020: український вимір» на 2012-2020 рр.: проект // Глав. врач. – 2011. – № 7. – С. 44-47. 4. Kornus A.O. Influence of environmental factors on the population health: regional approach for the medical-ecological analysis (for example, the Sumy region of Ukraine) / A.O. Kornus, O.H. Kornus, V.D. Shyschuk. DOI: 10.13187/ejm.2015.8.94 5. Kornus A. Ecological situation and its dynamics in the regions of Ukraine // Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Turystyki i Ekologii w Suchej Beskidzkiej.

– 2013. – №4. – С. 68-76. 6. Корнус О.Г. Територіально-нозологічна структура захворюваності населення Сумської області : монографія / О.Г. Корнус, А.О. Корнус, В.Д. Шищук. – Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. – 172 с. 7. Корнус О. Дослідження впливу забруднення атмосферного повітря на онкологічну захворюваність населення Сумської області / О.Корнус, А. Корнус, В. Шищук, В. Кононихін // Часопис соціально-економічної географії. – 2012. – Вип. 13(2). – С. 151-157. 8. Корнус О. Територіальні особливості розвитку системи охорони здоров'я Сумської області / О. Корнус, А. Корнус, В. Шищук, В. Поцелуєв // Часопис соціально-економічної географії. – 2016. – Вип. 20(1). – С. 127-131. 9. Корнус О. Територіальна доступність медичних послуг у Сумській області / О. Корнус, А. Корнус, В. Шищук // Часопис соціально-економічної географії. – 2016. – Вип. 21(2). – С. 126-130. 10. Рейтинг стран мира по состоянию здоровья их жителей в 2012 году. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2012/08/17/4899>. 11. Шищук В. Дорожній травматизм та регіональна система травматологічної допомоги: медичний та територіальний аспекти (на прикладі Сумської області) / В. Шищук, А. Корнус, О. Корнус, В. Домінас. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.154277> 12. Шищук В.Д. Регіональна система медичного обслуговування: сучасний стан і особливості функціонування (на прикладі Сумської області) / В.Д. Шищук, О.Г. Корнус, А.О. Корнус, А.В. Шищук. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.27738> 13. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2015 рік / за ред. Шафранського В. В.. – К., 2016. – 452 с.

УДК 914/919

ПРОБЛЕМЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОТСТАЛОСТИ РЕГИОНОВ ЮГА ИТАЛИИ

П.В. Красноперов

peterkrasn2009@mail.ru

Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина,

г. Харьков, Украина

Наряду с высокоразвитыми и депрессивными в Западной Европе есть еще немало *сравнительно слабо развитых, преимущественно аграрных районов*. Даже в пределах пятнадцати стран ЕС на них приходилось более $\frac{1}{3}$ территории и $\frac{1}{4}$ всего населения. Их отличает преобладание первичных отраслей – сельского хозяйства, добывающей промышленности при недостаточном развитии непроемственной сферы, инфраструктуры, наукоемких производств. Для них характерны также низкий профессиональный уровень трудовых ресурсов, повышенный уровень безработицы, отток населения в другие районы и за границу.

В отношении таких отсталых районов региональная политика обычно предусматривает модернизацию аграрного сектора, создание современной инфраструктуры, сооружение крупных предприятий базовых отраслей промышленности, которые выполняют функции «полюсов роста», причем все это преимущественно за счет государства. Европейский фонд регионального

развития, национальные фонды подобного рода основные средства обычно выделяют на подъем именно отсталых районов.

Территориально районы этого типа в Западной Европе располагаются по сторонам от «Центральной оси развития». К северо-западу от нее находится Ирландия, к западу – западная часть Франции, к юго-западу – юго-восточные (Мурсия, Андалусия) и центральные (Кастилия, Эстремадура) районы Испании, а также Португалия, к югу – Юг Италии, французская Корсика, к юго-востоку – Греция. Типичные для районов этой группы черты лучше всего рассмотреть на примере Юга Италии.

При характеристике межрегиональных диспропорций в этой стране иногда пользуются подразделением ее на «три Италии» – Северную, основу которой образуют Ломбардия, Лигурия и Пьемонт, Среднюю, в которую входят Венеция, Эмилия-Романья, Тоскана, Умбрия и другие области, и Южную, занимающую южную часть Апеннинского п-ова и острова. Но нередко такое подразделение сводится всего к двум частям – Северной и Южной Италии. В этом случае к Южной Италии относят области Кампания, Апулия, Абруцци, Молизе, Базиликата, Калабрия, Сицилия и Сардиния.[1]

Начиная с объединения Италии в 1861-1870гг., растущий экономический разрыв между северными регионами и южной частью страны стала очевидной.[2] В первые десятилетия существования нового Королевства Италия, отсутствие необходимых земельных реформ, тяжелые налоги и ряд других экономических причин, существовавших на Юге, наряду с устранением протекционистских тарифов на сельскохозяйственную продукцию, введенные для того, чтобы стимулировать рост промышленности в Северной Италии, делало ситуацию практически невыносимой для многих мелких фермеров, мелкого бизнеса и землевладельцев. Многие просто предпочитали иммигрировать, вместо того, чтобы попытаться исправить тяжелую ситуацию, особенно в период 1892-1921гг.[3] В дополнение к этому, всплеск разбоя и мафии стал причиной широко распространенного насилия, коррупции и отсутствия законности. Премьер-министр Джованни Джиролиитти однажды заявил, что существовали такие места «где закон не действовал вообще».[4]

Региональная политика по отношению к итальянскому Югу начала осуществляться в 1950 г., когда была разработана «Программа развития Юга» и создана «Касса Юга» – основной источник субсидирования намеченных проектов, а также стала применяться система различных льгот для привлечения в этот район государственного и частного капитала. Одновременно там началась аграрная реформа.

На первом этапе программы внимание было уделено главным образом созданию инфраструктуры – шоссейных дорог, ЛЭП, газопроводов, плотин и водохранилищ для водоснабжения и орошения. Особенно большую роль сыграла знаменитая «автострада Солнца», которая была продолжена от Неаполя до южной оконечности Апеннинского п-ова. Была проведена земельная реформа, в ходе которой было создано 120 тысяч новых мелких хозяйств, и через «стратегию полюса роста» около 60% всех правительственных инвестиций Италии шло в регионы Юга, таким образом

стимулируя экономику этих регионов, через привлечение новых капиталов, местного сельхозпроизводства, и создание новых рабочих мест. Наряду с этими успехами, необходимо отметить, что окончательные цели этой государственной политики социально-экономического развития не было достигнуто, так как в результате регионы Южной Италии стали сильно зависимы от государственных субсидий и программ развития, при этом будучи не в состоянии обеспечить экономический рост самостоятельно.[5]

Даже в настоящее время существуют значительные региональные различия. Проблемы Южной Италии все еще включают в себя широкомасштабную коррупцию, организованную преступность и высокий уровень безработицы.[6] По данным на 2007 год около 80% частных бизнесов в сицилийских городах Катания и Палермо выплачивали «деньги за крышевание».[7] Министерство внутренних дел Италии заявило, что организованная преступность имеет ежегодный годовой доход около 13 миллиардов евро.[8]

В период между 2007 и 2014 гг. средний уровень безработицы в Италии составлял около 943,000. Из этого числа 70% безработных приходилось на Юг Италии. Занятость на Юге Италии является одной из самых низких по сравнению с другими странами Западной Европы.[9] Наиболее широко распространенные виды занятости в Южной Италии находятся в сфере туризма, торговле, пищевой промышленности, деревообрабатывающей промышленности, продаже транспортных средств, мелкие ремесла.[10]

Доклад, опубликованный в июле 2015 года итальянской организацией SVIMEZ, утверждает, что Южная Италия имела отрицательный рост ВВП за последние семь лет, и что начиная с 2000 года регион рос в два раза медленнее, чем экономика Греции.[11] Тем не менее, в 2016 году ВВП Южной Италии рос в два раза быстрее, чем в Северной Италии (рост ВВП на Юге 1,4%, по сравнению с 0,8% на Севере).[12]

Список использованных источников: 1.Максаковский В.П. Географическая картина мира. Книга 2. Региональная характеристика мира, 4-е изд. - М.: Дрофа, 2008. - 495с. 2. Mignone, Mario B. (2008). *Italy today: Facing the Challenges of the New Millennium*. New York: Lang Publishing. p. 181, 3.Smith, Dennis M. (1997). *Modern Italy: A Political History*. Ann Arbor: University of Michigan Press. pp. 209–210., 4. Smith, Dennis M. (1997). *Modern Italy: A Political History*. Ann Arbor: University of Michigan Press, pp. 199., 5"Italy: The South". *Encyclopædia Britannica.*, 6. Astarita, Tommaso (2005). *Between Salt Water and Holy Water: A History of Southern Italy*. New York: W. W. Norton & Company., 7.Kiefer, Peter (22 October 2007). "Mafia crime is 7% of GDP in Italy, group reports". *New York Times*, electronic resource, mode of access: <http://www.nytimes.com/2007/10/22/world/europe/22iht-italy.4.8001812.html>, 8. "Gli investimenti delle mafie" (PDF). *Programma Operativo Nazionale. Obiettivo Sud*. 16 January 2013. Retrieved 9 February 2015., 9.*Italy's regional divide -A tale of two economies*, *The Economist*, May 16th 2015, electronic resource, mode of access: <https://www.economist.com/news/finance-and-economics/21651261-north-limps-ahead-south-swoons-tale-two-economies>, 10. *Seeitalia.com*, *Employment* – electronic resource, mode of access: <http://www.seeitalia.com/essentials/employment/>, 11. *Europe-online-magazine*, electronic resource, mode of access: http://en.europeonline-magazine.eu/italys-south-much-worse-than-greece-economic-think-tank-reports_405140.html, 12. *ANSA.it*, *Sud nel 2016 cresce più del Nord, che nel 2017 recupera*, electronic resource, mode of access:

УДК 911.3

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРОЩУВАННЯ СОНЯШНИКУ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

М.О. Логвинова

geo94mari@mail.ru

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Харківська область є одним із найбільших в Україні виробників та експортерів технічних культур, зокрема, насіння соняшнику та продуктів його переробки. Незважаючи на щорічне скорочення посівних площі технічних культур за регіонами України, площа посівів соняшнику та його валовий збір у Харківському регіоні постійно збільшується. Така тенденція пояснюється високою рентабельністю соняшнику і, відповідно, значними прибутками. Тому дослідження просторових та динамічних особливостей вирощування соняшнику у Харківській області як найбільш рентабельної технічної культури є вкрай актуальним.

Соняшник – культура спеціалізації рослинництва Харківської області. За рахунок застосування у сільськогосподарській практиці одного з найбільш ефективних, але одночасно й найдорожчого та енергоємного засобу підвищення продуктивності рослинництва – застосування органічних і мінеральних добрив у області досягнуто найвищої урожайності соняшнику в Україні (29,1 ц/га). За площею, зайнятою під соняшником (402,8 тис. га), Харківська область займає 6 місце серед регіонів України, поступаючись Кіровоградській, Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Одеській областям [5].

Урожайність соняшнику значною мірою залежить від агрокліматичних умов території. У Харківській області склались сприятливі агрокліматичні умови для вирощування соняшнику. Він добре росте на чорноземних ґрунтах, посухостійкий, у сівозмінах добре поєднується з посівами зернових культур. Тому посіви соняшнику одержали широке поширення не лише в степовій, а й в лісостеповій частині області [2]. Проте головними районами вирощування соняшнику є Близнюківський, Балаклійський, Барвінківський, Красноградський, Лозівський, Вовчанський, де в кожному посівна площа перевищує 7 тис. га [3].

Динаміка урожайності соняшнику у Харківській області змінюється під впливом погодних умов. Щороку урожайність соняшнику збільшується і у 2016 році вона досягла позначки 29,1 ц/га. Винятком є лише окремі роки, наприклад, у 2004 році через посушливі кліматичні умови урожайність сягала 9 ц/га, що було рекордно низьким показником, а у 2010 році у порівнянні з 2009 р.

урожайність знизилась з 19 до 17 ц/га, що спричинено аномально високими температурами повітря влітку при недостатній зволоженості, економією на сортах соняшнику, зменшенням посівних площ, недофінансуванням даного виробництва. У 2014 спостерігався найвищий показник урожайності соняшнику за останні 15 років (30 ц/га), чого досягнуто за рахунок збільшення інтенсивності галузі рослинництва (рис. 1) [3].

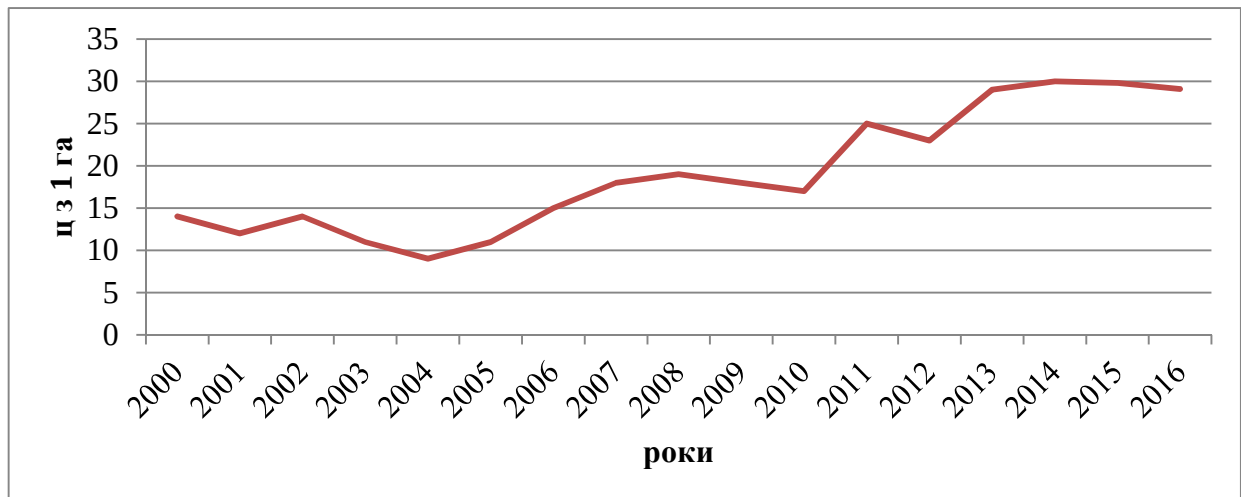

Рис. 1. Динаміка урожайності насіння соняшнику у Харківській області за період з 2000 по 2016 рр. (побудовано автором за даними [3])

Динаміка валового виробництва соняшнику теж має тенденцію до збільшення. Пікові коливання виробництва соняшнику у бік зменшення за період з 2000 по 2016 роки відбувалися у 2004 році (валовий збір 1832,2 тис. ц замість 2808,2 тис. ц. у 2003 році) через посушливі кліматичні умови території Харківської області та у 2010 році. Станом на кінець 2016 року валовий збір соняшнику у Харківській області становить 9983 тис. ц. Дані валового збору соняшнику говорять про те, що соняшник є головною технічною культурою Харківської області (рис. 2) [3].

Обсяги виробництва соняшнику по території області збільшуються з північного заходу на схід та південний схід, враховуючи зональний характер його вирощування (рис. 3) [4].

Найбільший валовий збір соняшника спостерігається у Первомайському (576 тис. ц), Ізюмському (549,8 тис. ц.), Великобурлуцькому (544,8 тис. ц.), Вовчанському (526,2 тис. ц), Балаклійському (520,7 тис. ц) районах. Найменше соняшнику вирощують у Коломацькому (67,8 тис. ц), Печенізькому (101,6 тис. ц), Дергачівському (176,2 тис. ц), що обумовлено незначними посівними площами соняшнику внаслідок невеликої території перших двох районів та розвитком сільського господарства приміського типу у Дергачівському районі.

Найвища урожайність соняшнику спостерігається у Нововодолазькому (34,7 ц/га), Борівському (33,6 ц/га), Зачепилівському (33,2 ц/га) районах Харківської області, що обумовлено збільшенням кількості тепла у південних районах області. Найменша урожайність соняшника у Лозівському (25,3 ц/га),

Куп'янському (25,5 ц/га) та Вовчанському (25,8 ц/га) районах області, що зумовлено пізніми термінами визрівання даної культури (рис. 3) [3].

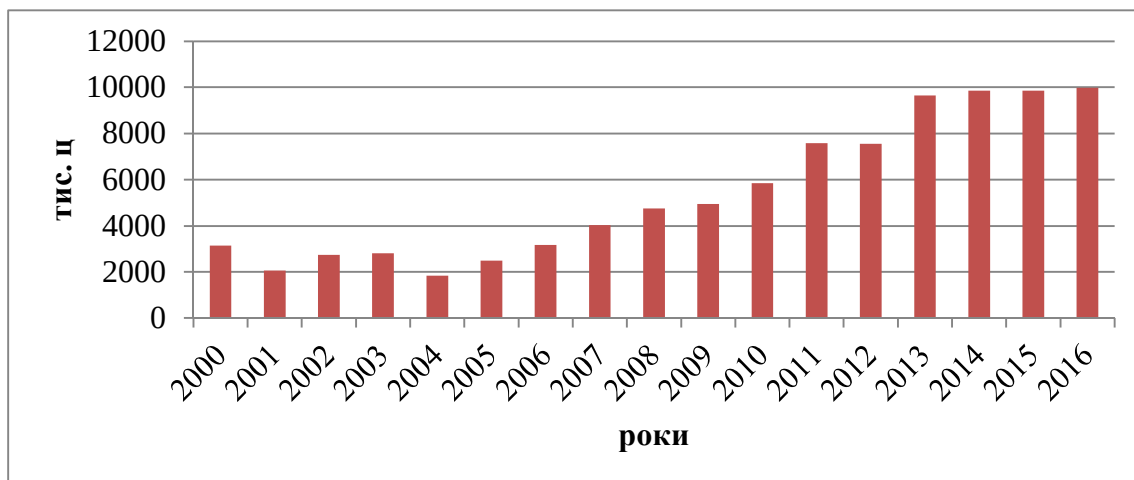

Рис. 2. Динаміка виробництва соняшнику у Харківській області за період з 2000 по 2016 рр. (побудовано автором за даними [3])

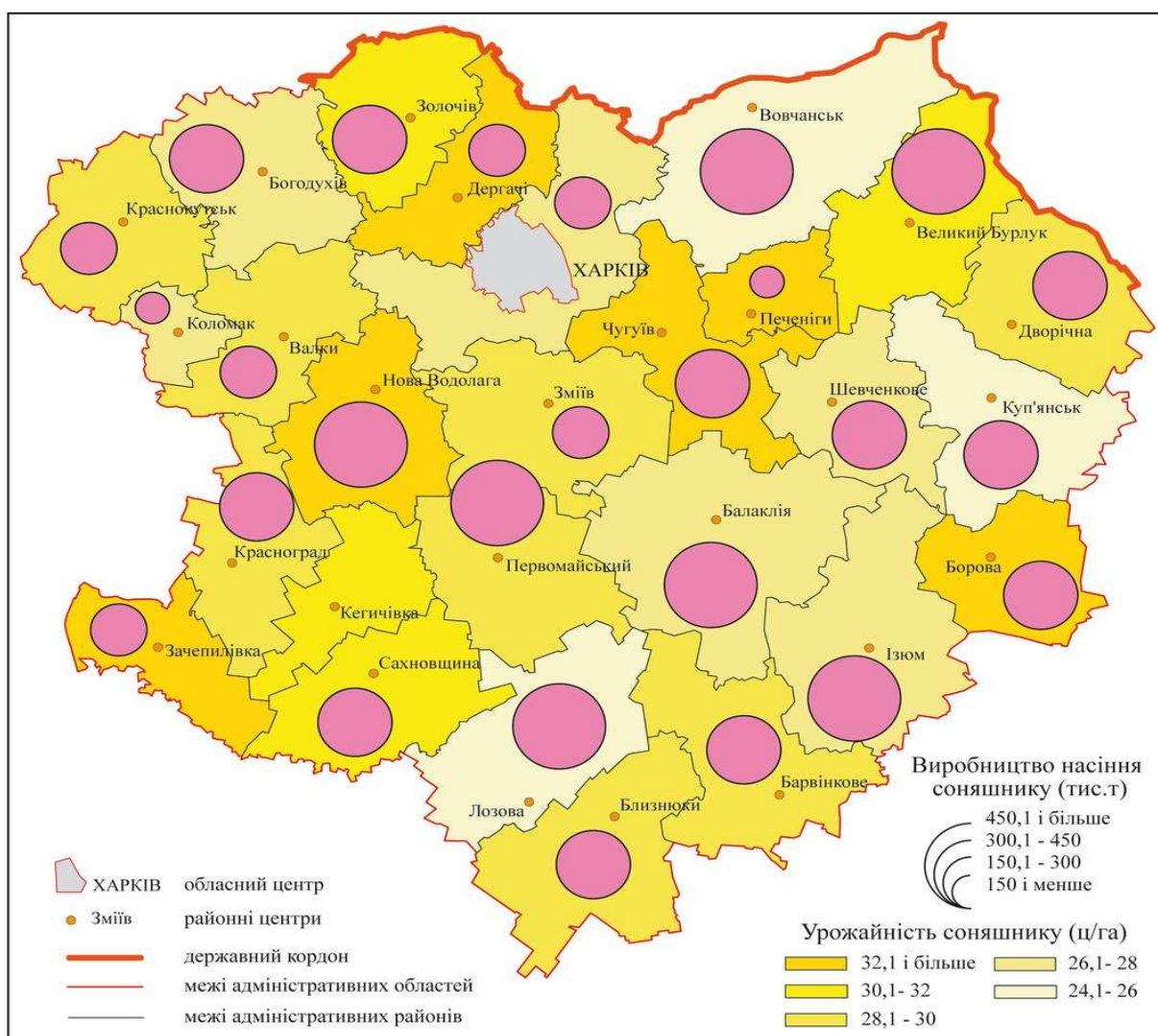

Рис. 3. Виробництво та урожайність соняшнику у Харківській області (побудовано автором за даними [5])

Отже, у Харківській області склалися сприятливі природні та суспільно-географічні фактори (географічне розташування районів, їх віддаленість від обласного центру, співвідношення міського та сільського населення тощо) [1]. Виробництво соняшнику по території області має зональний характер, посівні площі збільшуються з північного заходу на схід та південний схід, тобто у бік степової зони. Тому найбільшими виробниками соняшнику є східні та південні райони Харківської області з низькою густотою населення. Проте головним завданням залишається підвищення урожайності соняшнику за рахунок використання високоурожайних сортів, адаптованих до умов континентального клімату та дотримання правил агротехнології.

Список використаних джерел: 1. Кандиба Ю. Територіальні особливості вирощування соняшнику у Харківській області / Ю. Кандиба // *Економічна та соціальна географія*. – 2012. – Вип. 2 (65). – С. 98-104. 2. Кириченко В.В. Виробництво соняшнику в Україні: стан і перспективи / В.В. Кириченко, В.П. Коломацька, К.М. Макляк, В.І. Сивенко // *Вісник ЦНЗ АПВ Харківської області*. – Х., 2010. – Вип. 7. – С. 281-287. 3. Міста та райони Харківської області у 2015 році (статистичний щорічник) [за ред. О.Г. Мамонтової]. – Х.: Харківське обласне управління статистики, 2016. – 577 с. 4. Немець Л.М. Територіальні та часові особливості розвитку рослинництва Харківської області / Л.М. Немець, В.Ф. Лихван // *Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць*. – Харків, 2012. – Вип. 12 (1). – С. 132-137. 5. Сільське господарство Харківської області у 2015 році (статистичний щорічник) / [під заг. ред. К.П. Воловікової]. – Х., 2016. – 153 с.

УДК 911.3

ПОРІВНЯННЯ МІСТ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКОВА ТА КАТОВІЩЕ)

А.В. Мазурова

a.v.mazurova@ukr.net

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, Україна

Актуальність. У зв'язку з посиленням співробітництва України з Європейським Союзом, наданням українцям права безвізового в'їзду до країн Шенгенської зони та розробкою багатьох спільних проектів, зокрема і в галузі розвитку міст, постає питання щодо порівнянні міст України та країн Європи. На нашу думку, саме міста Польщі, як держави, що межує з Україною, має схожу історію розвитку та традиції населення, найбільш підходять для порівняння.

Метою статті є порівняння міст України та Польщі, зокрема Харкова та Катовіще, в аспекті суспільно-географічного дослідження.

Основна частина. Місто Харків знаходиться на сході України та є другим містом держави за кількістю населення (1,45 млн. чол.) (табл. 1, 2). Місто Катовіще розташовано на південному заході Польщі, кількість населення складає 298 тис. чол. Обидва міста мають однакову географічну широту, що спричиняє схожість географічних умов у їх межах. Зокрема, для обох міст

характерний помірно континентальний клімат з середньорічною температурою близько +8 С°. Місто Харків розташовано на південній межі Середньоруської височини. На території міста протікають річки Харків, Лопань, Уди та Немишля. Найвища точка міста розташована на висоті 202 м над рівнем моря, найнижча – 94 м над рівнем моря. Середня висота території міста над рівнем моря становить 135 м. Місто Катовіце розташовано на Катовіцькій височині, по його території протікають річки Рава та Клодниця.

Таблиця 1

Найбільші міста в Польщі та Україні на 1 січня 2017 р.
(побудовано автором за даними [2, 5])

Типи міст	Польща		Україна	
	Кількість	Назви	Кількість	Назви
Міста-мільйонери	1	Варшава	3	Київ, Харків, Одеса
500000-1000000	4	Краків, Лодзь, Вроцлав, Познань	5	Дніпро, Донецьк, Запоріжжя, Львів, Кривий Ріг
250000-500000	6	Гданьск, Щецин, Люблін, Бідгощ, Катовіце, Білосток	16	Миколаїв, Маріуполь, Луганськ, Вінниця, Макіївка, Севастополь, Сімферополь, Херсон, Полтава, Чернігів, Черкаси, Житомир, Суми, Хмельницький, Чернівці, Горлівка
Загалом міст	923		460	

Найвища точка міста розташована на висоті 357,6 м над рівнем моря, найнижча – 245 м, середня висота міста над рівнем моря складає 280 м.

Територія міста Харкова адміністративно поділяється на дев'ять районів, серед яких Шевченківський, Новобаварський, Київський, Слобідський, Холодногірський, Московський, Немишлянський, Індустріальний і Основ'янський райони. Територія Катовіце поділяється на п'ять адміністративних кварталів, зокрема Центральний, Північний, Західний, Східний та Південний. В свою чергу вказані райони поділяються на менші за розміром райони. Таким чином, загалом територія міста поділяється на двадцять два райони.

Одним з найважливіших показників для порівняння міст є якість життя населення. Для порівняння якості життя населення в містах Харків та Катовіце було використано дані порталу Numbeo (рис. 1). Вказаний портал пропонує актуальну інформацію щодо індексування якості життя в конкретній країні чи місті. Показник якості життя, за версією розробників проекту, складається з ряду наступних складових, які прямо або обернено впливають на рівень якості життя у місті. Серед показників прямого впливу (кращим є більший результат) виділяють індекс купівельної спроможності, індекс безпеки, індекс охорони

здоров'я, індекс клімату; серед показників оберненого впливу (кращим є менший результат) – індекс вартості життя, індекс ціни нерухомості у відношенні до доходів населення, індекс транспорту та індекс забруднення навколишнього середовища. Індекс якості життя вимірюється в діапазоні від 1 до 200 ум. од.

Таблиця 2

Порівняння основних показників міст Харків і Катовіце
(побудовано автором за даними [1, 3])

Показники	Харків	Катовіце
Дата заснування	1654 р. (полкове місто)	1865 р. (наданий статус міста; утворення населеного пункту у XVI ст.)
Площа	350 км ²	164,64 км ²
Кількість та щільність населення	1447881 осіб 4111 осіб/км ²	298111 осіб 1816 осіб/км ²
Географічні координати	50°00'00" пн. ш. 36°13'45" сх. д.	50°15'00" пн. ш. 19°00'00" сх. д.
Клімат	Помірно континентальний	Помірно континентальний
Середньорічна температура повітря	+8,1 С°	+7,9 С°
Середня висота над рівнем моря	135 м	280 м
Річки, на території міста	Харків, Лопань, Уди, Немишля	Рава, Клодниця
Організація міста	9 адміністративних районів	22 адміністративні райони, об'єднані у п'ять кварталів

Так, за всіма показниками прямого впливу місто Катовіце випереджає місто Харків, таким чином у місті Катовіце спостерігається вищий рівень купівельної спроможності населення, безпеки, охорони здоров'я, сприятливості клімату. Серед показників оберненого впливу, Катовіце випереджає Харків за показником вартості життя населення, що пояснюється вищим рівнем доходів населення, а як наслідок і вищими цінами. За показниками напруженості транспортом, забрудненням навколишнього середовища та рівнем цін на нерухомість по відношенню до доходів населення Харків має гіршу позицію. Загальний індекс якості життя населення у Харкові складає 94,65 ум. од., у Катовіце – 137,14 ум. од.

Вищий рівень напруженості транспортом, забрудненості оточуючого середовища та небезпеки у Харкові можна пояснити значно більшою кількістю населення (майже в п'ять разів вища, ніж у Катовіце). Проте рівень охорони здоров'я та рівень цін на нерухомість по відношенню до доходів населення напряму залежить від політики держави або міста та його економічного становища. При вищій вартості життя у Катовіце у 1,5 рази (індекс вартості життя у Харкові – 28, 19 ум. од., Катовіце – 41,2 ум. од.) нерухомість для

населення є у три рази доступнішою (ціни нерухомості у відношенні до доходів населення у Харкові – 17, 9 ум. од., Катовіце – 6,39 ум. од.).

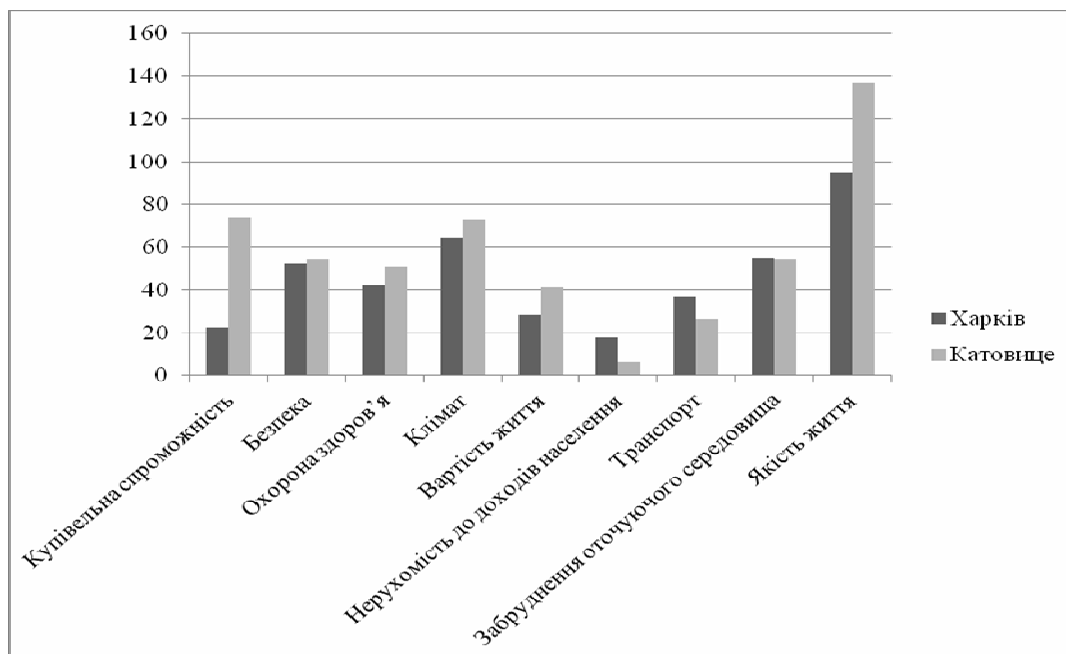

Рис. 1. Харків та Катовіце за показниками якості життя населення (побудовано автором за даними [4])

Висновки. Таким чином, провівши порівняння географічного положення, адміністративної організації та якості життя населення у Харкові та Катовіце, можна зазначити, що географічні умови розташування міст є схожими: обидва міста знаходяться на височинах, мають однакову географічну широту та тип клімату. Місто Катовіце поділено на більшу кількість адміністративних одиниць (22), ніж Харків (9). За розмірами території та кількості населення Харків значно перевищує Катовіце, зокрема, площа території міста Харкова в два рази більша, а кількість населення – майже в п'ять разів. За показниками якості життя Катовіце значно випереджає Харків. Серед складових показника якості населення найбільше переважання спостерігається у індексах купівельної спроможності та цін на нерухомість по відношенню до доходів населення, це свідчить про значно вищі доходи населення Катовіце та доступніші ціни. Для більш детального порівняння міст у аспекті суспільно-географічного дослідження доцільно було розробити алгоритм порівняння міст.

Список використаних джерел: 1. Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/uk/> 2. Чисельність наявного населення на 1 січня 2017 року. Державна служба статистики України / Під ред. М.Б. Тімоніної – К.: ТОВ «Август Трейд», 2017. – с. 82. 3. Informacje o mieście // Katowice dla odmiany [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.katowice.eu/miasto> 4. Quality of Life Comparison Between Katowice and Kharkiv // Numbeo [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.numbeo.com/quality-of-life/compare_cities.jsp?country1=Poland&country2=Ukraine&city1=Katowice&city2=Kharkiv&tracking=getDispatchComparison 5. Wyniki badań bieżących // Baza Demografia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx>

ДИНАМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВЕЛИКИХ МІСТ УКРАЇНИ

І.Г. Мельник

irgenmaks@gmail.com

*Луганський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Старобільськ, Україна*

Дослідження динаміки різних типів міст представляє інтерес в контексті оцінки темпів урбанізаційних процесів, ролі міст обраної категорії в національній та регіональних системах розселення.

Серед учених не існує однозначної точки зору на те, які міста слід вважати «великими». Широкий погляд на трактування «великого міста» передбачає віднесення до цієї категорії всіх міст з чисельністю населення понад 100 тис. осіб. У нормативному документі «Планування та забудова міських та сільських поселень» до великих міст віднесено поселення з чисельністю населення 250 – 500 тис. осіб [1]. Автори колективної монографії Інституту географії НАН України, присвяченої функціям міст (2015 р.), відносять всі міста з чисельністю населення понад 250 тис. осіб до «крупних», аргументуючи це появою у них міжнародних функцій саме, починаючи з цієї межі людності [2]. Щодо методологічних проблем визначення нижньої межі людності великого міста, то тут існує більше однастайності у поглядах учених. У більшості класифікацій поріг у 100 тис. мешканців присутній, з ним пов'язаний перехід до нової якості міста та міського середовища і, відповідно, від категорії «середні» до категорії «великі» міста. Щодо верхньої межі людності великих міст, то вона коригується дослідниками здебільшого у прив'язці до мети та завдань конкретних досліджень (може визначатись на позначці 250, 500 тис. осіб).

Виділяючи «великі міста» в інтервалі 100 – 500 тис. осіб людності, автор виходить із наявності у міст зазначеної категорії наступних типологічних характеристик: ці міські поселення є місцями значної територіальної концентрації демографічного, трудового, промислового, освітнього, соціально-культурного потенціалу; у системі розселення виконують роль регіональних «столиць» або фокусно-вузлових елементів «другого ешелону» (тоді як крупні міста – переважно центри міжрегіонального та міжнародного значення).

На відміну від «крупних», «великі» міста мають менш виражений науковий та інноваційний потенціал, повільніші темпи розвитку третинного та четвертинного сектору міської економіки, меншу соціальну та етнокультурну диференціацію населення. У групі «великих» міст монопромислові за функціями міста трапляються частіше, порівняно з містами людності понад 500 тис. осіб, тоді як для останніх монопрофільність є скоріше винятком (Маріуполь). Якісні відмінності між містами з людністю 100 – 500 тис. осіб

(«великі») та понад 500 тис. («крупні» та «мільйонери») простежуються і в організації транспортного обслуговування, і в характері планувальної структури та функціонального зонування.

За офіційними даними Державної служби статистики станом на 01.01.2017 р. загальна кількість міст в Україні становила 460, у т. ч. без міст АР Крим та м. Севастополя – 442 міста. За категоріями всі міста (без урахування міст анексованого Криму) розподіляються таким чином: до 50 тис. – 367; 50 – 100 тис. – 34; 100 – 500 тис. – 33 міста; 500 – 1000 тис. – 5; понад 1000 тис. – 3 (Київ, Харків та Одеса). У загальній кількості міст на категорію «великі» припадає 7 %. Усього в них проживають 7542,284 тис. осіб або 18,6 % населення, тобто приблизно кожний шостий пересічний громадянин України – це мешканець великого міста. Людність половини міст зазначеної категорії коливається в межах 200 – 300 тис. осіб.

Понад 1/3 великих міст зосереджені в індустріально розвинених областях Донбасу та Придніпров'я, інші – більш-менш рівномірно розподіляються по території країни. Найбільшу кількість великих міст зафіксовано в Донецькій (5 міст), Луганській (3) та Дніпропетровській (3) областях; у Запорізькій та Полтавській – по 2 у кожній. Ще у 15 регіонах є лише по 1 місту з населенням 100 – 500 тис. осіб (усі є обласними центрами своїх регіонів). Разом з тим, у деяких областях (Одеська, Львівська і Харківська області) міст зазначеної категорії немає, але є інші, більші крупні міста. За своїми функціями більшість великих міст – це центри регіональних систем розселення, що мають розвинену систему вертикальних та особливо горизонтальних зв'язків, меншість – є центрами територіальних виробничих систем з яскраво вираженою промисловою функцією.

Динамічні аспекти розвитку міст слугують важливим індикатором соціально-економічного розвитку країни та її регіонів, характеристикою процесу урбанізації та його регіональних відмінностей.

За період між переписами 1989 та 2001 рр. кількість великих міст зменшилась з 39 до 36 (перейшли у меншу за людністю категорію мм. Олександрія, Красний Луч, Стаханов, Кам'янець-Подільський, але додалось м. Маріуполь, яке перестало бути крупним містом). За період 2001 – 2014 рр. кількість великих міст зросла з 36 до 37 (відновило колишню людність м. Кам'янець-Подільський, з категорії крупних міст додалось м. Миколаїв; до категорії середніх перейшло м. Єнакієве). Після 2014 р. відбувались такі зміни: досліджувану категорію міст поповнило м. Бровари (Київська область), але перестало бути великим через зменшення людності м. Лисичанськ (Луганська область). Одночасно випали із статистичного спостереження 4 міста анексованого РФ Криму – Севастополь, Сімферополь, Керч та Євпаторія, чисельність населення яких до початку 2014 р. дозволяла відносити їх до категорії великих. Крім того, суттєво скоротилась фактична людність великих міст, які залишились на непідконтрольній Україні частині Донбасу. У загальному підсумку, за 1989 – 2017 рр. найбільші урбаністичні втрати понесла саме Луганська область (замість 6 лишилось 3 великих міста). Реальні втрати цього регіону, з урахуванням тимчасових та постійних вимушених міграцій

населення 2014 – 2017 рр., є масштабнішими і зможуть бути уточненими після врегулювання політичної ситуації.

Аналіз статистичних даних за період з 1989 р по 2014 р. (порівняння з 2017 р. не можуть бути коректними) показав, що зменшення чисельності населення у великих містах відбувалось повільніше, ніж у крупних. Так за період 1989 – 2001 рр. та 2001 – 2014 рр. темпи росту населення великих міст складали 93,7 % та 101,7 %, а міст з населенням понад 500 тис. – відповідно 94,6 % та 74,2 %. Зазначені кількісні зміни обумовлені загальними негативними демографічними тенденціями, особливостями їх прояву в містах різних категорій, а також станом регіональних економік, специфікою регіональних та локальних систем розселення.

Протягом досліджуваного періоду зросли чисельно великі міста західноукраїнського та столичного регіонів (Луцьк, Рівне, Тернопіль, Івано-Франківськ, Хмельницький, Чернівці, Біла Церква, Бровари). В усіх інших містах досліджуваної категорії відбулося зниження чисельності населення. Найбільші темпи скорочення демографічного потенціалу мають старопромислові міста Донбасу та Придніпров'я.

Частка великих міст у чисельності населення України залишається практично незмінною: 1989 р. – 18,6 %; 2001 р. – 17,6 %; 2014 р. – 19,1 %; 2017 р. (без урахування АР Крим) – 18,6 %. Разом з тим, середня людність великого міста в Україні стає більшою: у 1989 р. – 224,7 тис.; у 2014 р. – 234,5 тис. осіб, що пояснюється зменшенням демографічного потенціалу крупних міст та переходом їх у категорію великих.

Таким чином, протягом останніх 26 років, незважаючи на негативні демографічні тенденції, великі міста зберегли свої позиції в урбаністичній структурі України, хоч сумарна чисельність їх населення зменшилась. Позитивні динамічні зрушення стосуються росту і розвитку тих великих міст, які є «регіональними столицями» західноукраїнських областей, вкрай негативні тенденції характерні для міст старопромислових регіонів, де з уходом пострадянської промисловості відбуваються кризові явища в економіці.

Список використаних джерел. 1. Державні будівельні норми «Планування і забудова міських та сільських поселень» ДБН 360-92**. Офіц. вид. – К. : Держкомбудівництва, архітектури та житлової політики України, 2002. 2. Функции городов и их влияние на пространство / под ред. Л. Г. Руденко. – К. : Феникс, 2015. – 292 с.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

І.Г.Мельник, А.В.Федоренко

irgenmaks@gmail.com; fedorenko010581@gmail.com

*Луганський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Старобільськ, Україна*

Хімічна промисловість – одна з найскладніших галузей матеріальної сфери, яка відрізняється від інших великою кількістю підгалузей, високим рівнем науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт і величезними капітальними витратами. Ця галузь набуває все більшого значення у процесі вирішення глобальних проблем сучасності: продовольчої, екологічної, енергозбереження, охорони здоров'я тощо[1, с. 1]. Отже, важливість розвитку в Україні цієї галузі є беззаперечною і потребує уваги науковців.

Далеко не всі регіони мають потенціал для розвитку хімічних виробництв, то ж хімічна промисловість має чітко окреслені регіони територіальної концентрації. Одним з них є Луганська область.

Метою нашого дослідження стало вивчення сучасного стану та проблем розвитку хімічної промисловості в Луганській області, що дозволить, на нашу думку, сформулювати уявлення про типові проблеми цієї галузі в Україні.

Хімічна промисловість Луганщини є складовою національного промислового комплексу, який залишається провідним системоутворюючим сектором української економіки. Після початку війни на Донбасі (2014 р.) область виявилась розділеною так званою лінією розмежування на 2 частини. На підконтрольній Україні частині залишилась незначна частка промислових підприємств колись потужного регіонального промислового комплексу. Кількість активних промислових підприємств в області станом на 01.11.2016 р. склала 723, з них: 49 підприємств добувної промисловості, 597 – переробної промисловості. На відміну від інших галузей регіонального промислового комплексу, хімічна промисловість майже повністю зосереджена на підконтрольній Україні частині області, у межах Сєвєродонецько-Лисичансько-Рубіжанського промислового вузла. Хімічна галузь відіграє важливу роль в економіці Луганщини, оскільки робить вагомий внесок в обласний бюджет, забезпечує робочими місцями чималу кількість мешканців міст, підтримує функціонування сфери ділових послуг (у т.ч. професійної науки та освіти), деяких об'єктів виробничої інфраструктури. На виробництво хімічної продукції та хімічних речовин, іншої неметалевої мінеральної продукції, фармацевтичних препаратів у 2015 р. припадало близько 9 % від обсягу реалізованої промислової продукції в Луганській області. Разом з тим, з функціонуванням хімічної галузі пов'язані численні екологічні проблеми – забруднення атмосферного повітря, вод

р. Сіверський Донець, накопичення різних видів небезпечних відходів та ін., а в соціальній сфері – проблеми зайнятості, заборгованості із заробітної плати, погіршення стану здоров'я працівників тощо.

Підприємства хімічної промисловості Луганської області є виробниками різноманітної продукції – синтетичного аміаку, сірчаної кислоти, синтетичних смол, азотних добрив, пластмас у первинних формах, фарб і лаків (на основі полімерів), мийних засобів та засобів для чищення, трубок і шлангів з полімерів, фармацевтичних препаратів тощо. Промисловий вузол Северодонецьк – Лисичанськ – Рубіжне є місцем концентрації таких великих структуроутворюючих підприємств як: ПрАТ «Северодонецьке об'єднання «Азот», ПАТ «Об'єднання «Склопластик», ПрАТ «ЛиНІК», ТОВ «НВП Лисичанський гумотехнічний завод», ПАТ «Лисичанський склозавод «Пролетарій», ТОВ «Лайон», ТОВ «Рубіжанський Краситель», Рубіжанський казенний хімічний завод «Зоря», ТОВ «Рубіжанський трубний завод», ПАТ «Рідкісні гази», ТОВ НВФ «Мікрохім» (продукція – лікарські препарати та ліки), ВКФ ТОВ «ТАНА» (виробник композиційних полімерних матеріалів) та ін. Більшість підприємств працюють не на повну потужність, деякі – тимчасово не активні (наприклад, ТОВ «НВП Лисичанський гумотехнічний завод»), їх виробничі приміщення і лабораторії використовуються неефективно, часті простої супроводжуються тимчасовою незайнятістю та вивільненням значної частини працівників. Найскладніша ситуація склалася в м. Лисичанську (майже всі підприємства не працюють), найкраща – у м. Рубіжному.

Сучасний стан підприємств хімічної промисловості, її проблеми формуються під впливом декількох груп чинників: *політичні* (військово-політичний конфлікт на Сході, різке охолодження відносин з РФ); *економічні* (згортання співпраці та торгівлі з РФ, залежність від імпорту енергоносіїв, маніпуляції з цінами на газ, який є ключовим чинником у конкурентоспроможності продукції Северодонецького «Азоту», несприятлива кон'юнктура на ринку окремих видів хімічної продукції); *євроінтеграційні* (стандартизація та сертифікація продукції на відповідність міжнародним стандартам якості, відповідність жорстким вимогам до умов транспортування хімічної продукції), *екологічні*.

Ключовою проблемою є монополізація приватними структурами окремих секторів і ринків. Так, наприклад, майже вся азотна підгалузь України контролюється холдингом «OstChemGroup» (азотна підгалузь на Луганщині представлена ПрАТ Северодонецьке об'єднання «Азот»). Як зауважує Г.З. Шевцова, «консолідація активів і формування потужних вертикально інтегрованих структур є сучасним світовим трендом розвитку хімічної промисловості. Проте зі зміною суспільно-політичної ситуації в Україні неминуче відбувається і зміна умов і конфігурації бізнес-середовища. Отже, минулі ключові переваги тепер перетворюються на значні загрози для системоутворюючих підприємств галузі» [2, с. 146]. Невідповідність інтересів крупних капіталістичних компаній, з одного боку, та територій, на які поширюється їх вплив, з іншого, породжує соціально-економічні потрясіння для регіонів, як-то: безробіття, борги із заробітної плати, функціонування інфраструктурних об'єктів. 3 березня 2017 р.

повністю зупинилось Северодонецьке об'єднання «Азот», від якого залежить життєдіяльність найбільшого на півночі Луганщині монопромислового міста. Невирішеність ситуації з підприємством загрожує соціальним вибухом.

Діяльність підприємств хімічної та нафтохімічної промисловості залежить і від техніко-економічних факторів. Для більшості підприємств Луганської області характерні висока зношеність основних фондів та дефіцит внутрішньої сировинно-енергетичної бази. У 2014–2017 рр. Луганська область не мала стабільного та надійного енергопостачання, оскільки не була підключена до єдиної енергосистеми України, залишаючись тривалий час «енергетичним островом». Єдина ТЕС – Луганська (м. Щастя) – працювала з перебоями.

Регіон традиційно має високий науково-технічний і освітній потенціал, який недостатньо задіяний в інноваційному розвитку техніко-технологічної бази виробників хімічної продукції. Разом з тим, конкурентні можливості підприємств залежать напряду від розробки нових видів продукції та розширення її номенклатури. Простої в роботі підприємств зумовили негативні явища міграційного відпливу (особливо до Російської Федерації) висококваліфікованих і досвідчених працівників гостродефіцитних «хімічних» спеціальностей з подальшим працевлаштуванням трудових мігрантів на подібних підприємствах інших країн.

Таким чином, стабільне та ефективне функціонування хімічної промисловості потребує партнерських відносин держави, бізнесу, місцевих громад, належного фінансування наукових розробок у галузі хімічної та нафтохімічної промисловості – одному з найбільш наукоємних секторів економіки, забезпечення безперервної та надійної роботи об'єктів виробничої інфраструктури, розв'язання на державному рівні політичного питання ціни на енергоносії, розробки для хімічної промисловості України євроінтеграційної стратегії.

Список використаних джерел. 1. Гладких Д.Є. Трансформація світового ринку хімічної продукції в умовах глобальної кризи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини / Д.Є. Гладких. – Вінниця, 2016. – 23 с. 2. Шевцова Г.З. Розвиток підприємств хімічної промисловості України: сучасні тренди і напрями модернізації / Г.З. Шевцова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Сер. Екон. науки. – Вип. 9. – Ч. 4. – С. 145–150.

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ФАКТОР СТАЛОГО РОЗВИТКУ У МАЛИХ МІСТАХ УКРАЇНИ

М.М. Михалюк

marina_mikhaliuk@ukr.net

Київський національний університет імені Т.Н. Шевченка, м. Київ, Україна

На сьогодні уряди різних країн, представники бізнесу та громадянське суспільство разом з Організацією Об'єднаних Націй (ООН) почали спрямовувати зусилля на досягнення «Поряду денного з питань сталого розвитку до 2030р.». ООН визначає сталий розвиток як розвиток, що відповідає потребам сучасності, не посягаючи на здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Принциповим питанням постає узгодження трьох основних елементів: економічного зростання, соціальної інтеграції та охорони навколишнього середовища [5].

Україна має десятки внутрішніх проблем стосовно сталого розвитку. Серед найважливіших з них – відсутність адекватної національної регіональної політики, що посилює такі негативні тенденції, як зростаюча асиметрія в рівнях регіонального розвитку, деградація сільських районів, криза в мережі міських поселень, скорочення і погіршення трудового потенціалу, збільшення міграції робочого населення тощо.

Вищезазначене актуальне, зокрема для малих міст України. В Україні нараховується 460 міст [2]. Майже $\frac{3}{4}$ з яких невеликі міста з 50 000 жителів, з яких 20% – міське населення. За кількістю населення невеликі міста розділені таким чином: 15 до 5000 осіб, 66 – від 5000 до 10 000, 160 – з 10 000 до 20 000 та 109 від 20 000 до 50 000. В Україні на 01.01.2017 р. налічується 885 населених пунктів міського типу, що є окремою категорією міських поселень. Історичною назвою цих населених пунктів в Україні були «містечки». Такі поселення мають великий історичний і культурний потенціал (багато з них приєдналися до списку історичних міст країни), унікальні ремесла, мистецтво, традиції, архітектуру, мальовничі ландшафти, задовільну екологічну ситуацію.

Водночас малі міста в Україні мають ряд соціально-економічних та екологічних проблем. Найбільш гострими з них є: закриття містобудівних підприємств, що спричинило занепад міської інфраструктури, безробіття, відтік у великі міста та депопуляція. За такої умови поселення поступово втрачають роль міграційних регуляторів та об'єднуючих центрів соціального та економічного розвитку на місцевому рівні. Економічний занепад негативно впливає на рівень транспортної та муніципальної інфраструктури, збільшує екологічні та техногенні небезпеки, зменшує можливості рекреації. У 2004р. було прийнято «Загальнодержавну програму розвитку малих міст», проте для десятків малих міст, що мають унікальну історико-культурну спадщину,

прерогатива розвитку туризму залишається невизначеною [1, с. 17].

Останнім часом у всьому світі зростає роль етнічної культури в регіональному розвитку території. У «Порядку денному культури на ХХІ ст.» культура визначається як спосіб життя людини, перетворюючи її на четверту опору в трикутнику стійкого розвитку території (навколишнє середовище, соціальна інтеграція та економіка). За типом культура може бути традиційна, сучасна та традиційно–індустріальна [4]. Центральним поняттям традиційної (етнічної) культури постає «етнос» – історично сформована на визначеній території стійка сукупність людей, що має єдину мову, загальні риси й стабільні особливості культури і психіки, а також усвідомленням своєї єдності і відміни від інших подібних утворень (самосвідомістю), фіксованою в самосвідомості [3, С.528].

Складовою соціально-економічного потенціалу регіону є етнокультурний потенціал, що визначається як оцінка етнокультурних ресурсів в їх сукупності, або як різних компонентів потенціалу конкретної місцевості. Основу етнокультурного потенціалу регіону становить етнокультурна територіальна система–сукупність взаємопов'язаних компонентів матеріальної, нематеріальної і віртуальної культурної спадщини, інститутів та представників етносу, що взаємодіють у відповідному регіональному геокультурному просторі, та виступають як можливості для підвищення конкурентоспроможності регіону.

На нашу думку, етнокультурний потенціал регіону – сукупність компонентів етнокультурної територіальної системи регіону, що виявляються в підсистемах регіону і сприяють підвищенню його конкурентоспроможності. Етнокультурний потенціал території може по-різному проявлятися на різних рівнях економіки. Компоненти, що становлять структуру етнокультурного потенціалу, можуть реалізовуватися в багатьох напрямках: підтримка та розвиток етнічних груп; поліпшення міжнародних та міжрегіональних зв'язків з етнічно близькими народами; розвиток туризму та етноекономіки; формування або посилення регіональної ідентичності; та розвиток інфраструктури, комунальних служб, транспортної системи території тощо.

Отже, збереження та реалізація етнокультурного потенціалу та окремих його компонентів забезпечує формування та підтримку механізмів саморозвитку етнічних спільнот держави, та сприяє підвищенню конкурентоспроможності територій. Використання етнокультурного потенціалу може стати фактором сталого розвитку, та вирішити ряд соціально-економічних та екологічних проблем, зокрема, в малих містах України, що мають значну історико-культурну спадщину.

Список використаних джерел: 1. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст»: від 4.03.2004 р. N 1580 – IV/ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004. – №13. – 1889с. 2. Кількість адміністративно–територіальних одиниць за регіонами України на 1 січня 2017 року (статистичний збірник) / [Електронний ресурс] / [відп. за вип. М. Б Тімоніна]. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 83с. – С. 10. 3. Психология: Учебник для гуманитарных вузов. 2 – е изд. (навчальний посібник) / [Електронний ресурс] / [за ред. В.Н.Дружинина]. – СПб.: Питер, 2009. – 656 с. 4. Agenda 21 for culture (програма) / United Cities and Local Governments -

УДК 911.3

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

Г.Ю. Нападовська

anyanapadovskaya@gmail.com

Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна

З 2014 р. в Україні розпочалося формування нових одиниць адміністративно-територіального устрою – об'єднаних територіальних громад шляхом укрупнення існуючих одиниць найнижчого порядку – сільських рад.

Метою нового адміністративно-територіального устрою є формування самоврядних органів європейського зразка, які матимуть більші можливості у соціально-економічній, культурній сфері розвитку територій. Основою територіального самоврядування стають об'єднані територіальні громади.

Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» [5] містить таке визначення: «територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр».

Станом на початок 2017 в Україні офіційно утворена 341 об'єднана територіальна громада. Якщо порівнювати з минулим роком, то станом на 1 вересня 2016 р було зареєстровано 184 об'єднаних територіальних громад. Кількість проектних громад станом на початок 2017 року становить 983 [1].

На сьогодні переважна більшість територіальних громад України, маючи право вирішувати питання місцевого значення, неспроможна їх виконувати через брак власних коштів, занепад або відсутність інфраструктури (необхідних будівель, споруд, доріг тощо), а також нестача трудових ресурсів відповідної кваліфікації. Тому значна частина питань місцевого значення не вирішується належним чином – не утримуються приміщення шкіл і лікарень та інші будівлі комунальної власності, не забезпечується благоустрій території, нічне освітлення вулиць тощо.

Варто зазначити, що основним критерієм формування територіальних громад є економічна спроможність або самодостатність, під якими розуміють здатність цієї територіальної одиниці виконувати місцеві соціальні, економічні, культурні та екологічні завдання за рахунок власних ресурсів. Спроможна територіальна громада – територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні

органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці [4].

Взагалі, проблема економічної спроможності територіальних громад буде розв'язана у результаті не стільки адміністративної територіальної реформи, скільки реформи фінансової, податкової, стимулювання економічної діяльності [3]. Саме ці проблеми сповільнюють процес формування об'єднаних територіальних громад в Україні.

Реалізація принципів економічної спроможності передбачає створення об'єднання територіальних громад, які б охоплювали досить значну кількість поселень і які змогли б утримувати необхідний адміністративний апарат, що забезпечить виконання отриманих функцій. Намагаючись таким чином максимально укрупнити громади, об'єднати в них значну кількість поселень потрібно дотримуватись головних принципів геопросторової організації.

Доценко А.І. [2] виділяє такі основні принципи геопросторової організації територіальних громад на даному етапі реформування адміністративно-територіального устрою:

- розселенського – територію громади слід формувати на системах розселення, що вже склалися;
- територіального – громади повинні охоплювати територію, а всі населені пункти в ній мають високу транспортну доступність;
- демографічного, тобто враховувати тенденції відтворення населення, міграцій, зв'язків;
- соціально-економічного, тобто громада має проводити економічну діяльність з використанням місцевих ресурсів, намагатися досягти власної економічної спроможності;
- самоврядного, тобто представляти інтереси громади, забезпечувати самоврядування.

Отже, головними умовами формування об'єднаних територіальних громад як основи нового адміністративно-територіального устрою країни є добровільність об'єднання населених пунктів з врахуванням основних принципів геопросторової організації територіальних громад, забезпечення її економічної спроможності, а також вдосконалення нормативно-правової бази щодо формування нових адміністративно-територіальних одиниць.

Список використаних джерел: 1. Геопортал адміністративно-територіального устрою України – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://atu.minregion.gov.ua/ua/home> 2. Доценко А. І. Територіальна організація розселення (теорія і практика) / А. І. Доценко. – К.: НАН України, РВПС України. – К.:Фенікс, 2010. – 536 с. 3. Олійник Я.Б, Остапенко П.О. Формування спроможних територіальних громад в Україні: переваги, ризики, загрози / Я.Б. Олійник, П.О. Остапенко // Український географічний журнал. – 2016. - № 4. – С. 37-43. 4. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України: прийнятий 08 квітня 2015 р.: № 214 // Кабінет Міністрів України. – 2015. – п.2. 5. Про місцеве

УДК 911.3

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО АГРОВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

В.Ф. Пасько

pask_volf@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Земельні ресурси – важлива складова частина природно-ресурсного потенціалу та продуктивних сил суспільства. Зростаюче антропогенне навантаження на земельні ресурси визначає організацію раціонального землекористування, як один із головних стратегічних напрямків державної регіональної політики. В сучасних умовах екстенсивного використання сільськогосподарських земель виникла необхідність поглибленого дослідження проблеми суспільно-географічних аспектів використання, відтворення і охорони земельних ресурсів на рівні регіонів.

Одним із основних шляхів ефективного використання сільськогосподарських угідь є запровадження в Україні системи органічного агровиробництва.

Україна має значний потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, її експорту, споживання на внутрішньому ринку. Основними передумовами розвитку органічного землеробства в Україні є: наявність значних площ родючих ґрунтів, традиції сільськогосподарського виробництва, зменшення обсягів внесення мінеральних добрив та пестицидів, досвід виробництва і застосування біозасобів.

Проте за останні десятиріччя в Україні спостерігається катастрофічне руйнування сільгоспугідь та зниження родючості ґрунтів – основного джерела забезпечення продовольчої безпеки країни та добробуту сільського населення.

Інтенсивність процесів руйнування і деградації ґрунтів внаслідок використання застарілих агротехнологій та недотримання фундаментальних законів та правил сільськогосподарської діяльності досягла небезпечного для економічної стабільності держави рівня: впливу ерозії зазнає 57,5% земель країни, кількість еродованих земель щорічно збільшується на 80-90 тис. га. Внаслідок ерозії щорічно втрачається біля 11 млн. т. гумусу, 38% орних земель країни є переуцільненими. Останнім часом інтенсивно збільшуються площі кислих і солонцевих ґрунтів. На сьогодні більше 40% орних земель України потребують проведення гіпсування або вапнування. 4,9 млн. га сільськогосподарських угідь зайнято під вирощуванням енергонасичених та ґрунтовиснажувальних культур (соняшник, кукурудза, ріпак). Так за період з

1996 по 2016 роки площа зайнята під посівами соняшника зросла в 20 разів, що призводить до катастрофічного зменшення гумусу (баланс гумусу -0,35 т/га) та поживних речовин в ґрунтах. Розораність сільськогосподарських угідь становить 78,2%. Найвищий рівень розораності в Степу (81,2%) та Лісостеповій зоні (80,8%) України. Катастрофічна ситуація склалась із внесенням органічних добрив (0,5 т/га), що в 16 разів менше ніж на початку 90-х років. Значна кількість сільськогосподарських виробництв України є збитковими, а значна частина сільськогосподарської продукції та продуктів харчування не відповідають світовим стандартам якості та безпеки [1].

В той же час у світі органічне виробництво характеризується динамічним розвитком. Так, за даними дослідження Міжнародній федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM) та Дослідного інституту органічного сільського господарства (FiBL), до якого входять 179 країн світу, у 2015 році площа сільськогосподарських земель, зайнятих під органічним виробництвом, становила 50,9 млн. га, або 1,1% загальної площі сільськогосподарських земель світу. При цьому, тільки за період 2000-2015 рр. площа органічних сільськогосподарських земель зросла на 39,9 млн. га (з 11,0 млн. га) або більше ніж у 3,5 рази [2].

Кількість виробників органічної продукції у світі у 2000-2015 рр. зросла у 8 разів (з 0,3 до 2,4 млн.). Більше трьох чвертей органічних виробників знаходяться в Африці, Азії, Латинській Америці, споживання органічної продукції в яких значно нижче, ніж у країнах Європи та Північної Америки. Лідерами за чисельністю органічних виробників є Індія, Ефіопія і Мексика. Світовий ринок органічної продукції має також позитивну динаміку. Так, за 2000-2015 рр. він збільшився на 63,7 млрд. дол. США (з 17,9 до 81,6 млрд. дол. США), або у 4,5 рази [2].

В Україні органічне землеробство розвивається досить значними темпами. Так, площа сільськогосподарських земель, відведених під органічне виробництво, зросла з 164,5 тис. га у 2002 р. до 410,6 тис. га у 2015 р. (частка сертифікованих органічних земель у структурі сільськогосподарських угідь України у 2015 р. становила 1%), а кількість сертифікованих за міжнародними стандартами виробників – з 31 до 210 відповідно. Водночас, середня площа одного органічного сертифікованого господарства за цей період зменшилася з 5,3 тис. га до 1,96 тис. га [1]. Це, передусім пов'язано із спеціалізацією господарств і розширенням асортименту продукції, яка ними виробляється (фрукти та овочі), а також залученням до органічного виробництва менших за площею господарств.

Найбільші площі органічних сільськогосподарських угідь в Україні зайняті під зерновими (кукурудза, ячмінь, гречка), олійними (соняшник, льон) та бобовими (соя, гірчиця) культурами. Також вирощують органічні фрукти, овочі, баштанні культури та виноград. Серед органічних продуктів, що виробляються в Україні переважає виробництво круп, олій, соків, джемів, меду, молочних та м'ясних продуктів.

Більшість українських органічних господарств розташовані в Одеській, Херсонській, Полтавській, Вінницькій, Закарпатській, Львівській,

Тернопільській, Житомирській областях. Українські сертифіковані органічні господарства – різного розміру – від кількох гектарів, як і в більшості країн Європи, до понад десяти тисяч гектарів ріллі [3].

Лідерами органічного сектору в Україні є ТОВ «Органік Мілк» (ТМ «Organic Milk») (Житомирська область) і ТОВ «Старий Порицьк» (ТМ «Старопорицьке») (Волинська область) – виробники молочної продукції. На третьому місці – ТОВ «Етно Продукт» (ТМ «Етно Продукт») (Київська та Чернігівська області) – м'ясо, молоко, зерно. Четверте займає ТОВ «Органік оригінал» (ТМ «Екород») (місто Київ) – бакалія, п'яте – «Галекс-Агро» (Житомирська область) – експортно-орієнтований виробник зерна [1].

Органічна продукція в Україні має значний експортний потенціал. До експортно-орієнтованих органічних продуктів відносяться зернові та олійні (спельта, насіння соняшнику, кукурудза, льон, ячмінь, гречка, гірчиця, овес, соя), а також дикорослі (чорниця, журавлина, брусниця, ожина, ядра волоського горіха), мед та концентрований яблучний та березовий сік. Основними країнами-споживачами української органічної продукції є Німеччина, Австрія, Польща, Італія, Франція, Нідерланди, США, Канада.

Значні перспективи також в Україні має розширення внутрішнього споживання органічних продуктів. В 2016 році ринок органічних продуктів в Україні був оцінений в 20 млн. євро (+17% порівняно із 2015). Споживання таких продуктів на 1 особу склало 3 євро (для порівняння в Швейцарії цей показник становить 262 євро на 1 особу, в Данії – 191 євро) [2].

На сьогодні ринок споживання прив'язаний до великих міст – Київ, Одеса, Львів, Харків, Дніпро. Реалізація органічної продукції в Україні здійснюється через спеціалізовані відділи великих супермаркетів, спеціалізовані органічні магазини та Інтернет-магазини.

Отже, органічне виробництво є найбільш перспективним та прогресивним напрямком розвитку АПК України і необхідною умовою екологізації сільськогосподарського виробництва. Розвиток органічного агровиробництва буде сприяти покращенню економічного, соціального та екологічного стану в Україні, комплексному розвитку сільської місцевості та поліпшенню здоров'я населення.

Список використаних джерел: 1. Органік в Україні / Федерація органічного руху в Україні [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.organic.com.ua>. 2. Органічний світ - Глобальна статистика органічного виробництва та новини [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.organic-world.net>. 3. Кунділовська Т.А., Зеленьська Н.М. Сучасний стан та перспективи розвитку органічного сільськогосподарського виробництва в Україні // Вісник соціально-економічних досліджень. – Одеса: Одеський національний економічний університет. – 2016. - №2 (61). – С. 155-165.

КЛАСТЕРИ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

О.І. Решетняк, Р.О. Лободін

reshetele@ukr.net

*Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»,
м. Харків, Україна*

Успішний розвиток регіону вимагає застосування таких форм організації праці, які забезпечують ефективне нагромадження та використання його ресурсів. Однією з ефективних форм є кластерна форма економічного розвитку. Популяризатором кластерної теорії є Майкл Портер, який під кластером розуміє «географічне зосередження взаємопов'язаних підприємств або компаній, які спеціалізуються на постачанні певного типу продукції, обслуговуючих організацій та компаній, які працюють в суміжних галузях, і пов'язаних з ними інститутів (наприклад: університети, стандартизуючи агентства, державні органи, торговельні об'єднання тощо) у конкретних галузях промисловості, конкуруючих, але і в той же час провідних співробітництво» [1].

Кластерна економічна безпека являє собою забезпечення такого розвитку кластера, створює необхідні умови для його сталого економічного, соціального і наукового розвитку, що забезпечує формування його конкурентного становища як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, а також успішне подолання загроз, або мінімізацію їх наслідків.

Основоположник теорії кластерного розвитку економіки, англійський професор Альфред Маршалл у праці «Принципи економічної науки» розглядає концентрацію спеціалізованих виробництв в окремих районах. Маршалл виділяє три причини, внаслідок яких групи компаній, розташованих близько один до одного, виявляється більш продуктивними, а саме: об'єднання ринку праці; спеціалізація постачальників; переливи знань. Портер М. серед економічних вигод, які отримують від формування кластерів у регіоні, виділяє наступні: велика ефективність за рахунок використання спеціалізованих активів і постачальників з швидкою реакцією у часовому розрізі; більш високий рівень інновацій дослідних інститутів і компаній за рахунок формування кластерної системи, що дозволяє більш раціонально здійснювати обмін знаннями і досвідом, забезпечувати активне спілкування з споживачами і формувати внутрішню конкуренцію між компаніями при зниженні витрат на НІКОР; створення для фірм кластера додаткової вартості, яка переважає більш високі витрати сильної конкуренції за кваліфіковані робочі кадри, промислову нерухомість, що забезпечує максимізацію прибутку.

Основою для розвитку системи взаємозв'язків усередині кластера може стати історично сформована в регіоні структура виробництва. Великі компанії

повинні встановлювати з малими і середніми фірмами відносини поставок, що дозволяє прискорити процес впровадження технологічних нововведень, що сприяють загальному економічному зростанню. Процеси кластерної міжфірмової взаємодії, що стимулює виробничу та інноваційну активність, створюються за принципом горизонтальних організаційних структур, що забезпечує можливість використання гнучкої спеціалізації, формуючи стимул до швидкого поширення інновацій. Кооперація підприємств за кластерним типом в значній мірі знижує ризики всіх учасників кластера, розширює ресурсні можливості за рахунок використання всіма учасниками компетенцій партнерів. Кластерні структури є формою підвищення рівня конкурентоспроможності як всередині країни, так і на міжнародному ринку, підвищуючи економічну безпеку регіону.

Реалізація кластерної концепції розвитку регіону сприяє зростанню конкурентоспроможності підприємництва окремих територій за рахунок використання потенціалу продуктивної взаємодії всіх учасників кластера, розширення та стимулювання доступу до інноваційних розробок галузі різними технологіями, забезпечуючи залучення висококваліфікованих кадрів.

Для забезпечення ефективності розвитку необхідна розробка стратегія розвитку кластерів регіону, яка повинна бути спрямована на ефективність і адекватність обліку пріоритетів розвитку кластерів в рамках реалізації регіональних програм розвитку і стратегій соціально-економічного розвитку. Кластерна стратегія розвитку регіону повинна також бути орієнтованою на проекти розвитку транспортної та інженерної інфраструктури, житлового будівництва, а також забезпечувати реалізацію заходів у сфері підтримки малого і середнього підприємництва, інноваційну і технологічну політику, політику у сфері освіти, політику залучення інвестицій, політику розвитку експорту та імпорту, різних галузей економіки. При цьому повинні створюватися передумови для створення та ефективного використання механізмів фінансової підтримки реалізації кластерної політики розвитку регіону, за рахунок різних джерел фінансування, як державного і регіонального бюджетів, так і приватних підприємницьких структур.

Кластерна економічна безпека має включати в себе, як фінансову безпеку, так і забезпечення енергетичної, сировинної та ресурсної безпеки. Кластерна економічна безпека формується виходячи з цілей, засобів і інструментів, що забезпечують цю безпеку.

Таким чином, можуть бути сформульовані цілі кластерної безпеки як забезпечення сталого розвитку кластера; запобігання та виявлення факторів, що загрожують кластеру, або нівелювання наслідків виявлених ризиків і загроз. Засобами та інструментами кластерної безпеки є різні нормативно-правові акти, плани та програми відповідних державних органів та ін.

Список використаних джерел: 1. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. В.Д. Щетинина. М.: Международные отношения, 1993. – 896 с. 2. Решетняк Е.И. Формирование интегрированных образовательных кластеров в Украине / Е.И. Решетняк, Ю.А. Заика // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Економіка. – Дніпропетровськ, 2015. – Т. 23, № 10/1. – С. 94–98. 3. Reshetniak O.I. The Prospects of

УДК 911.3

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ В МЕЖАХ МОРСЬКОГО УЗБЕРЕЖЖЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

С.В. Сімченко, О.В. Давидов

ssvat88@gmail.com

Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна

В організації відпочинку особлива роль належить водним об'єктам. Можливість займатися різноманітними видами спорту, мікрокліматичний комфорт, естетична дія берегових мальовничих ландшафтів – усе це, діючи в комплексі, сприяє тому, що водойми цілком можна вважати природними оздоровницями.

Для правильної оцінки ситуацій, що виникли в районах масового рекреаційного водокористування, розробки й обґрунтування рішень з його оптимізації дуже важливо врахувати, що водні рекреації – поняття неоднозначне [2].

Оцінка природних ресурсів та навколишнього середовища має вирішальне значення для сталого розвитку територій. Водночас, вона являє собою один з найважливіших напрямів наукових досліджень. Регіони, де використання природних ресурсів є одним із пріоритетних для економічного розвитку, мають особливе значення. Одним з таких регіонів виступає Херсонська область, територія якої має значну за довжиною берегову смугу, за таких умов берегова зона області є одним з найважливіших об'єктів навколишнього середовища та базою для розвитку інфраструктурних елементів рекреаційного характеру.

Підвищення атрактивності території зумовить збільшення потоку рекреантів, що стане одним з основних шляхів поповнення місцевого бюджету та розвитку економіки регіону. Для цього необхідно визначити правильний вектор руху для вдалого використання рекреаційного потенціалу території, що само собою вимагає проведення комплексної оцінки прибережної зони, кадастрової оцінки.

Для проведення таких досліджень слід проаналізувати сучасний стан і визначити базову оцінку атрактивності та придатність для рекреаційного використання Херсонщини, та територій узбережжя Чорного та Азовського морів в межах Херсонської області зокрема.

Аналізуючи статистичні дані щодо економічної діяльності в сфері туризму області за період з 2010-2011 років до 2016 року, можна спостерігати певні тенденції до поступової стабілізації та поступового підвищення кількісних показників у галузі рекреації регіону.

Отже, проведений аналіз таких показників як «Кількість баз відпочинку та місць в них», «Кількість дітей які перебували в закладах відпочинку, які працювали влітку», «Кількість закладів розміщення» (з них окремо заклади розміщення, що є юридичними особами та ФОП), «Кількість місць в закладах розміщення», «Кількість осіб, розміщених у закладах розміщення» свідчить, що кількість дітей, що відпочивали в закладах оздоровлення за період з 2010 до 2016 року змінювалась в позитивному напрямку до 2013 року та досягла мінімуму у 2015 році (Рис.1) . Наразі спостерігається поступове підвищення показників.

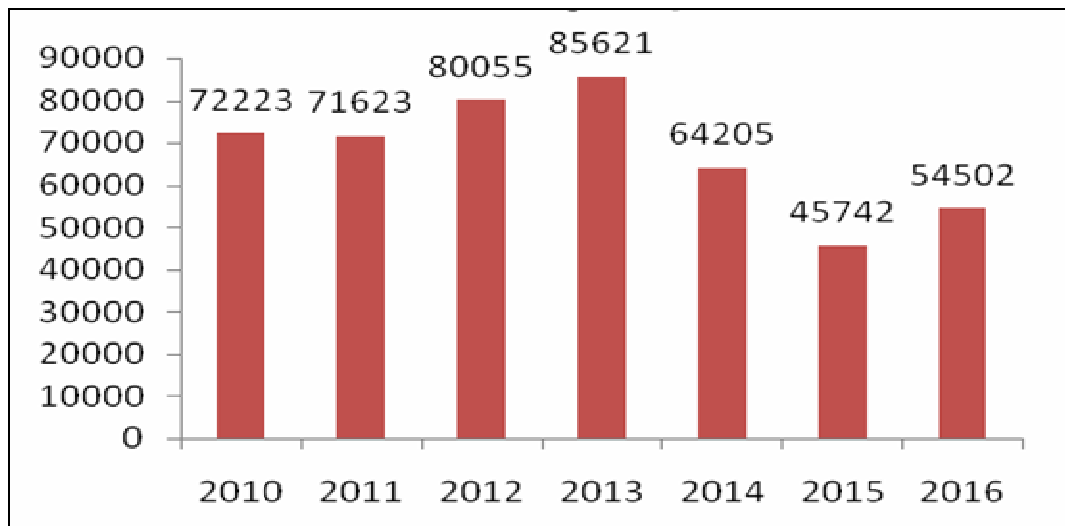

Рис.1 Показники кількості дітей в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку [1]

Стосовно санаторно-курортних та оздоровчих закладів, то показники кількості будинків і пансіонатів відпочинку зменшуються з 2010 до 2012 року від 50 до 36 відповідно, а у 2015 році досягли мінімуму (26), кількість місць також зазнала суттєвого зменшення у порівнянні з 2010 роком (від 10,8 тис. до 5,8 тис. у 2016 році). Кількість баз відпочинку та інших закладів досягла свого максимуму у 2013 році (190) та мінімуму у 2016 році (104).

Дещо схожа динаміка спостерігається і у статистичних даних з кількості колективних засобів розміщення. Максимальні показники кількості закладів та місць у них припадають на 2013 рік, але кількість осіб, розміщених у КЗР досягла максимуму у 2012 році та поступово зменшується [1].

Наразі актуальним і доцільним є дослідження цього регіону в плані рекреаційної привабливості для виявлення прогалин в інфраструктурному забезпеченні, дослідження екологічного стану з метою залучення інвесторів та державного фінансування, що дозволить визначити основні напрями роботи з підвищення ступеня атрактивності регіону [3].

Аналіз статистичних даних дозволяє зробити певні висновки щодо зниження темпів розвитку рекреації в регіоні, а, як наслідок, відхід потенційних рекреантів до закордонних курортів, які не поступаються за якістю послуг, та навіть випереджають вітчизняні заклади відпочинку за показниками

«ціна/якість». Не менш важливим фактором зменшення кількості рекреантів є також зниження рівня економіки та рівня фінансового забезпечення населення, що відображається на показниках рівня життя.

Список використаних джерел: 1. Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Херсонській області. [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua/> ; 2. Сімченко С.В. Оцінка рекреаційної атрактивності території узбережжя Чорного та Азовського морів у межах Херсонської області / С.В. Сімченко. // Рекреаційно-оздоровчий потенціал Півдня України: [зб. наук. праць /ред. Бейдик О.О.]. Херсон: ПП Вишемирський В.С.. – 2013. – С. 92–96. ; 3. Сімченко С. Природно-рекреаційні ресурси території узбережжя Чорного та Азовського морів у межах Херсонської області як один з пріоритетних напрямків розвитку господарства регіону / С. Сімченко. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки. – Херсон: ПП Вишемирський, 2015. – 2015. – №2. – С. 108–112.

УДК 338.45(477.62-21)

ПРОМИСЛОВІСТЬ МІСТА БАХМУТ: СТРУКТУРА, ДИНАМІКА, ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

О.Ю. Стороженко, І.Г. Мельник

estorozenko32@gmail.com; irgenmaks@gmail.com

*Луганський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Старобільськ, Україна*

Суспільна географія має значний теоретико-методологічний та методичний потенціал дослідження промислових комплексів міських поселень різних типів. Після того, як економіка країни перестала бути плановою, а статистика підприємств стала комерційною таємницею, інтерес до промислової тематики з боку суспільних географів суттєво послаб. Разом з тим, в умовах ринкової економіки, коли ускладнюються проблеми функціонування багатьох підприємств, цілих галузей, продукція яких з різних причин стає неконкурентоспроможною на ринку, як наслідок, виникають численні проблеми розвитку міст, для яких ці промислові підприємства є містоутворюючими. Динамізм та ускладнення функціонування промислових комплексів потребують постійного моніторингу та глибоких досліджень, які є важливими з точки зору науки і практики управління розвитком промисловості на окремій території. Усе вищезазначене й зумовило вибір теми дослідження, метою якого стало виявлення структурних та динамічних особливостей розвитку промисловості міста Бахмут.

Бахмут (1924-2016 рр. – Артемівськ) – найстаріше в Донецькій області місто, що засноване в 1571 році й розташоване в північно-східній частині Донецької області, на річці Бахмутка (права притока Сіверського Дінця). Це місто обласного значення, адміністративний центр Бахмутської міської ради (до складу якої входить ще смт Красна Гора). За людністю (на 01.01.2017 р. – 75 798 осіб) місто належить до категорії середніх. У територіальному поділі

праці воно спеціалізується на промисловості та тяжіє до Краматорсько-Слов'янського промислового вузла.

До регіональних передумов і факторів, що визначають специфіку сучасної галузевої структури промисловості та перспективи розвитку, належать:

- сприятливе (у цілому) економіко-географічне положення: у густозаселеному та високоурбанізованому, індустріальному регіоні, на залізниці, у зоні впливу міжнародного автомобільного транспортного коридору М-03. Проте близькість до тимчасово окупованої території (так званої «ДНР»), через що Бахмут з 2014 р. набув статусу «прифронтового міста», негативно позначилась на його ЕГП та розвитку промисловості;

- багатий природно-ресурсний потенціал, у т. ч. наявність водних ресурсів (р. Бахмутка та канал Сіверський Донець – Донбас) та сировинної бази для розвитку промисловості (сіль, доломіти для металургії, вогнетривкі та тугоплавкі глини, гіпс, пісок формований, піщаник, крейда та цеглово-черепична сировина);

- наявність територіальних ресурсів для розміщення нових промислових підприємств та, за необхідності, передислокації існуючих;

- можливості для кооперування різних виробництв. Серед інших факторів: забезпеченість трудовими ресурсами; розвинена інфраструктура міста; значна кількість підприємств малого та середнього бізнесу, якому належить важлива роль у реалізації інноваційного варіанта розвитку господарського комплексу; наявність вільних сфер та ніш для інвестування; потенціал для розвитку туризму, зокрема, індустріального (м. Бахмут входить до переліку історичних місць України).

Промисловість будь-якого регіону – це складна система виробничих зв'язків між галузями, що поєднує добувні та переробні галузі, процентне співвідношення яких формує галузеву структуру промисловості. Особливістю сучасної галузевої структури промислового комплексу м. Бахмут є диверсифікованість, що суттєво зменшує для міського бюджету ризики, пов'язані з нестабільністю функціонування підприємств в умовах ринкової економіки. Серед галузей промисловості представлені: добувна (видобуток гіпсового каменю, солі, вогнетривких глин) та різноманітна переробна промисловість – виробництво будівельних матеріалів (гіпсу будівельного та гіпсокартону), машинобудування та металообробка (виробництво ланцюгів різного призначення, запчастин до скребкових конвеєрів, електродів; виробництво апаратури автоматики, телемеханіки і зв'язку для залізниці), кольорова металургія (виробництво мідних та латунних труб), хімічна (полімерних матеріалів, фармацевтична), харчова (виробництво хлібобулочних та кондитерських виробів, соняшникової олії, ігристих вин) та легка (швейна). Роль цих галузей у вартості реалізованої промислової продукції неоднакова: близько 60 % припадає на первинні види економічної діяльності (добувна промисловість, виробництво неметалевої мінеральної сировини, виробництво та розподіл електроенергії, газу та води); частка виробництва машин та механізмів не перевищує 7 %, що свідчить про низький рівень модернізації галузевої структури.

Усі промислові підприємства м. Бахмут за результатами діяльності і фінансовим станом розподіляються на 3 групи: активні, не активні та підприємства-банкрути. У 2016 р. активних підприємств налічувалось 13 (у 2015 р. їх було 22). Більшість – це підприємства колективної форми власності (товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства та ін.). Серед них є дуже крупні, провідні у своїх галузях, наприклад, ТОВ «Глас Трьош Артемівськ», виробник склопакетів – підприємство компанії «Глас Трьош Холдінг Україна». Частина підприємств орієнтовані на експорт, наприклад, ТОВ «Завод кольорових металів», ТОВ НВП «ES ПОЛІМЕР» (виробляє полімерні ізолятори та ізоляційні конструкції для контактних мереж залізниць, енергогенеруючих, енергорозподільчих підприємств України, Європи, Азії; частка експорту підприємства в останні роки досягала 25%). Є в місті й унікальне підприємство – ПрАТ «АРТВАЙНЕРІ» – найбільший в Україні виробник ігристих вин класичним способом (донедавна – Артемівський завод шампанських вин).

Протягом останніх 15–20 років відбувалось усунення неефективних виробництв та створення сприятливих умов для розвитку сучасних прогресивних технологій, що відповідають досягненням науки і техніки та ринковій економіці. В умовах жорсткої конкуренції деяким з підприємств вдалось здійснити технологічне оновлення, привести свою продукцію у відповідність до міжнародних стандартів, впровадити системи управління якістю відповідно до останніх вимог ISO 9001:2008 та ін., що дозволило розширити ринок збуту продукції. У 2015 р. частка сертифікованої промислової продукції у м. Бахмут складала 33,2 %, у 2016 р. – 36,6 % від загальної кількості реалізованої промислової продукції. Разом з тим, чимала кількість підприємств здали свої позиції, що позначилось на виробничих показниках. У 2012 р. обсяг реалізованої промислової продукції у м. Бахмут становив 5700 млн. грн.; у 2013 р. – 5671; 2014 р. – 4988; 2015 р. – 5247.

Масштабний негативний вплив на розвиток промисловості мали події 2014 р. на Сході України (втрата контролю над частиною Донецької та Луганської областей, економічна блокада торгівлі з ОРДЛО та розрив багатьох технологічних ланцюгів, замороження торгівлі з Російською Федерацією тощо). Втрачено потужний ринок збуту, а також деякі прямі залізничні та автомобільні сполучення, що значно ускладнило реалізацію продукції провідних виробників. Підприємства мають і свої, вузько специфічні проблеми функціонування. Так, найстаріше в Бахмуті містоутворююче підприємство – завод з обробки кольорових металів – має труднощі з постачанням первинної (в Україні не видобувається мідь) і вторинної сировини (металобрухту міді) та проблеми з реалізацією готової продукції. Наразі розглядається можливість постачання на підприємство сировини латуні – використаних та утилізованих гільз боєприпасів – для налагодження виробництва контактного проводу.

Таким чином, особливістю галузевої структури промисловості м. Бахмут є диверсифікованість та висока частка «первинних» галузей, пов'язаних з видобутком та виробництвом матеріальних ресурсів різного виду. Функціонування промислового комплексу відрізняється нестабільністю,

залежністю від ринків збуту продукції, від загальнооекономічної та політичної ситуації в країні.

УДК 911.3

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗОВНІШНІХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Є.Ю. Телебєнєва, Л.А. Павленко

telebenevaev@gmail.com, pavlenkolina25@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Після того, як запровадили демократичні свободи, зокрема свободу пересування, показники зовнішньої міграції в Україні почали стрімко зростати, передусім за рахунок перетинів кордону на заході країни. У 2013 р., (до анексії Криму та початку конфлікту на Сході України) вперше, за всю історію незалежності України, чисельність поїздок українців до Польщі перевищила кількість виїздів до Росії, яка традиційно найбільше відвідувалася громадянами України і з якою зберігався безвізовий режим. З початком збройного конфлікту та проведення АТО, відбулося загальне зменшення кількості поїздок за кордон, передусім – до Росії: у 2014 р. їх було майже на третину менше, ніж у 2013 р. Водночас, кількість виїздів українців до Євросоюзу продовжувала зростати – 10,5 млн. у 2015 р. та 12,5 млн. у 2016 р [1].

У процесі візової лібералізації з ЄС процедури оформлення віз для українців поступово спрощувалися, кількість шенгенських віз, виданих громадянам України, зростала. Якщо в 2010 р. українці отримали 1,28 млн. шенгенських віз, то в 2013 р. – уже 1,56 млн. Причому 38,6 % цих віз були багаторазовими. У 2014 р. багаторазових віз було оформлено 52,4 %. У 2015 р. – 56,8 % [2]. Цим частково можна пояснити зменшення кількості оформлених шенгенських віз – українцям видано 1,35 млн. шенгенських віз упродовж 2014 р., 1,19 млн. у 2015 р. Ще однією причиною, скорочення чисельності віз – ріст кількості відмов. У 2010 р. частка відмов становила 3,83 %, проте у 2013 р. скоротилася до 1,85 %. В умовах збройного конфлікту на території України вона знову почала зростати: 1,97 % у 2014 р., 3,4 % – у 2015 р [1]. Інтенсивності перетину українцями кордону у напрямку ЄС, сприяють угоди про малий прикордонний рух, укладені з Угорщиною в 2007 р., Польщею та Словаччиною в 2008 р., Румунією – в 2014 р [4]. Завдяки підписанню цих угод, громадяни, які проживають у прикордонній смузі, можуть без віз в'їжджати до сусідніх держав, заглиблюючись на їх територію на відстань від 30 км (Польща) до 50 км (інші сусідні держави) від кордону. Наприклад, згідно з даними опитувань міжнародних пасажирів, мешканцями 30-кілометрової прикордонної зони здійснюється до 65 % перетинів кордону з Польщею [3]. Впродовж останніх років поступово зростає чисельність українців, які проживають на території ЄС.

У 2015 р. їх нараховувалось 905,2 тис. Вони становили понад 6 % іноземці із третіх країн на території Євросоюзу. Найбільше українців проживають в Італії (238 тис.), Польщі (336 тис.), Німеччині (112 тис.), Чеській Республіці (113 тис.) та Іспанії (84 тис.) [3].

У 2016 р. українцям було видано 493 тис. оформлених дозволів на проживання в країнах ЄС, що у півтора рази більше, ніж у 2014 р. Переважна більшість цих дозволів (87 %) видана в Польщі [2]. Майже всі вони короткотермінові (видані на 3-12 місяців) і оформлені для виконання сезонної роботи. Трудова діяльність є основною метою прибуття громадян України до Євросоюзу. Відповідно до даних дослідження, проведеного в рамках проекту МОМ у 2014-2016 рр., за кордоном перебувають для здійснення трудової діяльності близько 700 тис. громадян України. За даними цього ж дослідження, серед трудових мігрантів переважають чоловіки, найчисленнішими серед них є особи 30-44 років (понад 40 %), більшість мігрантів походить із областей заходу країни [2]. Основні країни, куди їдуть працівники-мігранти з України – Польща, Російська Федерація, Чеська Республіка та Італія. На них припадає близько 80 % загальних потоків короткострокових та довгострокових трудових мігрантів з України.

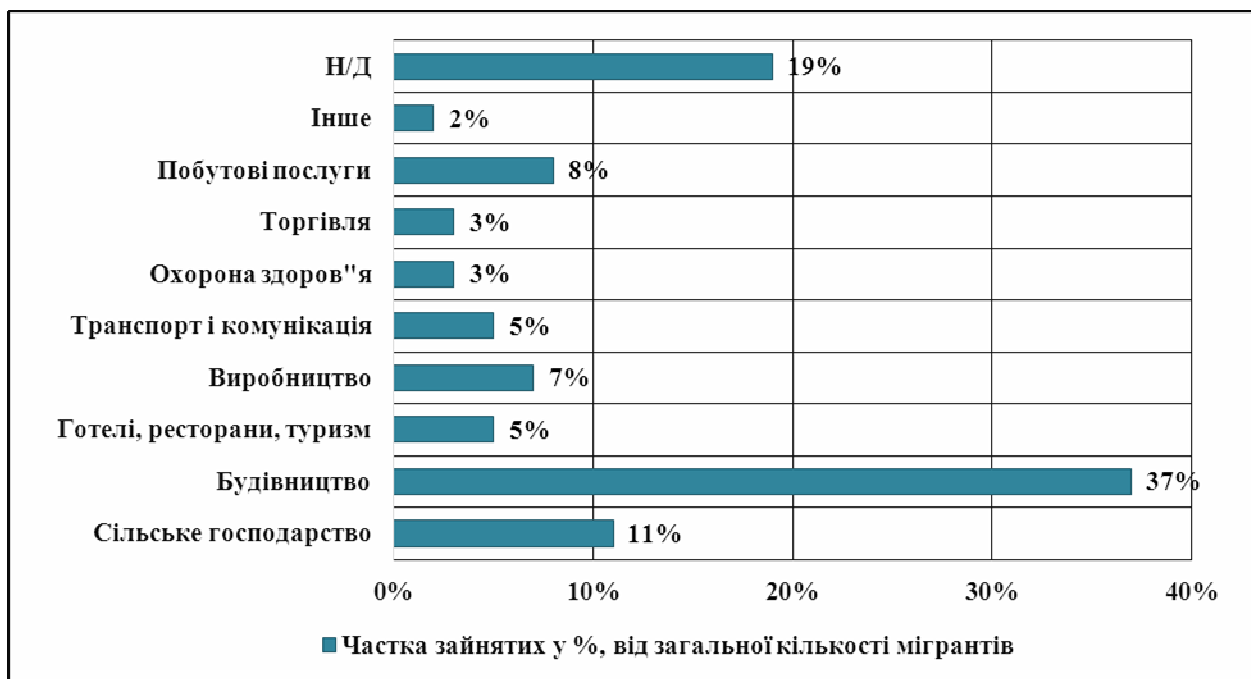

Рис. 1. Структура зайнятості українських трудових мігрантів за кордоном у різних сферах (побудовано автором за даними [2])

За даними цього ж дослідження в структурі трудової міграції з України також відбуваються зміни. Збільшується обсяг довгострокової міграції, до якої вдається більш молоде покоління жінок, мешканці міст, вихідці із північної, центральної та східної України.

У результаті анексії Криму та військових дій на Донбасі в 2014-2015 рр. виник потік не лише внутрішньої, а й зовнішньої вимушеної міграції. Кількість клопотань про притулок, поданих громадянами України в європейських

держав, перевищила в 2015 р. 22 тис., що було на третину більше, ніж у 2014 р., і в понад 20 разів більше, ніж у 2013 р. [1]. Найбільше таких клопотань подано до Італії, Німеччині, Іспанії та Польщі. Разом із тим, кількість поданих українцями заяв становила лише 1,7 % усіх клопотань про притулок, поданих в країнах ЄС. До того ж лише нечисленні українці отримали позитивні рішення за своїми зверненнями. У 2015 р. статус біженця в країнах Євросоюзу у відповідності до Женевської конвенції 1951 р. набули 415 громадян України, додаткову форму притулку за гуманітарними міркуваннями – 1150 осіб.

Внаслідок географічної близькості, родинних зв'язків, проросійської орієнтації частини мешканців Донецької та Луганської областей значна частина вимушених мігрантів із зони конфлікту на сході країни виїхала до Росії. За даними Федеральної міграційної служби Російської Федерації, у 2015 р. за різних причин на території Росії було зареєстровано 2,5 млн. громадян України, або майже на мільйон більше, ніж на 1 січня 2014 р. На кінець 2015 р. на обліку перебувало 273 тис. громадянина України, яким було надано статус біженця, і 311 тис. тих, які користувалися тимчасовим притулком [2].

Список використаних джерел: 1. Eurostat. Asylum and first time asylum applicants by citizenship, age and sex. Annual aggregated data http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/MIGR_ASYAPPCTZA 2. Міграція як чинник розвитку в Україні. – К.: МОМ, 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iom.org.ua> 3. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, 2015.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iom.org.ua> 4. М. Хоффман і Д. Рейхель, «Українська міграція: аналіз міграційних переміщень в, через та з України», 2011 р.

УДК 911.3

СУТНІСТЬ, ВИДИ ТА ОБ'ЄКТИ ІНДУСТРІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Є.Ю. Телебенєва, А.Т. Різак

telebenevaev@gmail.com, an.metsker@gmail.com

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Завдяки розвитку технічного прогресу в ХХ столітті виникла нова галузь в туризмі – так званий індустриальний туризм або міські дослідження. Індустриальний туризм передбачає дослідження територій, будівель (як виробничих, так і громадянських), або ж будь-яких інших споруд, головним чином занедбаних, або, простіше кажучи, – полишених. Головна ціль, що переслідується туристами даної галузі – це отримання психологічного та естетичного задоволення. Не менш важливою метою для багатьох є задоволення свого дослідницького інтересу.

В залежності від виду об'єкту та необхідної підготовки для його дослідження, індустриальний туризм має декілька напрямків. Одним з найпопулярніших в Україні є відвідування занедбаних місць. Туристів, що

віддають перевагу цьому виду, називають сталкерами. Їх інтерес представляють недобудовані або полишені промислові споруди, військові та господарські об'єкти, і, нерідко, цілі міста та райони. На території України прикладом слугує місто-привид – Прип'ять [1]. У Харківській області розташована станція вивчення іоносфери, яка приваблює туристів вже більше 5 років. Таємна база підводних човнів, що знаходиться в місті Балаклава (АРК Крим) – одна з найбільших покинутих військових об'єктів в Україні.

Не менш розвинутим видом індустріального туризму є дослідження підземних споруд – дигерство. Основне заняття туристів – це проникнення до підземних споруд: покинуті склади, канали, бункери, каналізаційні колектори, дренажні системи, старі шахти. Особливу увагу дигери віддають метрополітену в пошуках занедбаних або недобудованих станцій [3].

Дигери мають мало спільного в своїй діяльності з спелеологами та спелестологами. Спелеологи віддають перевагу печерам та підземним порожнинам природного походження, спелестологи досліджують каменоломні, штовельні та печери, що виконані людиною в гірських породах.

Улюблені місця українських дигерів – це підземелля Одеси, об'єкт «Крот» – покинута підземна електростанція в Криму, покинутий гірничозбагачувальний комплекс на території Кіровоградської області, дренажна система під Києвом, командний бункер у місті Києві та підземна річка Полтва на території Львова.

Найбільш розвинутим виглядом індустріального туризму у великих містах є руфінг, головним завданням якого є відвідування дахів різних споруд. До об'єктів, що приваблюють руферів-професіоналів також відносять будь-які високі металеві конструкції, це можуть бути телевежі, лінії електропередач та інші. Цей напрямок індустріального туризму по популярності не поступається дигерству і сталкерству, а навіть навпаки, привертає до себе все більше і більше уваги новачків, тих, хто не має спеціального обладнання та фізичної підготовки [2].

Руфінг має декілька різновидів:

- Екстремальний руфінг. Ціль якого – відвідати дах, що знаходиться під охороною або є зачиненим.
- Тихий руфінг або легальний руфінг. Метою є відвідування відкритих дахів за допомогою звичайних сходів, горищ.
- Арт-руфінг. Головна ідея якої – це проведення творчих заходів на дахах будинків [4].

За останній час руфінг зазнав деяких труднощів, в першу чергу це поява домофонів, охоронців та, особливо, нових законів, що наказують вішати замки на виходи на дах.

У Харківській області одним з найпопулярніших місць на даху, не тільки для руферів, але і харків'ян – це дах колишнього казино, що знаходиться недалеко від метро Центральний ринок. В літній час за день цей об'єкт відвідує близько 200 осіб.

Серед індустріальних туристів не рідко можна зустріти професійних фотографів, любителів гарних пейзажів, які надихаються розширенням і

розвитком міст (а іноді навіть навпаки, занепадом міських територій). Такий напрямок індустріального туризму має назву – урбанізм. Чернобильська АЕС і вся зона відчуження в цілому, як і раніше приваблює урбаністів.

Для людей, котрих приваблює даний вид туризму, але за відсутності супутнього бажання проникати на покинуті об'єкти, підкорювати дахи будинків та електричних мереж, існує такий напрямок як пасивний індустріальний туризм. Головним видом діяльності туристів цього напрямку – це відвідування діючих заводів, підприємств з екскурсіями. Для них так само організовують різноманітні тури в різні міста світу. Перевага даного виду в тому, що все законно, а головне – безпечно. В Україні промислові зони надають таку можливість, але за умови якщо це буде група туристів.

Головною відмінною рисою індустріального туризму в Україні та країнах Європи є те, що українські сталкери, дигери, руфери не прагнуть розповісти про координати того чи іншого об'єкта. Зв'язано це з тим, що це може викликати наплив таких самих туристів, які часто залишають після себе руйнівний безлад: вибиті вікна, двері, розписані стіни, величезну кількість сміття, що звісно руйнує первинну ідею. Так само, нерозголошення гарантує відсутність уваги влади до об'єкту.

Індустріальний туризм в Європі набирає популярність і розвиток завдяки засобам масової інформації, де розголошують про місце розташування об'єкта, про його особливості. В Україні основним місцем для отримання інформації є закриті групи в соціальних мережах, де учасники діляться одне з одним не тільки з новим знайденим об'єктом, але і досвідом. При бажанні, інформація може бути знайдена у вільному доступі в інтернеті, але тільки про ті об'єкти, що «на слуху».

Список використаних джерел: 1. Официальный сайт Чернобыльской АЭС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chornobyl.in.ua>. 2. Официальный сайт Insider [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theinsider.ua>. 3. Официальный сайт Stalkeruz [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stalkeruz.com>. 4. Официальный сайт Urban3p project [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://urban3p.ru>.

ПРОМИСЛОВИЙ ТУРИЗМ ЯК ІМІДЖЕВИЙ ФАКТОР КРИВОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ

Є.Ю. Телебєнєва, В.В. Свір

telebenevaev@gmail.com

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Загальносвітові процеси прискореного розвитку туристичної діяльності зумовили в Україні початок туристичного буму, який виражається не тільки в безпосередньому відвідуванні певних туристичних об'єктів, а й у збільшенні кількості теоретичних розробок в даній галузі. Останнім часом інтерес до традиційних видів туризму, як-от: культурний, історичний, пізнавальний поступово знижується. Водночас першочергове значення набувають екологічний, сільський, науковий, освітній, діловий, що об'єднані загальним поняттям «альтернативний туризм». До цієї групи також включають промисловий туризм, розвиток якого є актуальним для нашої країни і особливо її південно-східних регіонів, що є промисловим серцем України.

Промисловий туризм – це не класичний напрям туризму, до якого ми звикли. Це насамперед пошук і дослідження туристами фабрик, заводів, занедбаних промислових об'єктів тощо. Головною метою промислового туризму є пошук нових вражень. З кожним роком такий вид подорожі в Україні набирає популярності, хоча є одним з наймолодших напрямів туризму [3].

Для теоретичного обґрунтування розвитку промислового туризму стали праці О. Бейдика, Г. Денисика, В. Казакова [1, 2], В. Данильчука, В. Пацюка [4], в яких обґрунтовується можливість і необхідність охорони і заповіду антропогенних ландшафтів, оцінювання їх як пам'яток індустріальної культури.

Кривий Ріг давно відомий унікальними техногенними ландшафтами і самотньою промисловою історією, а з 2013 року це – центр промислового туризму. Численні відпочиваючі приїжджають до індустріального центру для відвідування місцевих кар'єрів, шахт і відвалів.

У Кривому Розі є найбільший у Європі кар'єр, доменна піч, безліч провальних воронок, деякі з яких заповнені штучними озерами. Вже кілька років туристи відвідують дореволюційні шахти, де залізну руду добували ще сто років тому. У місті є кілька червоних озер, заповнених шахтною водою. Відпрацьований кар'єр НКГОК №1 отримав місцеву назву «Криворізький Байкал». Сьогодні кар'єр засипається розкритиною породою і вже за кілька років буде рівна поверхня.

Кривий Ріг відомий великим родовищем залізної руди. На околиці міста створені техногенні ландшафти, де червоні не лише земля, а й вода. Найбільш оригінальним складовим промислового туризму є екскурсії у шахту, тобто спуск під землю, спостереження за роботою різноманітних гірничих механізмів тощо.

Шахта має бути закритою й не затопленою, мати збережену у робочому стані підйомну систему, задовільний технічний стан безпеки, певну глибину (800-1000 м), численні підземні галереї, забої тощо. Серед шахт Кривого Рогу таким вимогам відповідають шахти «Гігант», «Саксагань», «Північна», «Першотравнева» та «Зоря».

У результаті туристичних розробок в Криворізькому регіоні відродилася і розширилася туристична діяльність. З'явилися досвідчені екскурсводи, які популяризують Кривий Ріг і розвівають міф про непривабливість цього міста. Сьогодні в Кривому Розі практично кожен вихідні проводяться різні активнопізнавальні заходи: пішохідні екскурсії, індустриальні велосипедні екскурсії, сплави на байдарках по річці Інгулець і багато іншого.

Сучасний стан галузі промислового туризму в Кривому Розі не відповідає його потенційним можливостям. Місто має потужну базу для його становлення, до якої належить значна частка гірничопромислових об'єктів. Промисловий туризм має сприяти місцевому економічному розвитку, стимулювати ринкові відносини, активно впливати на розвиток суміжних галузей економіки (готельно-ресторанний бізнес, транспортні перевезення тощо), зайнятість населення, роботу з охорони пам'яток історії та культури, підвищення культурного рівня мешканців міста. Саме розвиток промислового туризму є одним із чинників, що може позитивно вплинути на туристичний імідж регіону [5].

Список використаних джерел: 1. Казаков В.Л., Казакова Т.А., Завальнюк О.Й. Техногенний туризм у системі природокористування // Екологія і раціональне природокористування: Зб. наук. праць Сумського держ. пед. ун-ту. - 2006. - 244 с. 2. Казакова Т.А. Екскурсії в шахту - перспективний напрямок розвитку техногенного туризму // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства: Мат. II міжнар. наук. конф. - Кривий Ріг, 2005. - С.124-127. 3. Кузик С.П. Географія туризму : навчальний посібник / С.П. Кузик. - К.: Знання, 2011. - 271 с. 4. Пацюк В.С. Територіальна організація індустриального туризму Криворіжжя // Автореф. дис. ... канд. географ. наук: 11.00.02. - Київ. - 2011. - 24 с 5. Програма розвитку промислового туризму у місті Кривий Ріг на 2013-2015 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://irm.kr.ua/files/pdf/rishenja1680vid%2030-01-2013.pdf>.

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСЕЛЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ

В.А. Трюхан

Tryukhan93@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Закарпаття – історико-географічна область на заході України. Межі території Закарпаття приблизно збігаються з межами сучасної Закарпатської області України. Закарпаття розташоване за Головним Карпатським хребтом, а з рештою України сполучається численними перевалами.

Заселенню Закарпаття сприяли дуже сприятливі природні умови. Воно розташоване на південно-західних схилах і передгір'ях Українських Карпат. Дві третини території займають гори, решту – Закарпатська (Притисянська або Потиська) низовина, що представляє собою рівнину з острівними вулканічними пагорбами.

Найдавніші сліди присутності людини на цих землях виявлено поблизу смт. Королеве, де було знайдено 16 горизонтів залягання кам'яних виробів, що датуються раннім, середнім та пізнім палеолітом. Найдавніші кам'яні вироби датуються 1 млн років тому й належать *Homo erectus*. Стоянка поблизу смт. Королево є найдавнішою з відомих в Україні стоянок первісної людини.

Особливо швидко Закарпаття почало заселятися в період неоліту (6-4 тис. до н. е.). Було знайдено чимало предметів часів мідного віку, бронзового віку та залізного віку[1].

Першими відомими нам народами, що населяли Закарпаття, були дако-фракійські племена, які прийшли з Дакії, яку зараз називають Трансильванією (або Семигород – сучасна північно-західна Румунія). З ними пов'язують виробництво металевих товарів на Закарпатті у бронзову добу.

Через деякий час Закарпаття опанували кельти. Скоріш за все це було плем'я бойєв, яке відомо тим, що мігрувало на схід та дало назву історико-географічному регіону Богемії (сучасна західна частина Чехії). Кельти принесли на Закарпаття залізну культуру. Скоріш за все саме кельти принесли назву «Галичина» (просліджується зв'язок з такими назвами як Галлія (сучасна Франція) та Галісія (сучасний історико-географічний регіон на північному заході Іспанії) – ті місця, що населяли кельти) та брали участь у етногенезі місцевого населення. Назву племені бойєв пов'язують з сучасним субетносом українського народу – бойками.

У II ст. н. е. Дакія стала римською провінцією, що обумовило пролягання торгівельних шляхів через Закарпаття. З тих пір починається слов'янська колонізація Закарпаття. Перше слов'янське населення за деякими ознаками було більше схоже на південнослов'янське, аніж на східнослов'янське.

У V столітті Європою пройшовся Аттіла – вождь, або каган, гунів, які були першим кочовим народом, що пройшли через Трансильванію. Згодом інші кочові народи утворювали там свої держави, як наприклад авари (VI-VIII ст.) чи угорці (з IX ст.), що призвело до того, що південнослов'янське плем'я білих хорватів було відрізано від інших південнослов'янських племен. Таким чином, слов'янське населення Закарпаття доповнювалося поселенцями з іншої сторони Карпат і через деякий час стало вважатися східнослов'янським та перейшло до сфери впливу Київської Русі. Літопис відзначає участь білих хорватів у війнах київських князів проти Візантії та похід Володимира Великого на білих хорватів у 992 р.

Через політичну кризу вплив Русі на регіон був ослаблений, чим використався угорський король Стефан I Святий, який включив Закарпаття до Угорської держави. Син Стефана Емеріх отримав титул «князя русинів». Для угорців Закарпаття виконувало роль марки, захищало від будь-якого військового втручання з півночі. Там була збудована оборонна смуга з укріпленнями, а оборонці складалися зі слов'янського населення.

Тісні зв'язки Закарпаття з українськими землями ніколи не переривалися. Край у духовно-культурному й соціально-економічному відношеннях розвивався переважно тим самим шляхом, що й українські землі на схід від Карпат. Розширенню зв'язків краю з іншими українськими землями й розвитку культури та православ'я сприяли прихід і поселення в Мукачівській домонії наприкінці XIV ст. подільського князя Федора Коріятовича. Він збудував у Мукачеві замок і монастир, поширив свою владу на Земплин (Земпльїн) та Марамарош. За його правління за Карпати – на Загір'я – стало тікати від лихоліття чимало уродженців Галичини, Волині, Поділля, заселяючи Марамарошину, Бережанщину, Ужанщину та інші тамтешні землі.

Коли після поразки від Османської імперії Угорщина була поділена між турками, Австрією та Трансильванським князівством, Закарпаття теж поділили: Пряшівщина та Ужгород опинилися під Австрією, а східна частина – у складі Трансильванського князівства. Після австро-турецької війни за договором, підписаним на Карловицькому конгресі, до Австрії (з 1867 – Австро-Угорщина) відійшла і південно-східна частина Закарпаття.

Зберегти свою мову і культурну самобутність закарпатським русинам-українцям та українським селянам, які переселилися на Закарпаття з інших регіонів України, допомагала їхня релігійна окремішність у тамтешньому провладному католицькому середовищі. Християнство східного обряду поширилося на Закарпатті, вірогідно, ще за часів перебування цієї землі в межах Болгарії, під впливом діяльності Кирила і Мефодія.

В XIX ст., коли Угорщина стала проводити політику мадяризації місцевого населення, серед населення Закарпаття почався процес національно-культурного відродження і рух опору політиці Угорщини. Слов'яни Закарпаття стали називати себе русинами, переставши визнавати себе українцями, та утвердили літературну русинську мову[3].

Багато українських дослідників вважають, що цей процес досить відчутного русофільського забарвлення, а русинська мова – просто суміш української, церковнослов'янської та російської мов.

Після розпаду Австро-Угорщини внаслідок поразки в Першій світовій війні, під впливом революційних подій в Росії та проголошення в східних і західних регіонах України державних утворень – Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, народовецький рух у Закарпатті набув політичного забарвлення. Українські закарпатці були невдоволені обмеженою автономією Закарпаття під назвою «Руська країна» у складі проголошеної Угорської Народної Республіки. Тому спочатку з'їзди народних рад у деяких містах Закарпаття, а невдовзі Всенародні збори угорських русинів у м. Хуст прийняли ухвали про возз'єднання Закарпаття з Україною. Однак за Сен-Жерменським мирним договором Закарпатську Україну під назвою «Підкарпатська Русь» було включено до складу новоутвореної Чехословаччини з наданням їй щонайширшої автономії.

Після ліквідації незалежності Чехословаччини 15 березня 1939 року в Закарпатті було проголошено незалежну державу – Карпатську Україну. Президентом нової держави став Августин Волошин. 18 березня 1939 року в Закарпаття було введено угорські війська, незалежність було ліквідовано, а територію анексувала Угорщина. Після окупації краю Червоною армією в жовтні 1944 року на Закарпатті було проголошено самостійну державу – Закарпатську Україну зі своїм урядом – Народною Радою. Це державне утворення проіснувало лише до липня 1945 року, коли відбулося возз'єднання з УРСР на підставі волевиявлення населення краю через прийняття Першим З'їздом народних комітетів Закарпатської України постанови «Про возз'єднання з Радянською Україною» [2].

Наразі населення Закарпаття, що визначає себе як русини, складає невеликий відсоток. Але на фоні російської агресії в Україні з 2014 року ситуація навколо русинського питання продовжується загострюватись, як і питання навколо угорського населення Закарпаття.

Список використаних джерел: 1. Віднянський С.В. *Закарпатська Україна, Закарпаття* [Електронний ресурс] // *Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2005. - 672 с.: іл. - Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Zakarpatska_Ukraine* 2. Мишанич О. *Від підкарпатських русинів до закарпатських українців: Історико-літературний нарис. Ужгород, 1991* 3. Магочій П.Р. *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород, 1994*

ФОРМУВАННЯ МЕТРОПОЛІСІВ В УКРАЇНІ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД

Л.Ю. Шабашова

liuda.shab@gmail.com

Інститут географії НАН України, м. Київ, Україна

У регіональному розвитку все більшого значення набувають міста та процеси їх взаємодії з прилеглою територією. Тенденції і напрями сучасного регіонального розвитку визначаються процесами пов'язаними зі зміною ролі міст: трансформацією економічної бази, зміною їх структури, функцій, зв'язків.

Поглиблення взаємозв'язків, посилення горизонтальної і вертикальної взаємодії між міськими населеними пунктами різного ієрархічного рівня, ускладнення їх функціональної структури дає можливість містам послідовно виконувати роль центрів соціально-економічної активності, інноваційних центрів, полюсів зростання, метрополісів і центрів метрополісних регіонів. Поряд із потужним соціально-економічним потенціалом міста, диверсифікованою структурою конкурентоздатних видів економічної діяльності необхідною умовою формування метрополісу є чинники, що сприяють інноваційному розвитку, діловій активності, переорієнтації функцій з переважно внутрішніх на зовнішні стосовно міста.

Наукова спільнота приділяє багато уваги дослідженню цих процесів з метою передбачення розвитку, використання переваг, запобігання та пом'якшення негативних ефектів тощо. Дослідження процесів урбанізації з географічних позицій дозволяє виявити можливості вдосконалення просторової організації життєдіяльності населення у різних регіонах. Опублікована значна кількість робіт присвячених питанням міського розвитку, зміні взаємодії міста і прилеглої території, трансформації їх територіально-функціональної структури.

Процеси формування полюсів соціально-економічного розвитку підпорядковуються стадійно-еволюційним змінам, що на початкових етапах призводять до перерозподілу ресурсів на користь центрів, відповідно, вичерпання потенціалу прилеглої території. Найперше це стосується людських ресурсів. В умовах інноваційного напрямку розвитку такі процеси негативно позначаються на функціонуванні центру, оскільки периферія повинна бути здатна до сприйняття інновацій, тобто мати необхідний потенціал для підтримки і поглиблення зв'язків. Зміцнення взаємозв'язків, в тому числі вертикальних, формує базу для функціонування центру та активізації нижчих за рівнем поселень, відповідно, це повинно сприяти більш збалансованому розвитку регіону. На певній стадії відбувається посилення взаємодії на горизонтальному і вертикальному напрямках, при цьому ключовим повинно стати поняття взаємовигідної взаємодії центру і прилеглої території. Центр

активності, полюс зростання, а ще в більшій мірі метрополіс, потребує якісного перетворення прилеглої території з метою її здатності до взаємодії з центром, сприйняття інновацій та імпульсів розвитку.

Головним чинником формування полюсів соціально-економічного зростання та розвитку процесів метрополізації є людські ресурси. Населення виступає в ролі і виробників, і споживачів товарів та послуг. В умовах переходу до інноваційної моделі розвитку на перший план виступає «якість» людських ресурсів: освітньо-кваліфікаційний рівень, можливості реалізації потенціалу, прояв необхідних вмінь і прагнень, креативності, мобільності тощо.

У процесі формування центри набувають нових функцій як стосовно власної організації, прилеглої території, так і на вищих рівнях від національного до міжнародного. Поряд із традиційними функціями міст (екістична, економічна, комунікаційна, транспортна, соціально-демографічна, освітня) з'являються нові функції відповідно до нарощування потенціалу. Виділяють організаційно-управлінську, інноваційно-креативну, інформаційно-репрезентативну, духовно-культурну, транспортно-комунікаційну функції метрополісів [1, с.69]. За іншою класифікацією виділяється організаційно-управлінська, економічна, інноваційно-креативна, інформаційно-маркетингова, туристично-рекреаційна, духовно-культурна, транспортно-логістична, соціальна функції. [2, с. 97].

Поява нових функцій призводить до пришвидшення темпів зростання людності міста, що в умовах депопуляції населення означає міграційний приріст, який може бути індикатором порівняно вищого рівня життя, наявності робочих місць, ділової активності. Одночасно відбуваються якісні перетворення прилеглої території, яка все більшою мірою входить до процесів, характерних для центру, що сприяє територіальному розростанню центра, залученню нових територій.

Одночасно відбувається трансформація, оновлення традиційних функцій соціально-економічних центрів. Спільною рисою є спрямованість на взаємодію з іншими центрами вищого і нижчого ієрархічного рівня, перетворення центру на сполучну ланку, здатну до передачі імпульсів розвитку. Характерною ознакою метрополісних процесів є включення міста до різного типу мережевих структур.

Таким чином, процеси метрополізації є закономірним продовженням процесів формування центрів соціально-економічної активності, що відбуваються у руслі інноваційної стратегії регіонального розвитку. Формування метрополісів та метрополісних регіонів супроводжується появою нових та трансформацією традиційних функцій міст, що відображається на просторовій організації регіонів.

Список використаних джерел: 1. Підгрушній Г. Міста-метрополіси як новітня форма територіальної організації суспільства / Г. Підгрушній, О. Денисенко // Досвід та перспективи розвитку міст України. Збірник наукових праць. – 2010. – № 18. – С. 65-78. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/dprmu/2010_18/6_PidDen.pdf [електронний ресурс] 2. Мельник М. Підходи до класифікації метрополійних функцій регіональних метрополій / Мельник М., Щеглюк С. // Вісник економічної науки України. – 2013. - № 2. – С. 95-100.

УРБАНІЗАЦІЯ НА ПОЛТАВЩИНІ В РОЗРІЗІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Л.І. Яковенко, О.А. Федій

yakovenkolarisa@ gmail.com, fediy.alexander@gmail.com

*Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка,
м. Полтава, Україна*

Процес урбанізації, як один з компонентів проблеми розвитку регіону, потребує вивчення не тільки специфіки форм розселення, функцій поселень, територіальної концентрації життєдіяльності населення, а і результатів цих процесів по відношенню до якості життя населення. О.П. Масляк, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко, визначають урбанізацію як багатогранний соціально-економічний процес, що супроводжується формуванням специфічного середовища для життєдіяльності населення і суттєвими змінами у способі життя [4]. Важливим компонентом регіонального розвитку є взаємодія міст і сіл, поширення міського способу життя.

Урбанізація виступає як механізм зрушень в суспільстві через концентрацію інтелектуального, працересурсного, виробничого потенціалів на невеликій території з подальшим покращенням всіх складових життєдіяльності населення. Процес урбанізації є більш складним, ніж традиційне його розуміння як зростання кількості та частки міських поселень і міського населення. Результатом її якісного впливу є не тільки зміна міст, але й цілих прилеглих територій, особливо, сільських регіонів. Відбувається модернізація соціальної сфери, комфортизація життя населення [1; 2; 3].

Суттєвий контраст між селом і містом в Україні зростає. Урбаністичні процеси на Полтавщині мало відхиляються від загальнодержавних тенденцій і полягають, насамперед, у незрівняних характеристиках комфортності життя населення, реалізації працересурсного потенціалу, модернізації засобів життєдіяльності. За останні роки сформувалося різноманіття міських поселень за рівнем їх адаптації до реформ: від успішних населених пунктів із розвитком третинного та четвертинного секторів економіки до деградуючих із занепадаючою інфраструктурою або переважаючими галузями лише по переробці первинної сировини.

Сучасна територія Полтавської області становить 28748 км² (4,76 % території України), населення на 1 січня 2017 року – 1426828 осіб. Область налічує 25 районів та 15 міст, з яких шість – Полтава, Кременчук, Горішні Плавні, Лубни, Миргород та Гадяч – обласного підпорядкування [5]. Урбаністичні процеси на Полтавщині були започатковані із давніх часів і сьогодні набули сучасного характеру. Розвиток міських поселень в області сильно відстає від європейського рівня, але покращення життя населення з

точки зору екології, побуту, роботи з часом повинні досягти нових стандартів.

Містом в нашій державі вважається населений пункт з чисельністю населення понад 10000 осіб, що характеризується великою інтенсивністю господарювання, високою густотою населення, типовими міськими ландшафтами. За радянських часів був виділений особливий перехідний тип поселення – селища міського типу, які являють собою відносно невеликі поселенські структури з виробничим комплексом переважно монофункціонального характеру зі спеціалізацією промисловості на переробці місцевих сировинних ресурсів та відносно обмеженим рівнем розвитку соціальної сфери. Сучасні 21 смт Полтавщини продовжують формально закріплюватися як міські форми буття населення, але практично виконують роль центрів сільськогосподарського виробництва та районних адміністрацій.

Аналіз рівня урбанізації, досягнутого на цей період в регіоні засвідчує, що зростання міських поселень уповільнилося. Вони продовжують притягувати до себе людські та інші ресурси, хоча у зв'язку із загальними демографічними втратами у державі зростання міського населення припинилося в багатьох районах. Малі і середні міста та селища міського типу Полтавщини не мають вже ресурсів кількісного зростання. Головним завданням розвитку урбаністичних процесів в області повинні стати якісні критерії.

Для визначення рівня урбанізації в Полтавській області використано методику Г.А. Гольца [3] (табл. 1)

Таблиця 1

Рівень урбанізації Полтавської області

Частка міського населення в населенні регіону, %	Частка міських поселень у загальній кількості поселень, %	Частка міст з населенням більше 100 тис. у міському населенні, %	Частка міст у загальній кількості міських поселень, %	Частка населення обласного центру у населенні регіону, %
61,97	1,99	56,85	87,52	20,48

* Розраховано за даними [5]

Територіальний устрій області є далеким від оптимального. Райони є досить невеликими, розміщення міст по області є нерівномірним, відтак і асиметрія розвитку між районами, а особливо між районами та містами обласного значення, є досить великою. Райони області умовно можна поділити на групи. Прикладом першої групи (умовно великої) понад 1000 км² можна назвати Глобинський (2,47 тис. км²), площа якого дорівнює практично двом районам, Кобеляцький (1,82 тис. км²) та деякі інші. До другої групи, з площею до 1000 км² належить 11 районів, серед яких найменший – Гребінківський (0,60 тис. км²). Також райони суттєво відрізняються за чисельністю населення. В найбільшому Полтавському районі, враховуючи населення обласного центру, проживає 358,8 тис. осіб, а у найменшому Чорнухинському – 11,2 тис. осіб. Частина районних центрів є невеликими і у них майже відсутня промисловість [5].

Основна частина міського населення зосереджена у двох містах обласного значення – Полтаві (291,9 тис. осіб) та Кременчуці (222,3 тис. осіб), що становить 56,85% від загальної кількості міського населення [5]. Саме в цих містах сконцентрований потужний промисловий та освітній потенціал. Диспропорція між м. Полтава, м. Кременчук та іншими населеними пунктами, особливо селами, зростає.

Заходи регіональної політики повинні враховувати, що Полтавська область, маючи високий рівень розвитку промисловості та виробництва валового регіонального продукту на одиницю населення, подібна до регіонів свого типу, проте відрізняється від них нижчим рівнем урбанізації та кращим екологічним станом. Полтавщина має досить потужний економічний потенціал, проте не в повній мірі використовує його можливості для людського розвитку. Зазначені особливості території Полтавської області є перевагою для регіону та відкриває додаткові можливості щодо оптимального використання міст та міських поселень. Існує потреба в кращій гармонізації зв'язків між селищами міського типу і селами, особливо віддаленими. Невеликі міста, які частково залежить, з одного боку, від сільських районів (виробництво сировини для харчової промисловості), а з іншого – від ефекту агломерації і конкурентоспроможності великих міст. Мобільність населення при переміщенні із сіл до міст зовсім не обґрунтована в плані національної безпеки і розвитку сільської місцевості.

Отже, процес урбанізації повинен бути об'єктом ефективної регіональної політики для підвищення якості всіх необхідних функцій життєзабезпечення в населених пунктах Полтавської області. Одним з найдієвіших способів підвищення якості життя населення, розвитку всіх поселень є формування систем розселення.

Список використаних джерел: 1. Вступ до економічної і соціальної географії: Підручник [Текст] / А.П.Голіков, Я.Б.Олійник, А.В.Степаненко. – К. : Либідь, 1997. – 319 с. 2. Гладкий О.В. Географія міст. Геоурбаністика: Підручник [Текст] / Гладкий О.В., Іщук І.С., Київський університет імені Тараса Шевченка. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2014. – 300 с. 3. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація [Текст] / І.В. Гукалова. – К. : ДП «Друкарня МВС України», 2009. – 345 с. 4. Масляк П.О. Словник-довідник учня з економічної і соціальної географії світу [Текст] / Масляк П.О., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. – К. : Лібра, 1996. – 328 с. 5. Соціально-економічне становище Полтавської області за січень 2017 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.pl.ukrstat.gov.ua/main/all_page/publikacii/zved/bul_2017/01/BulTab01.pdf

МІСЬКІ ПУБЛІЧНІ ПРОСТОРИ: ТУРИЗМОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

І.М. Барило

irina.barilo16@gmail.com

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

Сьогодні суспільство переживає складні процеси постійних геополітичних та соціально-економічних змін, які породжують нові виклики як для громадськості, так і для держави в цілому. Найчіткіше такі зміни спостерігаються в умовах розвитку сучасного міста, в тому числі формуванні його туристичного потенціалу. Міський туризм є важливою темою сучасних досліджень, оскільки туризм є економічною основою та одним зі способів розвитку міста. Міські території є динамічними та швидко розвиваються, а також є територіями, де соціальна та економічна нерівність досить виражена.

Останнім часом набувають поширення дослідження саме публічного простору міста, як відкритого туристичного простору, де громадяни перетинаються та взаємодіють одне з одним, де відбуваються незаплановані контакти місцевих жителів, туристів та міських об'єктів. Публічний міський простір – це соціальний простір, який є відкритим і доступним для всіх [1]. Він може бути у вигляді тротуарів, громадських площ, скверів, парків і пляжів, дворових територій багатоповерхових будинків, тощо. Основними функції такого простору є рекреаційна, комунікаційна та розважальна. Публічні простори міста приваблюють людей, в першу чергу, місцями, де проходить активне соціальне життя, відбувається спілкування та культурний обмін [4].

Використання публічних просторів туристичної діяльності є важливим для існування й життєздатності як окремих спільнот, так і міст у цілому. Загальним місцем цього підходу є наголос на соціальній організації міського простору, яка має заохочувати активне використання вулиць, тротуарів, площ, парків та інших публічних просторів і через це сприяти різноманіттю в містах. Також важливим є підтримка зовнішнього вигляду та привабливості публічних просторів міста. На думку Я. Гейла неовоб'язковий характер більшості заходів публічного життя в сучасних містах визначає високі вимоги до якості пропонованих публічних просторів. Вузькі, розділені тротуари, різні перешкоди, бордюри, складні пішохідні переходи вулиць, паркани, відсутність місць для сидіння, гри і тому подібне роблять публічний простір непривабливим. Чим нижча якість конкретного публічного простору, тим менша його популярність. Таким чином, занедбаність публічного простору стає однією з причин його втрати. Під якісними публічними просторами Я. Гейл розуміє вдало розташовані із дизайнерським оформленням атрактивні простори, які притягують до себе місцевих жителів і туристів [2].

У публічних просторах люди затримуються довше, до того ж це стосується не лише місцевих жителів, а й туристів. Саме пішохідні вулиці є тим місцем, де найлегше зустріти туриста. Так, туристи спочатку відвідують відомі історичні пам'ятки, але потім все одно знайомляться з сучасною міською архітектурою, вулицями, парками, торговими центрами тощо. Публічні простори можуть змінювати рух туристичних потоків в місті. Новий пам'ятник, дизайнерська інсталяція чи просто будівля для громадського користування, що входить до туристичного путівника, має значний вплив на навколишній публічний простір, його рух та структуру. Розвиток приватних просторів навколо цих туристичних міст, просторів, пов'язаних з економічною експлуатацією даного потоку туристів, різко змінює імідж, структуру та функцію території.

Традиційна концепція публічного простору пов'язана зі споживачем, тобто місцевим жителем чи туристом, який його відвідує. Важливість простору залежить від діяльності, яку люди здійснюють в ньому. Досить рідко зустрічається, коли публічний простір використовується обома категоріями споживачів, оскільки найчастіше місцеві жителі уникають більшість туристичних об'єктів у зв'язку з його завантаженістю, скупченням значної кількості людей тощо. Туристи, які відвідують публічні простори також уникають інших туристів та знайомляться з містом з точки зору місцевого населення.

Більшість публічних будівель міста (не включаючи парки та сади) безпосередньо пов'язані з певними туристичними районами. Незалежно від того, чи маються на увазі пам'ятники, символи або архітектурні проекти, чи навіть про громадські місця, останні розглядаються як туристичні напрямки. На основі цього формуються публічні місця, пов'язані з туризмом. Транспорт, житло та обслуговування великих груп туристів впливають на структуру, форму та функцію цих об'єктів. Спільною рисою цих туристичних публічних просторів є наявність великого відкритого простору, часто вільного від зелених насаджень. Здебільшого такими місцями є центральні площі міст. Наприклад, Біржова площа-фонтан у м. Бордо (Франція), де в дзеркальній поверхні відбиваються та парують в легкому тумані старовинні будівлі міста і цим самим приваблюють місцевих жителів та туристів. Інший приклад – це Площа Берти Крегер в м. Гамбург (Німеччина), де центральна її частина розділена сидячими «островами», так званими Sitztiden, вони мають різну висоту і нагадують хвилі. Приклад грандіозної реконструкції всього центру міста є центральна площа в м. Еммен (Нідерланди). 26 тис. м² стали новою визначною пам'яткою і найбільшим публічним простором міста. Раніше площа була заповнена автомобілями, але тепер вона призначена для пішоходів і велосипедистів [3].

Такі сучасні підходи використання міської території як загальнодоступного простору, коли він перетворюється на величезну пустельну площу, пояснюється тим, він не може використовуватися іншими міськими функціями громадян. Звичайно, що такі приклади є не завжди популярними, проте збільшують свою туристичну привабливість.

Поява вищезазначеної нової парадигми, підтримка архітектурного та міського дизайну, експлуатація та використання публічних просторів як засобів

розвитку є важливими для перспектив розвитку всіх міст. Тому, оцінюючи державний сектор стосовно політики в галузі туризму, питання зводиться до ролі уряду у покращенні добросовісної практики такого розвитку. Це означає, що метою є не тільки комерціалізація публічних просторів таким чином, щоб приносити більші доходи для місцевих громад, але й розвиток міського дизайну, збільшення інвестицій та покращення туристичного стану.

Таким чином, публічні простори міста притягують до себе все більше туристів у всьому світі та відіграють важливу роль при розвитку міського туризму, формуванні його туристичної привабливості.

Список використаних джерел: 1. Мезенцев К. Сучасні трансформації публічних просторів Києва: передумови, прояв та специфіка / К. Мезенцев, Н. Мезенцева // *Часопис соціально-економічної географії*. – 2017. – Вип. 22. – С. 39-46. 2. Мезенцева Н. Публічні простори міст: осмислення через призму зарубіжного дискурсу / Н. Мезенцева, М. Пальчук // *Економічна та соціальна географія*. – 2016. – Вип. 76. – С. 19-26. 3. Офіційний сайт ГО Платформа розвитку міст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://urbanua.org/dosvid/zakordonni-prykklady/136>. 4. Українська урбаністична платформа Mistosite [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mistosite.org.ua/uk/articles/shho-take-miskyj-publichnyj-prostir>.

УДК 911.3

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСІВ УРБАНІЗАЦІЇ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

К.Ю. Сегіда, Д.В. Венгрин

kateryna.sehida@gmail.com, dasha.vengrin@yandex.ru

Харківський національний університет В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна

У сучасному динамічному світі поширюються тенденції до збільшення чисельності населення міст, що спричиняє тиск на будь-яку систему міста. Просторова впорядкованість і організація урбанізаційних форм змінюються в часі, а отже, потребують відповідних досліджень. Рівень урбанізації – показник частки міського населення певної території. Середній рівень урбанізації в Україні у 2016 році склав 59,5 % (натомість 20 років тому цей показник складав 57,5%). У Харківській області проживає 6 % населення держави. Харків – друге за чисельністю місто держави після Києва [1]. Харківська область є однією із найбільш урбанізованих в Україні, більше 80 % населення області мешкає в міській місцевості (у 2002 р. рівень урбанізації у Харківській області був 78,5 %). Проте, до зростання рівня урбанізації призвело зменшення чисельності сільського населення, при тому, що чисельність міського населення залишалась стабільною (рис. 1).

Поселенська структура Харківської області представлена 78 населеними пунктами міського типу, це півтора мільйонний обласний центр, 6 міст обласного підпорядкування, 10 міст районного значення та 61 селище міського типу.

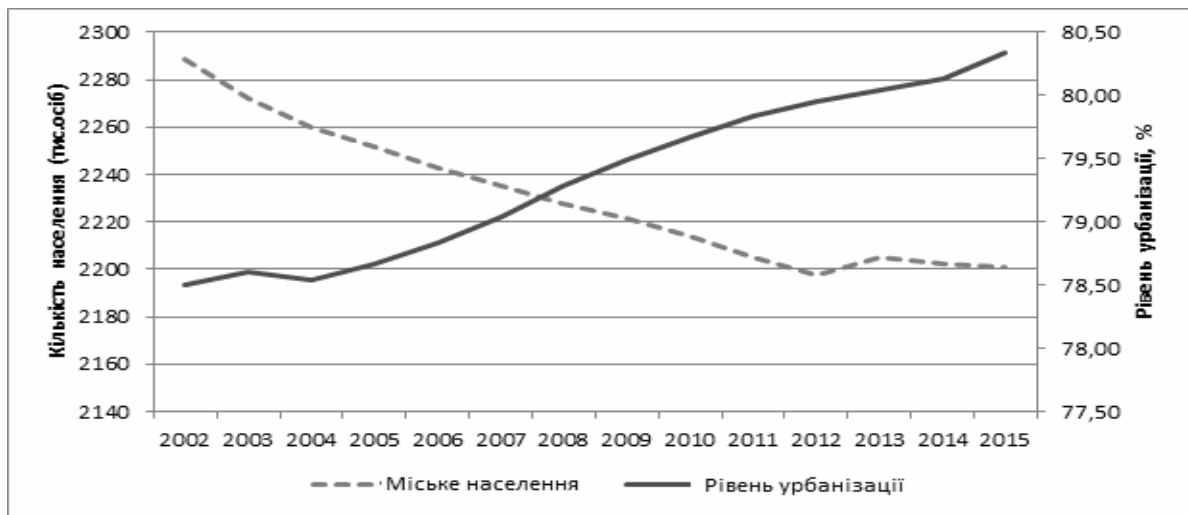

Рис. 1. Динаміка рівня урбанізації в Харківській області, 2002-2015 рр. (побудовано за даними [1])

Як відомо, система розселення регіону є різко моноцентричною, радіально-кільцевого опорного каркасу [2]. Міське розселення в регіоні є переважаючим, проте в обласному центрі – місті Харкові сконцентровано 53,5% всього населення області та 65,8 % міського населення. До категорії середніх міст відносяться міста Лозова (58,6 тис. осіб) та Ізюм (51,9 тис. осіб), на які сукупно припадає близько 5 % міського населення області. Інші міста області є малими, в них сконцентровано близько 13 % міського населення, на смт припадає близько 16 % міського населення.

Проаналізувавши динаміку чисельності населення міст Харківської області за період 2002 – 2015 рр. (рис. 2), зазначимо, що за наведений період чисельність населення всіх міст зменшувалась, проте різними темпами (таблиця 1).

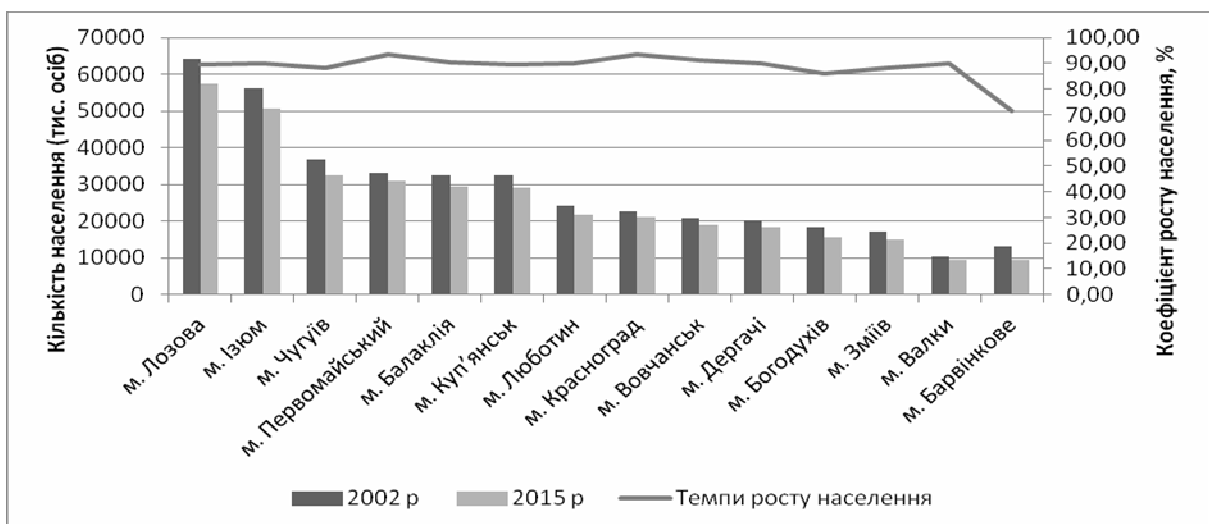

Рис. 2. Розподіл міст Харківської області за чисельністю населення та її динаміка, 2002-2015 рр. (побудовано за даними [1])

Зокрема, найбільшими темпами зменшувалась чисельність населення м. Барвінкове (коефіцієнт росту складає 71 %) і на сьогоднішній день становить менше за 10 тис. осіб, і, відповідно, фактично не може входити до категорії міст. Також м. Валки має чисельність населення меншу 10 тис. осіб, проте темпи зменшення чисельності населення вдвічі кращі (за період 2002 – 2015 рр. чисельність населення зменшилась на 10,4 %).

Таблиця 1

Темпи зміни чисельності населення міст Харківської області, 2002-2015 рік
(обчислено і побудовано за даними [1])

Коефіцієнт росту чисельності населення	90-95 %	85-90 %	Менше 85%
Класифікація міст			
Великі міста (більше 100 тис. осіб)	Харків		
Середні міста (50-100 тис. осіб)	Ізюм	Лозова	
Малі міста (25-50 тис. осіб)	Первомайський, Балаклія	Люботин, Куп'янськ, Чугуїв	
Малі міста (15 - 25 тис. осіб)	Красноград, Вовчанськ	Дергачі, Зміїв, Богодухів	
Малі міста (менше 15 тис. осіб)		Валки	Барвінкове

Серед інших малих міст області відзначимо мм. Первомайський, Балаклія, Красноград та Вовчанськ, в яких, на відміну від інших малих міст, чисельність населення за період 2002-2015 рр. зменшилась не більше, ніж на 10 %. Середні міста Харківської області Ізюм та Лозова мають приблизно однакові темпи зменшення чисельності населення (коефіцієнт росту складає 91 % та 89 % відповідно).

Надмірна концентрація населення в обласному центрі, суттєві територіальні диспропорції у рівня та якості життя населення в області суттєво загострюють демографічні проблеми та гальмують загальний розвиток області. Формування поліцентричної системи розселення [3], відновлення втрачених та набуття нових функцій міст області дадуть змогу зменшити диспропорції в розвитку територій, підвищити рівень та якість життя населення, уповільнити темпи зменшення його чисельності.

Список використаних джерел: 1. Офіційний сайт Головного управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh.ukrstat.gov.ua/>
2. Сегіда К.Ю. Розселення населення Харківської області: територіальний аспект / К.Ю. Сегіда // Збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Геологія – Географія – Екологія». – Випуск № 1049. – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2013. – с. 165 – 170. 3. Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року. – Харків, 2015. – 177 с.

ФОНД РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФІНАНСУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ВИРІВНЮВАННЯ

О.О. Булана

igelha@gmail.com

ДУ «Інституту економіки та прогнозування НАН України», м. Київ, Україна

В Україні спостерігаються значні відмінності в економічному розвитку регіонів. За обсягом валового регіонального продукту на душу населення станом на 2015 рік регіони відрізнялися майже у 8 разів – від 16,5 тис. грн. у Луганській області до 129,8 тис. грн. у м. Києві. Рівень безробіття серед осіб працездатного віку (за методологією МОП) становив у 2016 р. від 6,6% в Харківській області до 16,9% у Луганській області. Для усунення відмінностей у розвитку регіонів необхідно проводити цілеспрямовану державну політику регіонального вирівнювання. В інакшому випадку диспропорції у розвитку регіонів будуть посилюватися за рахунок відтоку робочої сили та поживавлення ділової активності у більш розвинених регіонах.

Одним із інструментів фінансування регіонального вирівнювання є Фонд регіонального розвитку, який був створений у 2012 році. Для оцінки результативності використання ресурсів Фонду для розвитку регіонів, проаналізуємо які регіони найбільше потребують підтримки. Регіони країни за критерієм середнього показника ВРП за 2013-2015рр. можна розділити на такі чотири групи:

1) Регіони, що мають ВРП на 1 особу за три роки вищі, ніж у середньому по країні. Таких регіонів п'ять: м. Київ, Дніпропетровська, Київська, Полтавська та Запорізька області.

2) Регіони, в яких ВРП на одну особу нижче за середнє по країні значення, але вище за 75% цього середнього. Це Харківська, Одеська, Миколаївська, Черкаська, Кіровоградська, Донецька, Львівська та Сумська області.

3) Регіони, що мають ВРП на одну особу менше за 75% середнього значення, але більше за 75% середнього значення без урахування м. Києва. Показники м. Києва, які вдвічі вищі навіть за показники другого за рівнем розвитку регіону країни – Дніпропетровської області, викривлюють середні значення по країні в цілому. До цієї групи належать Вінницька, Івано-Франківська, Чернігівська, Хмельницька, Луганська, Житомирська, Рівненська, Волинська, Херсонська.

4) Четверта група – регіони країни, по яких ВРП у розрахунку на одну особу нижче 75% від середнього значення по країні. Це Тернопільська, Закарпатська, Чернівецька та Луганська області.

Таким чином, основні зусилля регіональної політики доцільно зосередити на підтримці двох останніх груп регіонів з найменшими показниками ВРП у

розрахунку на одну особу.

Згідно з статтею 241 Бюджетного кодексу кошти державного фонду регіонального розвитку спрямовуються на виконання інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку (у тому числі проектів співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад), що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків, а також відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку та відповідних стратегіях розвитку регіонів. При цьому кошти фонду розподіляються у такій пропорції: 80 відсотків коштів - відповідно до чисельності населення, яке проживає у відповідному регіоні; 20 відсотків коштів – з урахуванням рівня соціально-економічного розвитку регіонів відповідно до показника валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу (для регіонів, у яких цей показник менше 75 відсотків середнього показника по Україні). Таким чином, за існуючого законодавства лише п'ята частина ресурсів Фонду може спрямовуватися на розвиток найменш розвинених регіонів країни.

У 2016 р. на долю слабших регіонів четвертої групи припадало близько 14% видатків Фонду регіонального розвитку України. Всі регіони цієї групи (Херсонська, Тернопільська, Закарпатська, Чернівецька області) належали до регіонів із найвищими показниками видатків Фонду регіонального розвитку України на душу населення (більше 80 грн.).

На долю регіонів третьої групи у 2016 р. припадало близько 30,4% видатків Фонду. Коефіцієнт кореляції між середньодушовими видатками Фонду по регіонах України та ВРП на душу населення у 2016 р. складав мінус 0,49 та є статистично значущим. Отже, спостерігається позитивна тенденція до посилення розподілу видатків Фонду на користь економічно слабших регіонів.

Переважає більшість реалізованих проектів Фонду пов'язана з реконструкцією, ремонтом або добудовою різноманітних об'єктів соціальної інфраструктури – дитячих навчальних закладів, медичних закладів, шкіл, об'єктів спортивної інфраструктури тощо. Хоча такі проекти є важливими для забезпечення належного рівня життя мешканців регіону, вони не спрямовані на стимулювання ділової активності найменш розвинених регіонів країни і не забезпечують вирівнювання показників економічного розвитку регіонів.

Не зважаючи на те, що більшість профінансованих у 2016 році проектів Фонду регіонального розвитку стосувалися освіти, найбільше коштів було виділено на проекти в медичній сфері (41%). Фактично усі кошти фонду були розподілені між кількома напрямками: освіта, охорона здоров'я, водопостачання та водовідведення, дорожньо-транспортна інфраструктура, культура та самобутність.

Такий розподіл проектів Фонду за сферами реалізації не узгоджується з підходом ЄС, де основний акцент регіональної політики робиться на розвитку підприємництва та інфраструктури (переважно транспортної та енергетичної). Так, за весь час діяльності Фонду регіонального розвитку за напрямком «соціальне підприємництво та економічна діяльність» було подано до розгляду лише один проект – 014360-ДН 2018-2018 Будівництво молокозаводу, створення

сталих торгівельно-економічних зв'язків у сільській громаді в Новомосковському районі Дніпропетровської області. За напрямком «Енерго (газ, тепло, електро) забезпечення» переважають проекти з реконструкції вуличного освітлення. І лише 15% всіх поданих Фонду проектів пов'язані з удосконаленням дорожньо-транспортної інфраструктури, тобто того напрямку, що дійсно може надати поштовх до економічного розвитку регіону.

У 2015-2016 рр. видатки Фонду регіонального розвитку склали 0,11-0,12% ВВП, що є співставним з середніми витратами країн ЄС на регіональну державну допомогу суб'єктам господарювання. Таким чином, кошти, якими володіє Фонд можуть стати потужним інструментом для стимулювання економічної активності в слабкорозвинених регіонах країни. Для цього його діяльність доцільно переорієнтувати на підтримку інвестиційних проектів суб'єктів господарювання в найменш розвинених регіонах або забезпечення розвитку інфраструктури регіонів. А видатки на соціальні об'єкти (сфери освіти, охорони здоров'я, тощо), що фінансуються за рахунок коштів Фонду мали б фінансуватися безпосередньо з державного або місцевих бюджетів.

СЕКЦІЯ 3.
ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА РЕГІОНАЛЬНА
ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА

УДК 630, 502 (477.86)

ЛІСИ – ОДИН З НАЙВАЖЛИВІШИХ ВИДІВ РЕКРЕАЦІЙНИХ
РЕСУРСІВ КАРПАТСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО
ПАРКУ

Л.М. Белей
snpr@meta.ua

Карпатський національний природний парк, м. Яремче,
Івано-Франківська область, Україна

Карпатський національний природний парк входить до складу природно-заповідного фонду України. Територіально знаходиться у межах двох найбільших геоморфологічних масивів Східних Карпат – Горгани (басейн верхнього Пруту) та Чорногора (верхів'я річки Прут та верхів'я лівих приток річки Чорний Черемош), а також Верхньопрутського (Ворохтянського) низькогір'я.

Загальна площа парку становить 50495 га, в т.ч. найбільшу площу – 37316,1 га (73,9%) – займають землі, вкриті лісом. В постійному користуванні парку є 33998,3 га (91,1%) площі лісів та 3317,8 га (8,9%) – на землях «інших користувачів» Верховинського районного лісгоспу та Яремчанської міської Ради [1].

До територіальної структури земель парку входять 12 природоохоронних науково-дослідних відділень (ПНДВ):

- 1) Яремчанське ПНДВ (площа – 3075,0 га; лісистість – 91,68%);
- 2) Ямнянське ПНДВ (площа – 2772,0 га; лісистість – 85,37%);
- 3) Підліснівське ПНДВ (площа – 3078,0 га; лісистість – 87,67%);
- 4) Женецьке ПНДВ (площа – 4017,0 га; лісистість – 87,72%);
- 5) Яблуницьке ПНДВ (площа – 2575,0 га; лісистість – 94,88%);
- 6) Татарівське ПНДВ (площа – 3270,0 га; лісистість – 89,49%);
- 7) Вороненківське ПНДВ (площа – 2623,0 га; лісистість – 95,27%);
- 8) Ворохтянське ПНДВ (площа – 4401,0 га; лісистість – 93,29%);
- 9) Говерлянське ПНДВ (площа – 5570,0 га; лісистість – 81,37%);
- 10) Бистрецьке ПНДВ (площа – 2564,0 га; лісистість – 88,9%);
- 11) Чорногірське ПНДВ (площа – 2328,0 га; лісистість – 94,87%);
- 12) Високогірне ПНДВ (площа – 2049,0 га; лісистість – 76,04%).

Отже, територія парку характеризується, насамперед, дуже високою лісистістю (у межах 76,04-95,27%). Найвища лісистість території:

Верхньопрутське (Ворохтянське) низькогір'я (територія Вороненківського ПНДВ) – 95,27%. Найвища заповідність території: Довбушанські Горгани (територія Женецького ПНДВ) – 26,53%; Чорногора (територія Високогірного ПНДВ) – 83,5%.

До найважливіших природних рекреаційних ресурсів належать клімат, мінеральні води, ліси. Вони відіграють надзвичайно важливу роль в соціально-економічному розвитку Карпатського регіону.

Рекреаційно-оздоровчі функції виконують гірські ліси поблизу великих рекреаційних об'єктів (курортно-відпочинковий заклад «Карпати» в м. Яремче та курортно-відпочинковий комплекс «Буковель» в с. Поляниця), а також численних закладів «зеленого туризму» та зон відпочинку ряду населених пунктів: м. Яремче, с. Микуличин, с. Татарів, смт. Ворохта, с. Яблуниця, с. Поляниця (Яремчанська міська Рада) та с. Красник і с. Бистрець (Верховинський район) [1].

Рекреаційну цінність території парку становлять мальовничі ліси та вершини гір, зокрема: г. Говерла (2061,0 м н.р.м.); г. Піп Іван (2020,5 м н.р.м.); г. Брескул (1911,5 м н.р.м.); г. Дземброня (1877,7 м н.р.м.); г. Пожижевська (1822,2 м н.р.м.); г. Стайки Великі (1743,1 м н.р.м.); г. Хом'як (1542,1 м н.р.м.); г. Ліснів (1256,2 м н.р.м.); г. Щивка (1247,0 м н.р.м.); г. Круглий Явірник (1221,6 м н.р.м.); г. Ягідний (1216,5 м н.р.м.); г. Свинянка (1120,5 м н.р.м.); г. Маковиця (984,5 м н.р.м.) та багато інших. Унікальні природні комплекси парку з особливою екологічною, історичною та естетичною цінністю відіграють важливе значення для розвитку, насамперед, рекреаційної діяльності.

Щорічно Карпатський НПП укладає угоди про рекреаційну діяльність, згідно якої відвідування еколого- і науково-пізнавальних маршрутів здійснюється по пропускній системі [2].

Поширеною на території парку є пізнавальна рекреація, метою якої є духовний розвиток людини, збагачення її знань щодо неживої природи, рослинного і тваринного світу [2]. Найкращою формою пізнавальної рекреації є створення еколого- і науково-пізнавальних стежок, довжиною маршрути яких 2-5 км і тривалістю екскурсій 2-4 години [2]. З метою забезпечення зручного і безпечного користування маршрутами проведено маркування – система відповідних орієнтувальних знаків на деревах (найчастіше) чи інших об'єктах неживої природи (камені-моноліти, скелі, геологічні відслонення).

Ліси – один із найважливіших видів рекреаційних ресурсів парку. Вони відіграють надзвичайно важливу роль в рекреаційному природокористуванні (відпочинок та туризм).

Основні принципи ефективного використання та відтворення лісів при рекреаційному природокористуванні лісом – це обов'язкове дотримання законів та правил природокористування.

Список використаних джерел: 1. Белей Л.М. Лісові та земельні ресурси Карпатського національного природного парку/ Л.М. Белей // *Регіон-2014: стратегія оптимального розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (6 листопада 2014 р.)* – Харків, 2014. – с. 310. 2. Гоцул Л.Ф. *Стан рекреаційного господарства на території карпатського парку та перспективи його*

розвитку/ Л.Ф. Гоцул, О.Б. Тороус// Національні природні парки: проблеми становлення і розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю Карпатського національного природного парку (14-17 вересня 2000 р.) – Яремче, 2000. – с. 85.

УДК 911.52:551.312.2:502.6(477.83)

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕРЕЗВОЛОЖЕНИХ ТА ЗАБОЛОЧЕНИХ ЗЕМЕЛЬ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.

Н.Б. Блажко

blazhko-natalya@ukr.net

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

Використання перезволожених та заболочених земель у сільському і лісовому господарстві, в першу чергу, пов'язано з проведенням осушувальної меліорації. У межах Львівській області побудовано 102 меліоративні системи загальною площею 406,81 тис. га, з них 36,4 тис. га мають двостороннє регулювання, що становить 9% від загальної площі меліорованих земель [1, с. 25]. Найбільші площі осушених земель зосереджені в таких адміністративних районах області як Сокальський, Буський, Кам'янка-Бузький, Жовківський, Самбірський.

Проектування та будівництво осушувальних систем у Львівській області пройшло в три основних етапи: перший (1946-1960) – проектування та будівництво систем з відкритою мережею каналів; другий (1961-1975) – систем з матеріальним горизонтальним дренажем; третій – сучасних систем з двостороннім регулюванням водно-повітряного режиму. Меліоративні системи Львівської області переважно однобічної дії. У результаті побудови і функціонування осушувальних систем середньорічні рівні ґрунтових вод у межах перезволожених земель рівнинної частини Львівської області понизились на 0,29-2,23 м (відкрита мережа) і 0,24-0,67 м (гончарний дренаж). [2, с. 15]. Найбільш інтенсивним є вплив осушувальних меліорацій на режим ґрунтових вод у період літньої межени. Із закритого дренажу гончарний дренаж є основним способом осушення на території Львівської області.

Щодо структури використання осушених земель (див. табл. 1.), то на першому місці залишається рілля (близько 40%), друге і третє місце ділять сінокоси і пасовища, залежно від адміністративного району. Особливо великі території осушених земель розорюються у Мостиському (87%), Буському (58%), Кам'янка-Бузькому (57%), Жовківському (42%) районах. З екологічної точки зору, така структура використання осушуваних земель є абсолютно не раціональною і екологічно-дестабілізуючою. Лісокористування на осушених територіях проводиться на незначних площах. Найбільші такі площі зосереджені в Бродівському, Жовківському та Буському районах.

Таблиця 1

Структура осушених земель Львівської області (2010р.) [2,3]

№ п/п	Назва району	Площа району, га	Всього осушено територій, га	Всього осушено с/г угідь, га	З них:			
					рілля, га	сіноко-си, га	Пасо-вища, га	інші с/г землі, га
1	Бродівський	116200	17592	14182	5774	4851	3351	206
2	Буський	85000	39104	36325	21161	6625	7361	1178
3	Городоцький	72600	28262	27321	15846	1147	2215	8113
4	Дрогобицький	120600	30752	29177	9074	3902	4940	11261
5	Жидачівський	99600	22693	22372	10879	1669	2931	6893
6	Жовківський	129400	51282	47290	19985	6766	9085	11454
7	Золочівський	109700	28900	27479	14800	5149	4478	3052
8	Кам'янка-Бузький	86800	33716	32680	18694	3356	7240	3375
9	Миколаївський	69200	22502	21284	8298	4756	4675	3555
10	Мостиський	84500	21778	21298	18585	998	1515	200
11	Перемишлянський	91800	15098	14568	7648	1741	1621	3558
12	Пустомитівський	94600	33314	32634	12141	4731	5141	10621
13	Радехівський	114400	24333	22081	7084	6053	7500	1444
14	Самбірський	93400	42986	40578	16793	9442	5634	8709
15	Сколівський	147100	326	323	-	-	123	200
16	Сокальський	157000	43174	40977	15242	10786	10147	4802
17	Старосамбірський	124500	11878	11627	4476	491	553	6107
18	Стрийський	80800	25719	24956	12034	2873	2696	7353
19	Турківський	119300	93	84	-	23	-	61
20	Яворівський	154400	18443	18003	8137	2845	2619	13601
	Всього по області	2150900	511945	499960	11984	485239	226651	78204

Меліоративні системи будувались, коли єдиним власником і господарем землі була держава. На сьогоднішній день в аграрному секторі відбулись кардинальні зміни в категоріях землекористувачів. Використання земель власниками земельних паїв, фермерами призвело до ліквідації технологічної цілісності у функціонуванні меліоративних систем. Використання меліорованих земель більшістю сільськогосподарських виробників призводить до деградації внутрігосподарських осушувальних чи осушувально-зволожувальних систем. Близько 20% меліоративних каналів замулилися (за даними Львівської гідрогеолого-меліоративної експедиції). Внаслідок замулення каналів зменшуються їх проектні параметри, створюється підпір скидних колекторів (особливо у долинах найбільших річок Дністра і Західного Бугу), заростання їх чагарниками й іншою рослинністю, збільшується термін пропуску води, що призводить до несвоєчасного відводу надлишків води і повторного заболочення земель.

Істотне погіршення експлуатації гідромеліоративних систем, нераціональне використання меліорованих сільськогосподарських угідь спричинили до значного спаду обсягів виробництва. Якщо валовий збір сільськогосподарської продукції на осушених землях у 1995 році становив:

зерна – 31,1 ц/га, цукрового буряка – 205,7 ц/га, кормових коренеплодів – 247,5 ц/га, то у 1999 році він зменшився і становив: 15,6 ц/га – зерна, 162,9 ц/га – цукрового буряка, 226,3 ц/га – кормових коренеплодів. Майже 30% осушених земель використовують як непродуктивні луки та пасовища. Вищенаведені цифри підтверджують думку про те, що необхідно змінювати цільове призначення перезволожених територій. На 2010р. середня фактична врожайність сільськогосподарських культур у господарствах Львівської області на осушених землях становила: зернові всього – 16,7ц/га (проектна 22,9 ц/га); цукрові буряки – 98,0 ц/га (проектна 275,0); картопля – 79,9 ц/га (проектна 115,0); кукурудза на силос – 174,3 ц/га (проектна 215,0); однорічні трави на сіно – 15,2 ц/га (проектна 20,6); багаторічні трави на сіно – 14,6 ц/га (проектна 20,5 ц/га) [3, с. 35]. Отже, за жодною із сільськогосподарських культур не вдалося досягнути проектного показника врожайності. На сьогодні точної зведеної статистики за врожайністю, на жаль, немає, оскільки інформація землекористувачами не завжди надається.

При осушенні проводиться відвід як поверхневих вод, так і ґрунтової вологи. Проте відвід надлишкової вологи необхідно здійснювати до певної межі й за потреби повинні створюватись умови для можливості утримування в ґрунті необхідної кількості вологи. Цього можна досягти шляхом двостороннього регулювання водно-повітряного режиму. Особливо це стосується заболочених територій, розташованих у зоні з нестійким зволоженням. Саме в такій зоні і є розміщена територія Львівської області. Двостороннє регулювання водно-повітряного режиму становить тут тільки 9% меліорованих територій, що є абсолютно недостатнім для області.

Крім цього, все очевиднішим стає негативний вплив меліорації земель на екологічний стан природних перезволожених ландшафтів і прилеглих до них територій. Найбільші зміни спостерігаються в ґрунтовому і рослинному покривах, у мікрокліматі та гідрологічному режимі території.

Отже, головним шляхом раціоналізації ведення сільського господарства на перезволожених і заболочених землях Львівської області є збільшення у структурі сільськогосподарських земель площ пасовищ і сіножатей, а зменшення – ріллі; побудова меліоративних систем двостороннього регулювання та ренатуралізація під природні ландшафти частини територій осушувальних систем, реконструкція яких не доцільна.

Список використаних джерел: 1. Блажко Н.Б. Перезволожені ландшафтні системи Львівської області та особливості їх використання / Н.Б. Блажко // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2002. – Т. 4. – С. 191–194. 2. Інформація про меліоративний стан на еталонних осушувальних системах Львівської області за 2000-2010рік. – Львівська гідрогеолого-меліоративна експедиція, 2011. – 30 с. 3. Основні показники технічної експлуатації осушених систем і використання осушених земель за 2000-2010рік. – Львівське обласне виробниче управління водного господарства, 2011. – 37 с.

МЕТОД ВИБОРУ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ЗАХОДІВ ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОГО ВОДОВІДВЕДЕННЯ В НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ УКРАЇНИ

О.О. Дмитрієва¹, І.В. Колдоба¹, Н.О. Телюра²

dmitrieva.olena@gmail.com, ivkoldoba@ukr.net, nata.teliura@ukr.net

¹Науково-дослідна установа «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем», м. Харків, Україна, ²Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, м. Харків, Україна

Стратегічною метою політики екологічної безпеки України є – забезпечення такого соціального та економічного розвитку суспільства, під час якого зростає якість життя при одночасному зменшенні впливу на природу, створюється довкілля, яке сприятливе для здоров'я людини. Аналіз водогосподарської та екологічної ситуації в Україні свідчить про необхідність організації і забезпечення екологічно збалансованого водокористування, поліпшення якості водопостачання для населення і галузей економіки на найближчу і подальшу перспективи.

В умовах погіршення стану навколишнього середовища України, яке набуло таких масштабів, що іноді втрачається стійкість водних екосистем і зростаючий вплив екологічних складових на здоров'я населення країни, про що свідчать соціальні (медичні) дані, особливої уваги заслуговує розробка та обґрунтування шляхів зменшення негативного впливу водного фактора евтрофованих водних об'єктів, на здоров'я людини. Використання евтрофованих водних об'єктів, схильних до «шкідливого цвітіння», для питного водопостачання або в рекреаційних цілях створює високий ступінь небезпеки для здоров'я людини [1,2,3].

Істотна роль у попередженні небезпеки з боку водного чинника в населених пунктах належить впровадженню екологічно безпечного водокористування – це водокористування, при якому зберігається стан захищеності водних джерел та систем водоспоживання від небезпеки, викликаній порушенням в системах водовідведення, в аварійних ситуаціях, що призводить в свою чергу до порушення еколого-соціальних нормативів у сфері питного водопостачання або рекреаційного водокористування евтрофованих водних об'єктів [2,3].

Для покращення стану водних об'єктів в населених пунктах України, потрібно впроваджувати технологічні заходи з перевлаштування систем водовідведення в екологічно безпечну систему. Актуальність вирішення даного завдання обумовлена прагненням до зменшення безпосереднього впливу на водокористувачів води, особливо із евтрофованих водних об'єктів. Технологічні заходи екологічно безпечного водовідведення (ТЗ ЕБВ) є в значній мірі

новітніми для України і відповідають сучасному рівню досягнень в області захисту поверхневих і підземних вод і відносяться до категорії «найкращі доступні технології» в країнах ЄС [2].

Для вирішення задач такої складності використовують методи системного аналізу, одним з яких є метод аналізу ієрархії (МАІ) [4]. МАІ дозволяє структурувати складну проблему, провести її декомпозицію, врахувати взаємодію окремих її елементів, формалізувати роботу експертів шляхом поділу процедури узгодження на ряд етапів.

Обґрунтування процедури вибору управлінських рішень при впровадженні технологічних заходів екологічнобезпечного водовідведення населених пунктів, розташованих на евтрофованих водних об'єктах, є на сьогодні актуальним напрямом дослідження.

Нижче розглянуті основні етапи реалізації даної процедури.

Перший етап процедури полягає у формуванні мети дослідження – підвищення еколого-соціальної безпеки населених пунктів, розташованих на евтрофованих водних об'єктах, шляхом впровадження ТЗ ЕБВ, що є першим рівнем ієрархії і відповідно формування нижніх ієрархічних рівнів.

Другий етап процедури – експертне порівняння пар критеріїв поточних рівнів ієрархії та формування відповідних множин матриць парних порівнянь для кожного із рівнів, по критерію, в якості якого виступає елемент більш високого рівня ієрархії. При цьому задають питання типу: визначте на основі відносної уніфікованої шкали попарного експертного оцінювання (зважування) спеціально уніфікованої для розширеного кола задач [5], який з факторів має найбільший вплив на еколого-соціальну безпеку населених пунктів.

Третій етап процедури – розрахунок локальних та глобальних пріоритетів факторів та критеріїв ієрархічної моделі. Вихідною інформацією для розрахунків служить результат виконання другого етапу. В якості інструментальної підтримки, наприклад, можна застосувати середовище "MPRIORITY 1.0" (My Priority), яке дозволяє автоматизувати весь процес розрахунку, та підвищує ефективність його проведення, за рахунок спеціально адаптованих під особливості методу діалогових засобів [6].

Четвертий етап процедури – дослідження стійкості (чутливості) моделі щодо зміни значень її вхідних параметрів. Вибір параметра для аналізу чутливості визначається в кожному конкретному випадку з урахуванням поточної ситуації.

П'ятий етап процедури – прийняття обґрунтованого рішення щодо вибору найбільш еколого-соціально безпечного технологічного заходу ЕБВ. Значення глобальних пріоритетів для всієї ієрархії і результат дослідження чутливості моделі дозволяють фахівцеві обґрунтувати вибір найбільш ефективного технологічного заходу.

Проведений аналіз дозволяє визначити загальну стратегію управління еколого-соціальною безпекою населених пунктів України, розташованих на евтрофованих водних об'єктах, шляхом розробки рекомендацій з впровадження ТЗ ЕБВ з використанням метода МАІ.

Список використаних джерел: 1. Гончарук В.В. Исследование мутагенности и генотоксичности питьевой воды / В.В. Гончарук, М.Р. Верголяс, И.В. Болтина // *Химия и технология воды*. - 2013. - Т. 35, № 5. - С. 426-435. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/KhTV_2013_35_5_8 2. Дмитрієва О.О. Екологічно безпечне водокористування у населених пунктах України [Текст] / О.О. Дмитрієва. – К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2008. – 459 с. 3. Дмитрієва О.О. Еколого-соціальне оцінювання стану евтрофованих водних об'єктів / О.О. Дмитрієва, І.В. Хоренжася // *Екологія і промисленість*. – 2016. – № 1(46). – 105 – 110. 4. Саати Т.Л. Принятие решений: Метод анализа иерархий : пер. с англ. / Т.Л. Саати ; Переводчик Р.Г. Вачнадзе . – М. : Радио и связь, 1993 . – 314 с. 5. Дмитриева Е.А. Модель соответствия законодательной базы Украины и Директив ЕС в области биоразнообразия / Е.А. Дмитриева, В.В. Браткевич, Н.А. Телюра // *Комунальне господарство міст. Серія : Технічні науки та архітектури*. - 2016. - Вип. 132. - С. 80-87. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kgm_tech_2016_132_15 6. СППР MPRIORITY 1.0 - Режим доступу: <http://www.tomakechoice.com/mpriority.html>

УДК 20.1502.7

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ МІСТА КИЄВА

М.О. Кірова

masha_77@meta.ua

*Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління,
м. Київ, Україна*

Забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів віднесено Законом України «Про основи національної безпеки України» до пріоритетів національних інтересів України (ст.6) [1].

Перелік можливих загроз національній безпеці в екологічній сфері:

значне антропогенне порушення та техногенна перевантаженість території України;

- негативні екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи;
- неефективне використання природних ресурсів;
- широкомасштабне застосування екологічно шкідливих та недосконалих технологій;
- неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів;
- негативні екологічні наслідки оборонної та військової діяльності.

Державна екополітика України спрямована на поєднання економічного розвитку та невиснажливого використання природних ресурсів, тобто комплексне вирішення економічних та екологічних проблем, створення умов для розв'язання екологічних проблем на національному, регіональному і

місцевому рівнях.

Головним суб'єктом забезпечення реалізації державної екополітики на території міста Києва є Управління екології та природних ресурсів, що на сьогодні входить до складу Департаменту міського благоустрою та збереження природного середовища.

За підсумками адміністративно-законодавчих змін відповідно до Закону України від 16 жовтня 2012 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні» та ліквідації у 2013 році Державного управління охорони навколишнього природного середовища в місті Києві до повноважень даного управління передано низку функцій у сфері екології та природних ресурсів, перш за все щодо здійснення видачі документів дозвільного характеру та надання адміністративних послуг.

Функцію державного контролю здійснює Державна екологічна інспекція у м. Києві, що функціонує у складі Державної екологічної інспекції України.

У рамках процесів реформування всієї системи державного управління, децентралізації та регіоналізації державної політики суспільного соціально-економічного та екологічного розвитку регіонів та територіальних громад актуальним для міста Києва є питання завершення адміністративно-територіальної реформи системи територіального екологічного управління.

Тому стратегічно важливим завданням столиці України на середньо-строкову перспективу є створення раціональної моделі державно-регіональної системи територіального екологічного управління м. Києва (муніципального екологічного менеджменту) з максимальним урахуванням вимог і можливостей ринкової економіки та новонародженої економіки знань або інформаційної економіки.

За останні роки екологічна ситуація в місті Києві стабілізувалася з тенденціями поступового покращення. Результати постійних спостережень за станом навколишнього природного середовища в м. Києві свідчать про те, що в 2015 році, як і в попередніх роках, істотних змін в екологічній ситуації не відбулось.

В цілому, за даними державних статистичних спостережень протягом 2015 року в атмосферу міста у загальному обсязі надійшло 171,0 тис. тонн забруднюючих речовин від стаціонарних та пересувних джерел забруднення, що на 20,2 відс. менше порівняно з 2014 роком та на 34 відс. менше ніж у 2012 році. У 2016 році розрахунки щодо обсягів викидів забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю від пересувних джерел забруднення не проводилися, але існує тенденція зростання викидів від стаціонарних джерел: на 28,5 відс. у порівнянні з 2015 роком [2].

Одночасно, рівень забруднення атмосферного повітря міста по ІЗА дещо підвищився (з 9,2 до 9,4), і залишився на рівні «високого». Підвищились середньорічні концентрації діоксиду та оксиду азоту, фенолу; поряд з цим дещо знизився вміст формальдегіду і оксиду вуглецю. Вміст інших домішок майже не змінився [2].

На циркуляцію повітря впливають особливості забудови Києва, де в останні роки зросла кількість висотних споруд, а також наявність великої кількості водойм. У Києві швидкість вітру в усі пори року нижча, ніж за його межами.

Якість води р. Дніпро, в 2015 році в порівнянні з 2014 роком характеризувалась нижчими значеннями показників забарвленості (26-36 градусів), каламутності (1,2-4,6 мг/дм³), перманганатної окислюваності (6,0-11,8 мг/дм³), вмісту заліза (0,10-0,21 мг/дм³), марганцю (0,03-0,15 мг/дм³). Влітку відбувалось погіршення якості води за перманганатною окислюваністю, кольоровістю, каламутністю, вмістом марганцю, підвищення температури води і зниження розчиненого кисню води до 4,3 мг/дм³.

Також, помітна тенденція до збільшення території зеленої зони м. Києва. Загальна площа міських зелених насаджень, яка закріплена за 10 районними КП УЗН м. Києва на 01.01.2016 року становить 7 761,0 га та включає 111 парків, 466 скверів, 54 бульвари, 37 проспектів, 8 площ, 34 схили, 17 урочищ, 869 вулиць, 79 транспортних розв'язок, 17 захисних зон та 42 об'єкта інших впорядкованих зелених насаджень [2].

Порівняно з 2014 роком споживання паливно-енергетичних ресурсів у м. Києві зменшилося на 15,9 відс., у тому числі котельно-підного палива – на 11,9 відс., теплоенергії – на 50,4 відс., електроенергії – на 6,5 відс.

Протягом 2015 року було здійснено 31 природоохоронний захід за рахунок коштів Київського міського фонду охорони навколишнього природного середовища на суму 44747,86 тис.грн. Також, Програмою економічного і соціального розвитку м. Києва на 2015 рік було виділено 43808,8 тис.грн. на капітальні вкладення 35 об'єктів благоустрою та 36917,7 тис. грн. на капітальний ремонт 79 об'єктів благоустрою.

В 2015 році спостерігалася неефективна система дотримання вимог природоохоронного законодавства щодо забруднення навколишнього середовища, нераціонального використання природних ресурсів, самовільного захоплення природних ресурсів внаслідок мораторію на перевірки підприємств, установ та організацій, фізичних осіб-підприємців, що призвело до відсутності проведення перевірок природоохоронного законодавства органами державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього (Державна екологічна інспекція у м. Києві).

Необхідно зазначити, що у 2016 помітна тенденція зростання витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів у порівнянні з 2015 роком (на 47,3 відс.). Так, капітальні та поточні витрати на охорону атмосферного повітря і проблеми клімату збільшилися в 1,75 рази; на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод – в 2,5 рази; на очищення зворотних вод – на 14,8 відс.; на поводження з відходами – на 5,3 відс.

З метою забезпечення надійного функціонування житлово-комунального господарства м. Києва на засадах енергозбереження, задоволенні потреб споживачів у житлово-комунальних послугах, запобіганні виникненню надзвичайних ситуацій, що пов'язані з функціонуванням систем життєзабезпечення м. Києва була розроблена Комплексна цільова програма

підвищення енергоефективності та розвитку житлово-комунальної інфраструктури міста Києва на 2016-2020 роки, яка затверджена рішенням Київської міської ради від 17 березня 2016 №232/232.

Для вирішення нагальних проблем, що накопичувалися у м. Києві впродовж останніх років у сфері екологічного планування, забезпечення поступового системного узгодження чинних міських цільових програм у сфері міської екологічної політики, благоустрою, охорони довкілля, їх укрупнення та інтеграції окремих заходів в межах поля відповідальності Департаментом міського благоустрою та збереження природного середовища виконавчого органу Київської міської ради (Київська міська державна адміністрація) розроблено проект Комплексної цільової програми екологічного благополуччя Києва на 2017-2019 роки. Основна мета зазначеної програми направлена на підтримку і зростання якості життя населення, на стабільне функціонування і розвиток економіки міста без збільшення навантаження на навколишнє середовище, забезпечення переходу від ліквідації наслідків забруднення до їх попередження, сприяння реальному переходу на засади сталого, екологічно збалансованого розвитку.

Екологічні проблеми м. Києва можуть бути вирішені тільки спільними зусиллями всіх громадян та з допомогою держави.

Результати проведеного аналізу дають можливість зробити наступні висновки:

- пріоритетними для м. Києва залишаються заходи щодо поліпшення водних ресурсів, особливо щодо розчистки і регулювання русел, відновлення водності та поліпшення екологічного стану річок; укріплення берегів; забезпечення задовільного стану поверхневих і підземних водних об'єктів як джерел постачання населенню питної води; протипаводкових заходів; повноцінного і комплексного догляду за зеленими насадженнями міста; зниження інтенсивності забруднення атмосферного повітря;
- потребує продовження розвитку та вдосконалення регіональної системи моніторингу за станом довкілля із формуванням регіональної бази даних щодо стану довкілля та здоров'я населення на території м. Києва;
- основною і найголовнішою проблемою є недостатня забезпеченість фінансовими ресурсами для забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності населення міста;
- необхідним залишається проведення подальшого підвищення рівня екологічної свідомості, екологічної просвіти та виховання.

Список використаних джерел: 1. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" (Відомості Верховної Ради України, 1991, № 41) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/print1479373398461232>. 2. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в м. Києві у 2015 році (Управління екології та природних ресурсів Департаменту міського благоустрою та збереження природного середовища виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації)) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://menr.gov.ua/files/docs/M.%20КІЇВ.pdf>

ПЕРСПЕКТИВА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНИХ КОМПЛЕКСІВ ЧИВЧИНО-ГРИНЯВСЬКИХ ГІР ШЛЯХОМ РОЗШИРЕННЯ НПП «ВЕРХОВИНСЬКИЙ»

І.І. Коляджин, А.М. Зітенюк

ivan_ko@i.ua; zit_alla@ukr.net

Національний природний парк «Верховинський», Верхній Ясенів, Україна

Національний природний парк «Верховинський» створений відповідно до Указу Президента України від 22 січня 2010 р. № 58 на площі 12022,9 га з метою збереження, відтворення та ефективного використання природних комплексів та об'єктів Чивчинських і Гринявських гір [1].

Територія яка пропонується для (розширення) НП «Верховинський» має важливе природоохоронне, наукове, рекреаційне та історико-культурне значення. Географічне розміщення цієї території вздовж українсько-румунського кордону робить парк особливо цінним не тільки як природоохоронного об'єкта національного значення, а й як біосферноформуючого ядра в складі екологічної мережі Всеєвропейського рівня. Для розширення площі національного природного парку «Верховинський» пропонується приєднання частини території одного лісового господарства, зокрема: ДП «Верховинське лісове господарство» площею 11675,9 га. Ця територія межує на південному сході з НП «Верховинський», на півночі з Карпатським національним природним парком, на сході територією Пробійнівської сільської ради, тобто у Чивчино-Гринявських горах між Карпатським НП та НП «Верховинський» (рис. 1).

В межах контуру сучасної території та на периферії парку, фрагментарно розташовані серед лісових масивів сільськогосподарські угіддя (полонини), загальною площею 3685,1 га, які не входять до складу природно-заповідного фонду (ПЗФ). Більшість з них на даний час не використовуються. Не входження цих територій до складу ПЗФ порушує цілісність природної екосистеми, унеможливорює проведення повноцінної охоронної, наукової та біотехнічної роботи, спрямованої на збереження та відтворення природного біорізноманіття. Потрібно зауважити, що полонини – це карпатські високогірні субальпійські та нижні альпійські луки, які розташовані на абсолютних висотах від 1300 до 1769 м н. р. м., і представляють одну з найбагатших частин Українських Карпат за ендемічними видами та видами, що занесені до міжнародних червоних списків. Низка південно-східнокарпатських ендеміків, відомих в Україні, трапляються тільки в цьому регіоні. Переважна їх більшість зосереджена саме на територіях пропонуваній для розширення Парку. Серед них – осот різнолистий, гвоздика гарна, діфазіаструм альпійський, осока скельна, пальчатокорінник Фукса, рододендрон східнокарпатський, злинка альпійська, ломикамінь

переломниковий, жовтозілля карпатське, росичка круглолиста, анемона нарцисоцвіта, дельфіній високий, костриця Порціуса, пальчатокорінник серценосний, плаунок плауноподібний та інші [2].

Відкриті простори полонин створюють своєрідну протяжність розмежувальних узлісних ліній. Таке поєднання біотопів сприяє значному поліпшенню кормових та захисних властивостей угідь для дикої фауни. Так званий «ефект узлісся» є чинником, який визначає високу якість місця проживання тварин. Тому збереження таких екосистем є надзвичайно важливим для підтримки біорізноманіття. На даний час більшість полонин не використовуються за цільовим призначенням, у зв'язку з цим проходить процес сільватизації (заростання деревами і чагарниками) (рис. 2) та зникнення типової лучної рослинності.

Полонини життєво необхідні для тетеревих видів птахів, які за короткий історичний проміжок часу перейшли з багаточисельних популяцій у види, які зникають або вразливі. Передача полонин під охорону забезпечить, важливий для популяцій цих унікальних видів, період тиші, безперешкодне токування, висиджування та комфортне перебування [3].

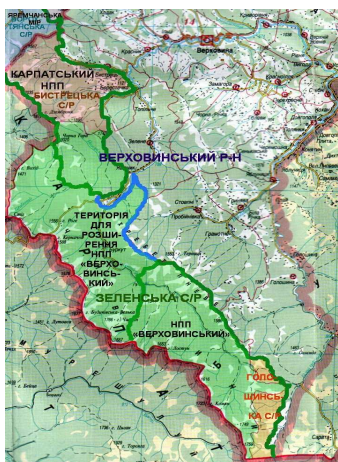

Рис. 1. Картосхема територій Карпатського НПП і НПП «Верховинський» та пропонуваної території для розширення НПП «Верховинський»

Рис. 2. Процес сільватизації на полонині Копілаш

Іншим важливим аспектом діяльності Парку є охорона річок – найважливішої складової природної екосистеми. Тому передача під охорону Парку гідрологічного заказника місцевого значення «Ріка Чорний Черемош» та р. Білий Черешош актуальна. Збереження чистого водного ресурсу басейну Черемоша, який живить річку Прут, є надзвичайно важливою природоохоронною справою, оскільки ці водні артерії слугують джерелом водопостачання значної кількості населених пунктів. Також для цілісності екосистеми та для «змоніторингу» територій ПЗФ (межа із НПП «Черемоський») виникає необхідність приєднання струмка Перкалаб до існуючої території Парку. Всього пропонується передати 2040,5 га об'єктів водного фонду.

Варто зауважити, що вищезгадані водойми кришталево чисті (рис. 3) та прохолодні, що сприяють нересту цінних, з наукової точки зору, видів риб, таких як форель струмкова, лосось дунайський, марена дністровсько-дунайська [4], [5]. Передача цих водних об'єктів під охорону дасть змогу провести низку дієвих біотехнічних заходів, що сприятиме покращенню стану популяцій фонових та рідкісних видів іхтіофауни. Набуття та підвищення природоохоронного статусу цих водних об'єктів сприятиме зниженню антропогенного пресу та усуненню шкідливих для водойм видів діяльності (скидання стоків, тирси, різного роду сміття, забір гравію, тощо).

Ще один об'єкт, що зазнає антропогенного впливу, і який пропонується включити до складу Парку є геологічна пам'ятка природи «Писаний камінь», площею 5,0 га. Гора Писаний Камінь (1221 м) знаходиться поза існуючими межами Парку і представляє собою унікальну групу мальовничих скель. Величезні брили пісковика, які починаються біля північного заходу хребта, і складаються з каменів заввишки 2-3 м, тягнуться суцільним ланцюгом (80 м) на південний схід, переходячи у масивні моноліти заввишки до 25 м. Верхня частина каменів утворює горизонтальну площину. Всі вони зосереджені серед вікового смерекового лісу. Ця гора споконвіку вабить до себе людей екзотичністю, неймовірністю і фантастичністю кам'яних форм. Писаний Камінь (рис. 4) – одне з найгарніших та найзагадковіших місць Верховинщини, оповите легендами та містичними переказами, звідки відкривається захоплююча панорама на вершини та гірські хребти.

Для ефективності ведення еколого-просвітницької, рекреаційної та туристичної діяльності, також пропонується розширити територію Парку за рахунок урочища «Запідок» площею 4,0 га, яке знаходиться поблизу адмінприміщення НПП «Верховинський». В цьому урочищі щорічно проводяться різні культурно-мистецькі заходи регіонального значення.

Пропоноване розширення Парку (табл. 1) сприятиме всебічному виконанню багатограних екологічних, економічних, соціально-культурних та інших функцій з метою охорони, оптимізації взаємодії суспільства і природи.

Рис. 3. Верхів'я р. Чорний Черемош

*Рис. 4. Геологічна пам'ятка природи
«Писаний камінь»*

Таблиця 1.

Пропоновані території для розширення НПП «Верховинський»

Пропоновані об'єкти для розширення НПП «Верховинський»	Площа, га
Прилеглі лісові масиви до території Парку ДП «Верховинське ЛГ»	11675,9
Полонини в межах контура Парку та прилеглі	3685,1
Гідрологічний заказник «Ріка Чорний Черемош» з прибережними смугами	1740,0
Річка Білий Черемош з прибережними смугами	255,0
Річка Перкалаб з прибережними смугами	45,5
Геологічна пам'ятка природи «Писаний камінь»	5,0
Урочище «Запідок»	4,0
Всі проектовані території для розширення Парку	17410,5
Сучасна територія НПП «Верховинський»	12022,9
Територія НПП «Верховинський» разом із всіма територіями, які пропонуються для його розширення	29433,4

Список використаних джерел: 1. Літопис природи НПП «Верховинський» Том I. Реєстр. № 0114U005488 – Верхній Ясенів, 2013. – 334 с., 2. Літопис природи НПП «Верховинський» Том II. Реєстр. № 0114U005487 – Верхній Ясенів, 2014. – 352 с., 3. Проект Тасіс. Вдосконалення транскордонної системи збереження природи Верховини. Наукове обґрунтування створення нового національного природного парку «Чивчино-Гринявські гори» / [Т.Л. Андрієнко, О.М. Адаменко, В.І. Парпан та ін.]. – Івано-Франківськ, 2002. – 32 с., 4. Літопис природи НПП «Верховинський» Том III. Реєстр. № 0115U001144 – Верхній Ясенів, 2015. – 390 с., 5. Літопис природи НПП «Верховинський» Том IV. Реєстр. № 0116U003138 – Верхній Ясенів, 2016. – 531 с.

УДК 353 (075.8)

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ

Н.П. Кризина, Л.М. Радченко

kryzyna.np@gmail.com

*Національна академія державного управління при Президентові України,
м. Київ, Україна*

Процвітання кожної держави та її регіонів безпосередньо залежить від способів мобілізації ресурсного потенціалу. Приклади таких держав, як Швейцарія, Японія, Тайвань, Гонконг та інших свідчать про те, що навіть із дефіцитом природних ресурсів можна досягти суттєвих економічних та соціальних результатів завдяки ефективному використанню існуючого

трудового й адміністративного потенціалу.

Європейський досвід переконливо свідчить, що ефективна територіальна організація влади може будуватися лише на основі специфічної форми публічної влади територіальних громад, у рамках якої забезпечується реалізація їх права здійснювати управління в межах відповідних територіальних одиниць, самостійно вирішувати питання місцевого значення [1].

Ключовою проблемою тут є належне ресурсне забезпечення відповідних рішень, адже будь-яка територіальна громада має враховувати ресурсні можливості – як власні, так і регіону та суспільства в цілому.

Ресурсний потенціал регіону характеризується наявними ресурсами і складається з таких основних видів потенціалів, як економічний, поселенський, природний, трудовий, соціальний, інформаційний, фінансовий та ін.

Формування механізмів забезпечення ресурсного потенціалу неможливе без всебічного, системного дослідження такої категорії, як ресурсний потенціал регіону, її складових.

Трансформація економічних реформ в Україні сприятиме комплексному використанню ресурсного потенціалу регіону, який є одним із головних важелів зміцнення позитивних тенденцій у соціально-економічному розвитку держави, а також пріоритетним завданням державної регіональної політики.

Здійснення соціально-економічних перетворень в Україні значною мірою залежить від використання ресурсного потенціалу регіону, адже гармонійність і збалансованість розвитку його складових є найважливішою передумовою розвитку країни та суспільства.

Ефективне функціонування ринкової економіки в регіонах вимагає вирішення складних завдань, серед яких – максимально повне використання потенційних можливостей, формування здатності швидко адаптуватися до змінної ситуації на ринку.

Ресурсний потенціал являє собою джерело і засіб їх відтворення, а також відіграє ключову роль у визначенні функцій, спрямованості та динаміки їх розвитку регіону. Його можна оцінити шляхом комплексного аналізу сукупності ресурсів – внутрішніх складових потенціалу. Створення умов для динамічного збалансованого розвитку регіону, усунення основних диспропорцій сприятиме максимальному наближенню послуг до населення, підвищенню спроможності територіальних громад та їх представницьких органів до вирішення місцевих питань власними силами [2].

За визначенням К.Макконелла і С.Брю, економічні ресурси у загальному вигляді – це земля, капітал, праця і підприємницька спроможність. Проте М.Комаров, Е.Румянцева, А.Яковенко та ін. додають в існуючу класифікацію ще й інформаційний ресурс, що займає сьогодні одну з домінуючих позицій.

З економічних позицій до ресурсів належать сукупність окремих елементів, прямо або опосередковано послуг, що беруть участь у процесі виробництва. Тому найважливішою особливістю категорії “ресурси” є безпосередній зв’язок із виробництвом.

Ресурсний потенціал регіону являє собою джерело і засіб його відтворення, а також відіграє ключову роль у визначенні функцій, спрямованості та динаміки

розвитку. Його можна оцінити шляхом комплексного аналізу сукупності ресурсів.

В економічній науці ресурси поділяють на чотири групи: природні, матеріальні, трудові і фінансові. Економічний потенціал регіону можна розглядати у вигляді комплексу взаємопов'язаних потенціалів: за видами економічних ресурсів, за напрямками використання, за функціональною спроможністю, за сферою діяльності. Також економічний потенціал регіону може бути визначений сукупністю галузей економіки, підприємств, установ, які виробляють промислову, сільськогосподарську, будівельну продукцію, надають різні послуги виробничого й невиробничого призначення тощо. Цей принцип покладений в основу класифікації економічного потенціалу країни за ознакою сфери діяльності.

В умовах затяжної економічної кризи важливе значення має стійкість економічного потенціалу, тобто збереження цілісності та справляння зовнішніх впливів, яка реалізується передусім завдяки гнучкості та адаптивності. Становлення ринкової економіки та зміцнення ринкових відносин в Україні передбачають вивчення й використання закономірностей, у тому числі у сфері формування та використання економічного потенціалу регіону

Здебільшого регіон розуміють як частину території країни, яка характеризується комплексом властивих їй природно-географічних, економічних та інших ознак. Регіон може збігатися з межами адміністративно-територіальної одиниці або об'єднувати території кількох таких одиниць. Проте категорія «регіон» не завжди означає адміністративно-територіальну одиницю держави. В економічній літературі «регіон» характеризують як цілісноадміністративну територію країни, для якої є характерними особливі виробничі, соціальні, культурні, етнічні та інші відмінності, що створює передумови для її розвитку за єдиною регіональною стратегією, яка органічно вписується в загальнонаціональну стратегію економічного розвитку.

Загальне поліпшення реалізації потенціалу регіону може відбутися навіть у разі більш ефективного використання будь-яких із наявних ресурсів, однак цього не може статися без якісного поліпшення управління на всіх рівнях – держави, регіону, області, району, міста, селища, села, і головне – підприємства, яке безпосередньо забезпечує додану вартість для регіону.

Основою сталого розвитку є посилення соціальної складової, забезпечення раціонального природокористування, відтворення ресурсної бази виробництва, реструктуризація господарського комплексу регіону у зв'язку з новими економічними і соціальними умовами. На основі пізнання законів і закономірностей формуються принципи використання економічного потенціалу регіону. Одним із головних є принцип раціонального та ефективного використання економічного потенціалу регіону, який спрямований на припинення руйнівного впливу виробництва на природне середовище, перехід до еколого-економічних напрямів використання економічного потенціалу.

Для успішного здійснення в країні ринкових реформ особливо важливе значення має принцип комплексного використання економічного потенціалу регіону (природних, трудових, фінансових ресурсів та основних засобів

виробництва тощо). Соціально-економічний розвиток регіону на основі комплексного та більш повного використання економічного потенціалу ґрунтується на поєднанні існуючої ресурсної бази, ринкової спеціалізації і новітніх потреб провідних галузей виробництва та інфраструктури.

Об'єктивна і всебічна оцінка впливу факторів у кожному регіоні зумовлює специфіку формування та використання його ресурсної бази. Оскільки економічний потенціал регіону характеризується такими системоутворюючими засадами, як цілісність, зв'язок із зовнішнім середовищем, внутрішня структура, ієрархічність, пріоритет інтересів системи глобального рівня, взаємозв'язок елементів системи, то доцільно спочатку розглядати економічний потенціал як єдине ціле, а потім – його складові компоненти.

Список використаних джерел: 1. *Regional Policy contributing to smart growth in Europe 2020 [Електронний ресурс] : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social Committee and the Committee of the regions.* – Brussels, 6.10.2010. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/smart_growth/comm2010_553_en.pdf. 2. *Комекбаева Л.С. Зарубежный опыт формирования межбюджетных отношений [Электронный ресурс] / Л.С. Комекбаева, Е.М. Байсбай // Вестн. КарГУ. – 2012. – № 2. – Режим доступа к статье : <http://articlekz.com/node/1357>*

УДК 911:477.8

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ГОСПОДАРСЬКОГО ОСВОЄННЯ ТЕРИТОРІЇ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В.В. Куртяк

*ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
м. Івано-Франківськ, Україна*

Івано-Франківська область – самодостатня територія, на якій поєдналися європейські цінності з віковими національними традиціями. Це туристичний і курортно-рекреаційний регіон України, з безпечним, комфортним, життєвим середовищем і високим духовним рівнем життя. Ефективний соціально-економічний розвиток окремої області в Україні та підвищення рівня її конкурентоспроможності передбачає активний та стабільний розвиток її окремих населених пунктів.

Організація управління соціально-економічними процесами у регіонах повинна здійснюватися за умов поєднання загальнодержавних та регіональних інтересів; базуватися на досконалій законодавчо-нормативній базі та функціонуванні ефективно діючих виконавчих структур і органів місцевого самоврядування, які здатні проводити економічні перетворення. Для забезпечення добробуту та високої якості проживання теперішнього і майбутнього поколінь в умовах конкурентоспроможної та інноваційної економіки була створена стратегія розвитку Івано-Франківської області до 2020

року.

У сільській місцевості Івано-Франківщини проживає 56 % населення області. Тому аграрний сектор є природним і традиційним місцем працевлаштування для мешканців сіл. Структура сільськогосподарського виробництва за останніх двадцять років зазнала значних змін. Приватизація земель не дала очікуваних результатів. Ціни на сільськогосподарські товари й харчову продукцію доходять до цін розвинутих країн Європи, в той час, як заняття землеробством і тваринництвом не дає більшого прибутку працівникам та їх сім'ям у сільській місцевості. Аграрний сектор на сучасному етапі не в змозі забезпечити достатню зайнятість для сільського населення.

Індекс сільськогосподарської продукції в Івано-Франківській області за 2016 р. склав 95,4 %, загалом це 12 місце по Україні. Спад сільськогосподарського виробництва пов'язане зі зменшенням поголів'я великої рогатої худоби у господарствах населення. Основні причини такого скорочення – збитковість виробництва м'яса і молока, невідповідність закупівельних цін витратам на їх виробництво. Загалом, по області у 2016 р. господарствами було зібрано 688,5 тис. т зерна, що на 91,5 тис. т менше ніж у минулому році. Однак суттєво зросли обсяги збору картоплі – 942,5 тис. т, що на 3,0 % більше ніж у минулому році, овочів – 169,8 тис. т (+1,8 %), плодів і ягід – 47,2 тис. т (+12,0 %), сої – 42,5 тис. т (+23,5 %). Виробництво м'яса складало 131,2 тис. т, що на 4,8 тис. т більше ніж минулого року, молока – 474 тис. т (+4,0 %), яєць – 593,4 млн. шт (+2,1 %).

У 2016 р. зріс випуск харчової продукції на підприємствах із виробництва м'яса та м'ясних продуктів, переробки та консервування фруктів і овочів. З метою наповнення споживчого кошика продуктами харчування за доступними цінами для населення в області було проведено більше двох тисяч ярмаркових заходів. На території області функціонують 79 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, що надають селянам послуги з обробітку землі, збирання врожаю та заготівлі овочів, м'яса і молока.

Для розвитку сільського господарства здійснюються заходи щодо залучення проектів міжнародної технічної допомоги. У 2014 р. було підписано Меморандум про співпрацю Івано-Франківською облдержадміністрацією та «Об'єднанням співробітництва для міжнародного розвитку молочарських кооперативів», також було укладено договір про співпрацю між Товариством «Аграрно-споживчий кластер «Агро-Карпати» та громадською організацією «Фонд аграрного підприємства і кооперації», підписано чимало різноманітних проектів для регіонального розвитку сільськогосподарського виробництва.

Досягнення стратегічної цілі «Розвиток сільських територій» передбачає: по-перше, збільшення доданої вартості сільськогосподарської продукції; по-друге, розвиток сільських територій та периферії навколо малих міст та селищ. Передбачуваними результатами цієї стратегії є наступні: підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва; підвищення частки сільськогосподарської продукції регіональних виробників та доходів індивідуальних господарств; створення нових робочих місць; зростання частки

зайнятого населення; покращення стану соціальної інфраструктури у сільській місцевості тощо.

У розвитку агропромислового комплексу області залишаються невирішеними ряд проблем. Зокрема, 70 % сільськогосподарських земель належать особистим селянським дрібнотоварним господарствам, які стихійно реагують на потреби ринку. Нові власники та землекористувачі ведуть земельне господарство нераціонально, що пов'язане насамперед з браком фінансових, трудових ресурсів та належної фахової підготовки. Область має невикористаний потенціал у вирощуванні овочів та фруктів, переробки харчової продукції, а також високі проміжні витрати впливають на високу ціну збуту. Найважливіше завдання – сформувати сферу зайнятості для сільського населення і саме в межах аграрної політики можна підтримувати розвиток сільської економіки, за допомогою модернізації господарств, формування виробничої інфраструктури, диверсифікації діяльності за рахунок несільськогосподарських видів тощо.

Отже, соціально-економічні фактори сільськогосподарського освоєння Івано-Франківської області є сприятливими для її розвитку. До них слід віднести: вигідне географічне положення, яке відкриває широкі можливості для розвитку міжрегіональних економічних зв'язків та транскордонного співробітництва; значні запаси мінерально-сировинних ресурсів; розвинену виробничу базу і науково-технічну інфраструктуру; наявність інвестиційних галузей; високий рівень конкурентоспроможності продукції нафтохімічної, деревообробної та легкої промисловості. У розвитку сільських територій Івано-Франківської області є всі передумови для підтримки тих сіл, де можна зміцнити існуючі зв'язки з містами, що сприятиме їх інвестиційній активності. Периферійні території мають з містами спільні потреби і проблеми. Зокрема, управління відходами, водопостачання, водовідведення, дорожня інфраструктура, рекреаційні об'єкти тощо.

Список використаних джерел: 1. Веб-сайт Головного управління статистики в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.if.ukrstat.gov.ua> 2. Офіційний сайт Івано-Франківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/?q=page&id=19300> 3. Приходько М.М., Приходько М.М. (молодший). Управління природними ресурсами і природоохоронною діяльністю / М.М. Приходько, М.М. Приходько (молодший). – Івано-Франківськ: Фоліант, 2004. – 847 с. 4. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: монографія / За ред. З.С. Варналія. – К. : Знання України, 2005. – 498 с. 5. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2016 рік. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 534 с. 6. Тимоць М.В. Проблеми інноваційного розвитку землекористування у Карпатському макрорегіоні / М.В. Тимоць // Проблеми формування та оцінки ефективності функціонування сучасних земледгосподарських систем: зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. - К., 2010. – С.243-245. 7. Щурик М.В. Трансформація земель сільського господарства Карпатського макрорегіону: монографія / М.В. Щурик. – Чернівці: Книги - XXI, 2005. – 352 с. 8. Яремчук Р.Є. Трансформація структури економіки Львівської області: вплив конвергенційно-дивергенційних процесів / Р.Є. Яремчук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Стратегії розвитку регіонів: методологія розробки, механізми реалізації: зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.; Є.І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2008. – Вип. 2(70). – С. 76-88.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ – ОДНА ИЗ ФОРМ ОСВОЕНИЯ РЕКРЕАЦИОННЫХ ЗОН НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА «БЕЛОБЕРЕЖЬЕ СВЯТОСЛАВА»

О.А. Марчинская

o.marchinskaya@ukr.net

Национальный природный парк «Белобережье Святослава», г. Очаков, Украина

В статье рассмотрены особенности развития экологического туризма в национальном природном парке, положительные и отрицательные стороны рекреационной деятельности, сделан количественный анализ рекреантов на территории парка.

Ключевые слова: рекреант, туризм, национальный парк, туристическая деятельность.

Экологический туризм – сравнительно новое направление использования природных ресурсов, который в последние десятилетия получил широкое развитие во всем мире. Термин «Экотуризм» на Западе был официально использован на одной из конференций мексиканским экологом Эктором Себальосом-Ласкурайном (*Hector Ceballos-Lascurain*) в первой половине 80-х годов XX в. и предполагал отказ от культа комфорта, массовых коммуникаций, доступности и потребления все более многочисленных туристических благ, взамен прививая другую систему ценностей, а именно: созерцание природы, духовное обогащение от общения с ней, сопричастность к охране природного наследия и поддержке традиционной культуры местных сообществ [4]. Развитие этого направления связано не только с экологическим состоянием планеты, а и с перенасыщенностью традиционных популярных районов отдыха, курортов, побережий морей.

В тоже время, где ступила нога человека, экологический туризм не всегда остается экологическим. Активное хозяйственное освоение биосферных ресурсов привело к сокращению площади природных экосистем, разбалансировки видовой структуры биоразнообразия, разрушению традиционного жизненного уклада коренных народов, связанного со специфическими способами использования природных ресурсов, деградации земель, застройки степных районов, химическому загрязнению, общему снижению саморегулирующих возможностей биосферы и т. д. [1].

Сегодня некой гранью между туристом и природой выступают национальные природные парки. Из всех категорий охраны природы именно национальные природные парки призваны сохранить заветные экологические ядра, защитить территории от массовой застройки, перехода земель в частную собственность, а также создать на своей территории условия для развития рекреационной деятельности и прежде всего экологического туризма.

Географическое положение приморского национального природного парка «Белобережье Святослава», а это 35 223,14 га земель природно-заповедного фонда Украины в Николаевской области, которые включают почти 10 000 га Кинбурнского полуострова и 25 000 га водной акватории вокруг полуострова, манит туриста для проведения отдыха еще до создания парка (2008 г.). Природно-заповедный фонд Николаевской области составляет 3,07 % земель, территория парка составляет 1,43 % от площади области. Отношение фактической площади природно-заповедного фонда к площади государства («показатель заповедности») составляет 6,6 %.

Утвержденная Министерством экологии и природных ресурсов карта районирования территории парка выделяет зоны заповедного режима, зоны регулируемой рекреации, зоны стационарной рекреации и хозяйственная зона, что согласно требованиям законов об охране природных комплексов и объектов регламентирует виды деятельности. При разделении территории на зоны учитывались территории распространения редких и исчезающих видов, места отдыха туристов, а также традиционные виды деятельности местного населения.

Зоны регулируемой рекреации в основном привязаны к местам, которые по своим характеристикам подходят для проведения кратковременного отдыха или экологического туризма.

Одно из пользующегося успехом мест отдыха в Украине есть Кинбурнская стрелка, или урочище Кинбурнская стрелка. Это традиционное место отдыха между Черным морем и Днепро-Бугским лиманом в виде узкой волнистообразной песчаной косы, пользующееся спросом не только среди местных жителей, жителей района, но также и гостей ближнего и дальнего зарубежья.

Первыми первооткрывателями этого участка стали птицы, как место для гнездований и остановки во время сезонных миграций. Среди них можно выделить: гага, кульон, кулик-сорока и др. Кроме взрослых особей птиц, вдоль морского побережья стрелки располагаются стаи из нескольких сотен неполовозрелых особей гаги. Особую роль шпиль косы играет для размещения колонии чаек, до 1000 пар. (За орнитологом Рединовым К.О.)

По карте районирования территории урочище Кинбурнская стрелка, площадью 134,2 га, относится к рекреационной зоне, что позволяет проводить кратковременный отдых посетителей парка. Учитывая повышенный интерес к шпиль косы, где соединяются две водных стихии, Черное море и Днепро-Бугский лиман, научными сотрудниками рекомендован усиленный (сезонный) природоохранный режим. Необходимость введения природоохранного ограничения в зоне регулируемой рекреации обуславливается ее ценностью и сезонной чувствительностью объектов.

Кроме урочища Кинбурнская стрелка, в пределах парка, к зонам регулируемой рекреации относятся еще несколько зон регулируемой рекреации вдоль побережья Черного моря – «Рымбовская», «Ковалевская», «Покровская».

Интерес к новым и ранее не известным местам отдыха, популяризация национальных природных парков приводит к росту туристов и посетителей парка (таблица № 1).

Таблица 1

Количество туристов, посетивших НПП «Белобережье Святослава» по годам (рекреационный сезон: июнь – август)

№ п/п	Период	Количество туристов, обслуженных на рекреационных зонах парка	Проведение экскурсий маркированным маршрутом и дорожками парка	Количество туристов, обслуженных субъектами туристической деятельности Украины всего
1	2013	8195	440	3 454 316
2	2014	3712	506	2 425 089 ¹
3	2015	7816	681	2 019 576 ¹
4	2016	13 652	651	2 549 606 ¹

Примечание: ¹Без учета временно оккупированной территории АР Крым, г. Севастополя и части зоны проведения антитеррористической операции.

Как видим из прогрессии туристов, на примере пяти лет работы парка, отдых в самых отдаленных и малоизвестных участках пользуется большой популярностью а, следовательно, за собой несет ряд негативных последствий.

Расчеты рекреационной емкости допустимых рекреационных нагрузок рекреационных зон по проекту организации территории парка приведены в таблице № 2.

Таблица 2

№ п/п	Максимальная емкость	Минимальная емкость	Средняя емкость
Кинбурнская стрелка	29 640	17 785	23 710
Рымбовская	15 070	9042	12 056
Ковалевская	5954	3572	4763
Покровская	6777	4066	5422
Общее количество туристов	57 441	34 465	45 941

Когда в процесс экотуризма вовлечено и местное население, оно также становится заинтересованным в использовании этих ресурсов на основе хозяйствования, а не изъятия. На территории Покровского сельского совета – три населенных пункта – расположенных на границы с территорией парка, активно развивается сеть частных владений, которые осуществляют услугу по «зеленому» туризму. Кроме того, в этих границах расположены шесть баз отдыха. Отсутствует полигон твердых отходов, не проложена сеть коммуникаций (централизованный водопровод и водоотведение) и т. д.

Для успешного развития экологического туризма необходимо создание благополучного инвестиционного климата, определенных инфраструктур, обеспечивающих организацию и обустройство пунктов прибытия туристов,

организацию мест проведения лекций, конференций, форумов и непосредственной близости от природного объекта, но не на его территории. Экономический эффект от подробных мероприятий вряд ли стоит подсчитывать, но без инвестиций негосударственного сектора такая работа просто не может быть выполнена. Так как в штате парка отсутствуют специалисты по организации и проведению рекреационного досуга, потому и обеспечение платных услуг не соответствует уровню качества.

Государственные структуры и законодательная база могут и должны обеспечить благоприятный климат для инвестиций в экологический туризм.

Список использованных источников: 1. Mitrofanova I.V. Ecological External Effects of the Functioning of the Economic Complex of the South of Russia / I.V. Mitrofanova, G.I. Starokozheva, I.A. Mitrofanova, E.A. Shkarupa, V.V. Batmanova // *Regional and Sectoral Economic Studies*. — 2015. — Vol. 15-1. — P. 97–114., 2. Панченко Т. «Ландшафтно-рекреаційне планування природно-заповідних територій»// Вид. — Київ — Логос — С.21 — 88, 3. www.pzf.menr.gov.ua. Сайт природно-заповідного фонду України., 4, <https://ru.wikipedia.org/wiki>, 5. Проект організації території національного природного парку «Білобережжя Святослава», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів.

УДК 528.94:502.17

КАРТОГРАФІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

К.А. Поливач

kateryna.polyvach@gmail.com

Інститут географії Національної академії наук України, Київ, Україна

Серед головних напрямків державної екологічної політики України проголошено розвиток системи природоохоронних територій. Законом України «Про основні засади (Стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 року №2818-VI передбачається розширення площі природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ) до 10% у 2015 р. та до 15% загальної території країни у 2020 році [1]. Разом з тим, уже розроблено та затверджено Стратегічний план з біорізноманіття на 2011-2020 роки і цільові завдання Айті щодо біорізноманіття (Нагоя, Японія, 2010 р.), якими встановлено, що до 2020 р. не менше 17% районів суходолу та внутрішніх вод повинно зберігатися за рахунок екологічно репрезентативних і добре пов'язаних між собою систем природоохоронних територій.

За роки незалежності України площа ПЗФ зросла більш ніж утричі (з 1,31 млн га у 1991 р. до 4,318 млн га у 2016 р.), що, відповідно, збільшило показник заповідності з 2,17 до 6,6%. Однак, аналіз щорічних обсягів зростання площі ПЗФ за цей період (понад 100 тис. га), свідчить, що при їх збереженні для досягнення встановлених державою та міжнародних цільових показників (9,05-

10,3 млн га території ПЗФ) потрібно 50-60 років.

Розвиток робіт зі створення ПЗФ потребує повної та достовірної просторової інформації, що свідчить про особливу роль картографічних методів дослідження як ефективного інструменту вивчення територіальної організації природи та суспільства.

Розвиток тематичного картографування ПЗФ регіонів України здійснюється в таких напрямках:

- створення та включення окремих розділів та карт ПЗФ до комплексних національних і регіональних атласів;
- включення об'єктів ПЗФ до туристських та інших атласів різної тематики й призначення;
- створення спеціалізованих тематичних атласів та окремих карт.

Картографічне відображення територій та об'єктів природно-заповідного фонду є також у спеціалізованих виданнях, таких як: «Атлас об'єктів природно-заповідного фонду України» (2003), «Природно-заповідний фонд України: території та об'єкти загальнодержавного значення» (2009) тощо. Недоліком їх є неможливість поновлення наведених даних та необхідність їх актуалізації у зв'язку зі зростанням кількості та розмірів територій ПЗФ. Подібні видання були розроблені в останні роки тільки в деяких областях – «Донбас заповідний: науково-інформаційний довідник-атлас» (2008), «Атлас заповідних об'єктів Луганщини» (2009), довідник «Природно-заповідний фонд Київської області» (2012), атлас-довідник «Природно-заповідний фонд Київської області» (2015), атлас-довідник «Природно-заповідний фонд Сумської області» (2016), що свідчить про безумовний дефіцит сучасних картографічно-довідкових творів регіонального рівня.

Новий та перспективний напрям з картографічного забезпечення розвитку ПЗФ пов'язаний із застосуванням сучасних геоінформаційних та веб-технологій.

Існуючі в Україні ГІС і вебресурси з питань розвитку системи природоохоронних територій охоплюють як окремі території та об'єкти ПЗФ, так і регіони та країну загалом, тобто їх розробляють на локальному, регіональному та загальнодержавному рівнях.

Найповніше представляють Україну «Атлас об'єктів природно-заповідного фонду України» на порталі «Природа України» (<http://pzf.land.kiev.ua/>); геопортал ProtectedPlanet.net (www.protectedplanet.net), офіційний веб-сайт «Природно-заповідний фонд України» Мінприроди (<http://pzf.menr.gov.ua>), сторінка у «Вікіпедії: вільній енциклопедії» «Природно-заповідний фонд України» (https://uk.wikipedia.org/wiki/Природно-заповідний_фонд_України).

На регіональному рівні станом на кінець 2016 року тільки три області мали відповідний веб-картографічний сервіс, розміщений на веб-сайтах державних установ: база даних «Природно-заповідний фонд Чернігівщини» на сайті Департаменту екології та природних ресурсів Чернігівської обласної державної адміністрації (<http://eco23.gov.ua/pzf/index.html>), інтерактивний картографічний сервіс «Екологічна мережа Одеської області» (<http://ims.sea.gov.ua:8081/econetwork/>), а також електронна інтерактивна карта «Природно-заповідний фонд Київської області», що її розроблено в Інституті

географії НАНУ та розміщено на сайті Департаменту екології та природних ресурсів Київської обласної державної адміністрації (<http://eko.koda.gov.ua/wp-content/uploads/atlas/maps/themlayers/index.html>).

Важливим є внесок у розвиток картографічного забезпечення ПЗФ на регіональному рівні незалежного вебресурсу «Природа України (Екологія, охорона природи, краєзнавство, довкілля, туризм)» (<http://pryroda.in.ua>).

Проведений аналіз веб-ресурсів, а також картографічних творів, свідчить про недостатність повноцінного інформаційного та картографічного забезпечення сучасного розвитку ПЗФ України на загальнодержавному та регіональному рівнях та його невідповідність вимогам сучасного розвитку науки і технологій.

Прикладами цього може слугувати: відсутність виданих в останні роки (за винятком Київської, Сумської, Житомирської та Закарпатської областей) ґрунтовних довідників про стан ПЗФ областей, у тому числі з актуалізованими відомостями, відповідним картографічним та ілюстративним матеріалом; лише поодинокі випадки розроблення та впровадження регіональних ПС; відсутність на центральному та на більшості регіональних офіційних веб-сайтах комплексної довідкової та картографічної інформації про стан та перспективи розвитку ПЗФ. Окремі винятки з цього правила пов'язані з діяльністю вітчизняних неурядових екологічних організацій, наукових установ та закладів, громадськості тощо.

Перспективи подальшого розвитку картографування ПЗФ пов'язані з виконанням таких завдань:

- розроблення загальнодержавної стратегії інформаційно-картографічного забезпечення діяльності територій та об'єктів ПЗФ як наукової основи їх створення, функціонування та управління на державному, регіональному та локальному рівнях;

- поглиблення наукових, методичних та прикладних засад картографування ПЗФ для різних цілей (наукових, природоохоронних, туристичних, освітніх, виховних та екопросвітницьких);

- впровадження й використання сучасних геоінформаційних та веб-технологій, що дозволить підвищити інформативність картографічних зображень, збільшити обсяг їх змісту, розмістити допоміжну та ілюстративну інформацію, тим самим розширити коло користувачів картографічного матеріалу, а отже, його затребуваність суспільством;

- поглиблення регіонального аспекту вивчення ПЗФ в інтеграції з сучасними напрямками тематичної картографії у напрямку переходу від створення карт інформаційно-довідкового типу до комплексних і синтетичних (від констатації стану до вирішення практичних завдань оцінювання та прогнозування, управління і планування), зокрема з оцінкою ландшафтної і біоценотичної репрезентативності та природоохоронної ефективності системи ПЗФ, рівномірності (щільності, розчленованості тощо) розміщення та їх зв'язаності в єдину екологічну мережу, визначення перспектив розвитку тощо;

- формування засад дієвої загальнодержавної та регіональної інформаційної політики з питань розвитку ПЗФ, в тому числі з використанням вебресурсів.

На останнє відмітимо важливість для картографічного забезпечення розвитку ПЗФ країни роботи по розробці атласу «Населення України та його природна і

культурна спадщина», який розробляється в Інституті географії НАН України. Систематизація даних про об'єкти (координатна прив'язка об'єктів, детальний опис тощо) стане основою майбутніх прогнозів щодо їх розширення та збереження.

Список використаних джерел: 1. Про основні засади (Стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року. Закон України від 21 грудня 2010 року №2818-VI. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>

УДК 332.32

ПОРУШЕНІ ЗЕМЛІ ЯК РЕЗЕРВ ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДУ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Д.С. Сопов

lnau.sopov@gmail.com

Уманський національний університет садівництва

Луганська область характеризується високим показником порушених земель, під які підпадає 3,9% земельного фонду. Сільськогосподарські угіддя Луганської області на сьогодні еродовані на 66,1%. Рілля пошкоджена водною ерозією на 66,5% її площі. Середньозважена величина площинної ерозії дорівнює 4 т/га/рік. Таким чином, Луганщина щорічно втрачає через площинний змив близько 10 млн. т ґрунтової маси [4]. Через лінійну ерозію утворилася густа мережа ярів, яких на території області нараховується близько 10 тис. лише довжиною понад 100 м і сумарною довжиною понад 3 тис. км. Площа ярів на території Луганщини приблизно за 60 років збільшилася в 12,2 рази. Через яри виноситься 84 м³/га ґрунту, який відкладається нижче базису ерозії, замулюючи заплави й водоймища [2].

Поряд із втратами земель внаслідок сільськогосподарського використання, великих збитків земельному фонду завдає вуглевидобувна промисловість. На шахтні розробки, відвали, терикони, кар'єри припадає 17,5% від загальної площі вугільного регіону області. Разом із площами під різного роду забудовами ця цифра сягає вже 35%. Велика кількість териконів (близько 50% від їхньої загальної кількості в Донбасі) займає площу 350 км² і ще на такій же площі вони опосередковано здійснюють негативний вплив на довкілля. При підземному видобутку вугілля шахтами щорічно підробляється близько 20 км², або 3,9% від площі вугільного регіону [1].

Площа кар'єрів із видобутку будівельної сировини становить понад 1% від площі області. Не задерновані, вони стають чинником прояву ерозійних процесів, зсувів, порушення гідрологічного режиму підземних вод тощо.

Ще одним фактором зuboжіння земельного фонду є підтоплення, загальна площа його складає 110 км². На території області розвинутий природний карст, який підсилюється через техногенний вплив. На Луганщині зареєстровано 1140 зсувів природного та техногенного походження, які охоплюють площу близько

700 га. Екологічна проблема техногенно активізованого карсту охоплює не лише промислові зони, а й рекреаційні [5].

У динаміці площ порушених і відпрацьованих земель у Луганській області виявляється негативна тенденція: площа саме таких земель збільшується, а рекультивованих – зменшується.

Порушені землі створюють реальну перспективу деградації земельного фонду Луганщини, що призводить до виникнення складних соціально-політичних проблем. Проблема дефіциту земель породила проблему рекультивації порушених земель, науково обґрунтоване вирішення якої можливе лише через удосконалення методів виявлення, обліку та класифікації таких земель.

Спираючись на наведені вище чинники, ми створили генетичну класифікацію порушених земель Луганщини (табл. 1):

Таблиця 1

Порушені землі Луганщини

Генетичний чинник	Вид порушення	Вираження в рельєфі	Вид рекультивації	Перспективи використання рекультивованих земель
Сільськогосподарське виробництво	Площинна ерозія, лінійна ерозія; зниження родючості, забруднення земель	Яри, промоїни, водороїни, змиті землі	Задерніння, залісення схилів	Утворення штучних водоймищ, утворення рекреаційних зон
Гірничо-промисловість	Утворення акумулятивних форм рельєфу, фізичне відчуження земель. Заболочення, просідання. Забруднення компонентів ландшафту	Терикони, відвали, хвостосховища, кар'єри, депресійні лійки	Рекультивація териконів та відвалів, озеленіння, використання «порожньої породи» для дорожнього будівництва тощо	Формування «зелених зон», використання матеріалу для заповнення шахтних виробок, використання породи як будівельного матеріалу, зокрема в дорожньому будівництві; вторинне збагачення
Переробно-промисловість	Утворення звалищ відходів, фізичне відчуження земель, забруднення довкілля	Звалища, хвостосховища	Озеленіння	Переробка сміття, створення будмайданчиків

Транспорт	Перепланування рельєфу, фізичне відчуження земель, забруднення довкілля	Дорожні виїмки, насипи	Укріплення відкосів, утво-рення оптима-льних зелених захисних смуг	
Будівництво (житлове і промислове)	Фізичне відчуження земель, забруднення, утворення звалищ	Сміттевалища, перепланування рельєфу	Очищення забруднених та засмічених ділянок, заліснення.	Будівництво, створення рекреаційних зон
Селітебні землі	Утворення сміттєзвалищ, забруднення довкілля	Сміттєзвалища, перепланування рельєфу		
Кинуті землі	Мікроформи і мезоформи рельєфу, утворені внаслідок воєнних дій, кинуті аеродроми, залізничні колії, інші комунікації	Фізичне відчуження земель, засмічення, забруднення.	Очищення територій, дезактивація. Заліснення, створення рекреаційних зон	Повернення у господарське використання

Значного екологічного збитку навколишньому середовищу завдають так звані несанкціоновані звалища міських відходів. Незадовільний стан у Луганській області склався з організацією знешкодження та захоронення відходів на полігонах. Кількість сміттєзвалищ в області лише за офіційними даними сягає 57. Заводів із переробки твердих побутових відходів на Луганщині немає.

Іншими видами порушених земель виступають землі, що постраждали від воєнних дій, кинуті аеродроми, залізничні колії, інші комунікації, інвентаризація яких ніколи не проводилася.

Ми виходимо з того, що навіть такі землі, що зайняті відходами виробництва – кам'янисті та піщані, заболочені та еродовані – можуть бути освоєні після певного типу рекультивації. Весь доступний фонд орних земель в області вичерпано, і на Луганщині утворилася парадоксальна ситуація: активна деградація земель призводить до зменшення придатних до господарського (зокрема, сільськогосподарського) використання земель і до збільшення резервних земель. Такого парадоксу можна уникнути єдиним шляхом: не розширювати площу оброблюваних земель, а змінювати характер їх використання, тобто змінити екстенсивний шлях розвитку продуктивних сил регіону на інтенсивний.

Цілком слушним є твердження О.Г. Топчієва, що «група малопродуктивних і деградованих сільськогосподарських земель після їх додаткових обстежень та інформаційно-картографічних зіставлень і накладень потребує значних корегувань щодо дійсних площ та реального розподілу на місцевості» [3].

Розроблена нами класифікація з подальшими рекомендаціями фахівців-виробників має послугувати визначенню оптимальних шляхів їхньої реабілітації та раціонального використання.

Ще попереду оцінка наслідків окупації південних районів області та бойових дій у їх межах, розв'язаних гібридними російсько-сепаратистськими збройними формуваннями, що тривають уже понад три роки. Звісно, земельний фонд цього регіону постраждав докорінно, як і взагалі природне довкілля. Рекультивація порушених земель у цьому регіоні має два цілком реальні аспекти: екологічний і естетичний, врахування яких дозволить уже в найближчому майбутньому вирішити й інші, не менш актуальні, проблеми функціонального використання земель. Головною ж метою рекультивації порушених земель ми вважаємо збереження земельного фонду та формування різноманітних та екологічно збалансованих ландшафтів, що сприяло б розв'язанню економічних, екологічних, естетичних, соціальних проблем Луганщини.

Список використаних джерел: 1. Буцик Ю.В. Сообщение материалов по техногенному воздействию угольных шахт на геолого-экологическую обстановку в Украинской части Донбасса. –К.: 1993. – 299 с. 2. Кисельова О.О. Екологічна оцінка ерозійної враженості земель Луганщини через площинний змив / О.О. Кисельова, Д.С. Сопов // Суспільно-, фізико-географічні та гео-екологічні проблеми старопромислових районів: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17 – 19 жовтня 2011 р., м. Луганськ) / відп. ред. І.Г. Мельник. – Луганськ: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – С. 157–160. 3. Топчієв О.Г. Застосування методів аналізу великомасштабних планів землекористувань при формуванні регіональних екомереж / О.Г.Топчієв, А.М. Шаширо // Укр. геогр. журн. – 2012. – №3. – С. 51–57. 4. Фондові матеріали Головного управління Держгеокадастру в Луганській області. 5. Фондові матеріали Державного регіонального геологорозвідувального підприємства „Схід-ДРГП”.

ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Є.Ю. Телебенева, А.Р. Кузнецова

telebenevaev@gmail.com, kuznecova_97@list.ru

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

В наш час рекреація і туризм стали галузями економіки, які розвиваються в світі швидкими темпами. Це дає змогу не тільки отримувати прибуток для країни, а також ознайомлювати відвідувачів з природою, історією, культурою, різними цінностями і традиціями цієї країни.

Туризм грає важливу роль у розвитку будь-якої країни, адже він впливає майже на всі сектори економіки та є лідируючим напрямком її структурної перебудови. Для високого розвитку туристичної діяльності необхідний вплив декількох важливих факторів, одними з яких є природно-рекреаційний потенціал та соціальний рівень країни [3].

Україна володіє значними природними туристсько-рекреаційними ресурсами: сприятливими кліматотерапевтичними умовами, багатими флорою та фауною, привабливими ландшафтами: рівнинними, гірськими, морськими, річковими тощо. Саме ландшафтні ресурси є одними з головних природних туристичних ресурсів України, адже вони мають риси перехідності між мозаїчними західноєвропейськими й одноманітними східноєвропейськими, що формує достатню пейзажну різноманітність, яка найбільше цінується при виборі місць для відпочинку [4]. Лікувально-оздоровчі ресурси країни, до яких відносяться мінеральні і радонові води, лікувальні грязі, ропа лиманів, бішофіт, озокерит, – належать до унікальних у світовому масштабі.

На основі оцінки природо-рекреаційної компоненти природно-ресурсного потенціалу В.П. Руденка, за наявністю природних рекреаційних ресурсів Одеська область належить до лідерів серед інших регіонів України (рис. 1).

На території області склалися дуже сприятливі передумови для розвитку туристично-рекреаційного господарства, завдяки, в першу чергу, своєму приморському положенню, специфічним природно-географічним умовам, чіткій меридіональній спрямованості, значному транзитному потенціалу, тощо. Суспільно-політична криза, яка є в Україні останні кілька років, призводить до зміни в туристичних потоках, особливо в районі Причорномор'я.

Населення, яке до 2014 року відпочивало в Криму, але зараз, з певних причин, не їздять туди, шукає нові місця для відпочинку. Саме Одеська область є одним з головних претендентів на значну частину від потоку таких туристів (рис. 2) [2].

Різні види туристично-рекреаційних ресурсів Одещини, на оглядовому рівні, вивчені добре.

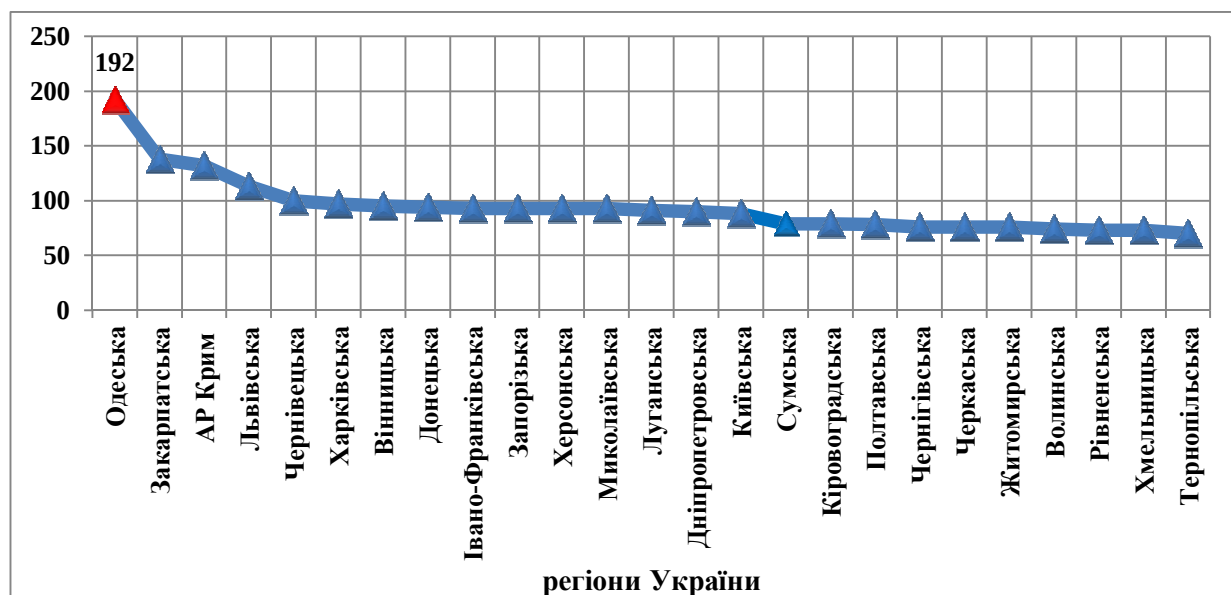

Рис. 1. Ранжирування регіонів України за потенціалом природно-рекреаційних ресурсів (у розрахунку на 1 га, у балах) (побудовано автором за даними [5])

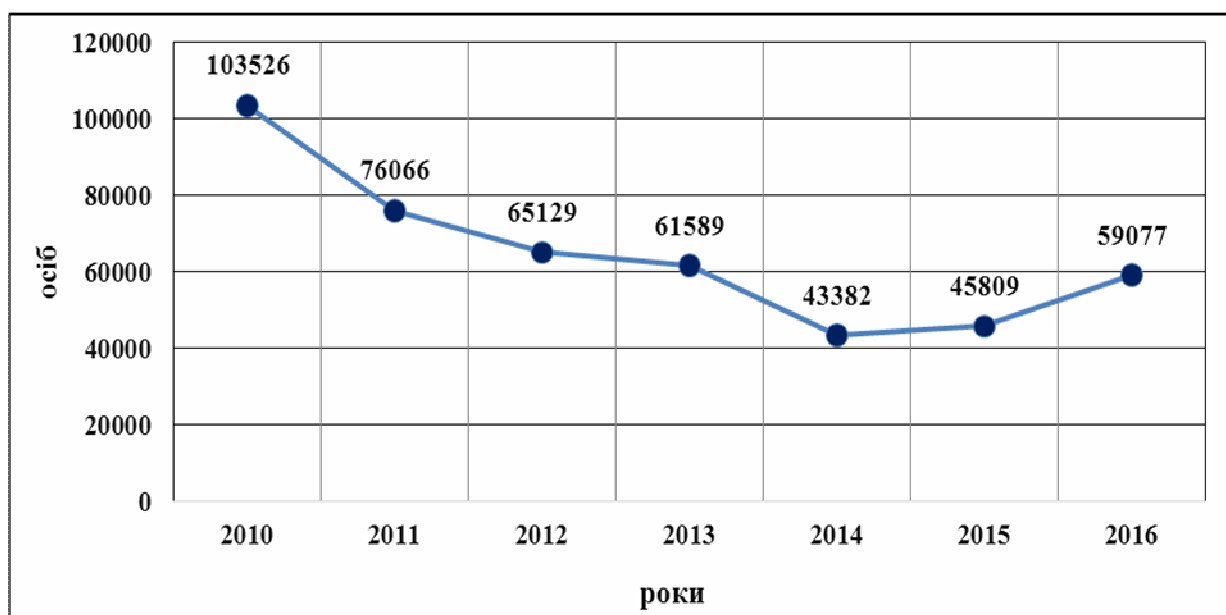

Рис 2. Динаміка туристичних потоків в Одеську область за період 2010-2016 рр. (побудовано автором за даними [2])

Основними районами, які є привабливими для туристів, вважаються м. Одеса, м. Ізмаїл, м. Білгород-Дністровський, Татарбурський, Арцизький, Болградський та Кілійський райони [4].

Станом на 2016-2017 рр. в регіоні нараховується 28 санаторіїв та пансіонатів, 3 санаторія-профілакторія, 6 будинків і пансіонатів відпочинку, 314 баз та 568 заклади дитячого оздоровлення та відпочинку. Загальна їх кількість складає 919, що на 164 заклади менше, ніж у 2015 році. Таке значне зменшення можна пов'язати з кризовим положенням країни та неможливістю достатнього фінансування місць відпочинку [2].

Крім фінансування, є ще кілька проблем, які заважають стрімкому розвитку туристичної діяльності Одещини в наш час. Перш за все, це погана екологія, яка зменшує рекреаційну цінність об'єктів регіону. По-друге, низька якість обслуговування туристів, дефіцит кваліфікованих кадрів. По-третє – занедбана інфраструктура, яка потребує скорішого відновлення.

Список використаних джерел: 1. Голиков А.П. Рекреация, туризм, краеведение: [о рекреац. Возможностях Харьковщины] / А.П. Голиков, В.И. Редин // Харьковская область / авт. : А.П. Голиков; под. ред. А.П. Голикова, А.Л. Сидоренко. – Х., 1993. – С. 91-95. 2. Міста та райони Одеської області за 2016 рік: Статистичний збірник / Державна служба статистики України Головне управління статистики в Одеській області; За ред. Т.В. Копилової. – Одеса: Астропринт, 2017. – 293 с. 3. Нездоймінов С.Г. Туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід / С.Г. Нездоймінов. – Одеса: Астропринт, 2009. – 304 с. 4. Руденко В.П., Трофимчук О.М. Український природно-ресурсний потенціал: Серія оцінкових картосхем: Ч.2-К.: УІНС, 2000. -186 с.: іл. 149. 5. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

СЕКЦІЯ 4. ОСВІТА ДЛЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

УДК 37:91.712

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ

Л.П. Вішнікіна

lpvishnikina@gmail.com

*Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка,
м. Полтава, Україна*

Україна прагне інтегруватися до європейського та світового освітнього простору. Досягнення цієї мети потребує значних зусиль, спрямованих на реформування вітчизняної системи освіти, забезпечення належної якості її результатів. Одним із потужних ресурсів модернізації загальної середньої освіти в Україні є впровадження та застосування компетентнісного освітнього підходу, відомого й визнаного в Європі [2].

Усебічний розвиток особистості, широта її кваліфікації, професійна мобільність, творчий потенціал і пізнавальні можливості стають основними вимогами сучасного суспільства до його громадян. Відповідно, у сучасній шкільній географічній освіті учні є центром процесу навчання, який зорієнтовано на розвиток їхніх інтелектуальних і творчих здібностей та формування предметної географічної компетентності.

Передумови розвитку географічної освіти та її концептуальних засад значною мірою були визначені Міжнародним географічним союзом (МГС), що існує з 1871 року, та комісією з географічної освіти, що входить до його складу з 1952 року. Саме вони назвали пріоритетним завданням своєї діяльності актуалізацію на міжнародному рівні ідеї важливості географічної освіти у початковій, середній та вищій школах.

Важливим етапом у розвитку всесвітньої географічної освіти став 27-й Міжнародний географічний конгрес, який відбувся у м. Вашингтоні в 1992 р., де було прийнято Хартію географічної освіти. Зміст саме цього документу став основою сучасної географічної освіти [1].

Видатною подією в історії розвитку географічної освіти була загальноєвропейська наукова конференція «Європейська програма змін у вищій освіті в ХХІ столітті», яка відбулася в 1997 році в місті Палермо. Учасники цієї конференції зазначили, що освіта ввійшла в перелік глобальних проблем людства, тому вона має зазнати кардинальної трансформації і орієнтуватися не на минуле, а на майбутнє людської цивілізації. Водночас важливе значення для світового освітнього процесу мало прийняття у 2000 р. на Географічному конгресі у м. Сеулі (Південна Корея) Міжнародної декларації географічної

освіти в галузі культурного різноманіття.

Ураховуючи важливість модернізації освітніх завдань в умовах глобальної екологічної кризи, що зумовлена стрімкою деградацією біосфери Землі, комісія МГС з географічної освіти підтримала ідею ООН щодо проведення в 2005–2014 рр. освітньої Декади.

Оскільки предметом сучасної географії є вивчення просторово-часових взаємозв'язків, що є цілісною системою «людина – природа – суспільство – довкілля» у липні 2007 р. у м. Люцерні (Швейцарія) було затверджено «Декларацію про географічну освіту для сталого розвитку». Ця декларація була спрямована на включення парадигми стійкого розвитку до навчальних програм із географії на всіх рівнях та у всіх регіонах світу [3].

Відповідно до прийнятих документів і з метою підвищення ефективності навчання географії Комісією з географічної освіти від імені Міжнародного географічного союзу було оприлюднено Міжнародну декларацію про дослідження в галузі географічної освіти (2015 р., регіональна конференція МГС у м. Москві, Росія).

Утім світ швидкоплинно еволюціонує, і географічна освіта теж зазнає значних змін. Тому Комісія з географічної освіти МГС розробила нову Хартію, яку було схвалено Генеральною Асамблеєю на Міжнародному географічному конгресі у м. Пекіні в серпні 2016 р. Нова Міжнародна Хартія МГС уміщує програму дій, спрямовану на подальший розвиток світової і вітчизняної географічної освіти. Основними змістовими частинами цієї програми є:

1. Звернення (The Proclamation).
2. Заява (Affirmations).
3. Внесок географії в освіту (The Contribution of Geography to Education).
4. Дослідження в галузі географічної освіти (Research in Geographical Education).
5. Міжнародне співробітництво (International Co-operation).
6. Міжнародний план дій (An International Action Plan) [4].

У Зверненні висвітлюється концептуальний зміст Хартії 1992 року та наводиться перелік додаткових декларацій, що були оприлюднені Комісією з географічної освіти від імені МГС пізніше. Крім того, надається рекомендація викладачам географії щодо обов'язкового ознайомлення з названими документами.

У Заяві стверджується, по-перше, що «географія – це наука про Землю, її природне середовище і суспільство. Географія також вивчає діяльність людини у її взаємодії з природним середовищем як на локальному, так і на глобальному рівні». По-друге, оскільки географія є ланкою, що сполучає природничі й суспільні науки, розтлумачує чинники територіальних відмінностей і просторового різноманіття, вона має бути обов'язковим складником виховання всіх членів суспільства. По-третє, як зазначалося у Хартії 1992 року, географічною освітою нехтують в одних частинах світу, а в інших вона погано структурована та не отримує належної підтримки. Отже, Хартія-2016 передовсім адресована тим особам, які визначають політику у сфері освіти:

провідним спеціалістам, розробникам освітніх програм, учителям і викладачам географії всіх держав та інших юрисдикцій.

До найбільш актуальних питань, які вимагають дослідження, віднесено ті, що стосуються: змісту навчання географії; компетентностей (knowledge, understanding and skills) учнів і способів їх вимірювання; визначення критеріїв ефективності навчання й викладання географії, ефективності застосування засобів і методів навчання; напрямів покращення підготовки вчителів географії та підвищення загального рівня знань з географії у школі [599].

Остання частина Хартії-2016 закликає викладачів і вчителів географії до міжнародного співробітництва. У ній викладено Міжнародну програму дій, яка має на меті підвищення якості географічної освіти та відповідних наукових досліджень на світовому рівні. Ця програма вимагає встановити мінімальні вимоги до вчителів географії щодо їх викладання й географічної грамотності; у ній пропонується заохочувати до внутрішньодержавного та міжнародного обміну прогресивними досягненнями в навчанні географії та досвідом їхнього запровадження. Програма зобов'язує відповідні органи формувати цільові плани проведення досліджень у галузі географічної освіти та сприяти їх проведенню, створювати й підтримувати розвинуту національну та міжнародну професійну мережу контактів учителів і викладачів географії.

Наразі географічна освіта, що заснована на поєднанні наукових знань із світом людських потреб, покликана сприяти підготовці випускників навчальних закладів усіх рівнів до самостійної діяльності в різноманітній географічній реальності. Запровадження компетентнісного підходу до географічної освіти зумовлене потребою розвитку системного підходу до змісту географічної освіти, прогнозування результативного складника навчання, що вимагає адекватних змін у системі оцінювання географічної компетентності учнів.

Список використаних джерел: 1. Міжнародна хартія географічної освіти // *Географія та основи економіки в школі*. – 2000. – № 2. – С. 3–12. 2. Топузов О. Оцінити компетентності учня / О. Топузов // *Освіта України*. – 2016 – № 7–8. – С. 15. 3. Гайсин Р.И. Развитие географического образования в высших учебных заведениях Республики Татарстан : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Р.И. Гайсин. – Йошкар-Ола, 2010. – 20 с. 4. 2016 International Charter on Geographical Education [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.igu-cge.org/charters.htm> / (дата звернення: 11.08.2016). – Назва з екрана.

УДК 338.2:378.331.5

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ: МІСЦЕ ТА РОЛЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ЙОГО ЗРОСТАННІ

О.В. Гаращук¹, В.І. Куценко²

mon7@ukr.net, kutsenkovira@gmail.com

¹Державна інспекція навчальних закладів України, м. Київ, Україна,

²Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», м. Київ, Україна

*„Майбутнє – це не те, куди ми йдемо,
а те, що ми створюємо.”*

Джон Шаар

Як свідчить статистика, обсяг інформації, якою володіє сучасна цивілізація, подвоюється кожні п'ять років. У світовій економіці все помітнішими стають ознаки шостого і сьомого технологічних укладів. Шостий дає поштовх до нового етапу в розвитку медицини та біотехнології, сьомий – до створення технологій „холодного термоядерного синтезу”, що має докорінно змінити енергетичний потенціал цивілізації [1]. Постійно зростає світовий ринок наукоємної продукції. Нині він оцінюється у сумі 2,3-3 трлн. дол. США. Щоправда, більшість цього ринку належить семи країнам світу. Саме їм належить 46 макротехнологій, вони володіють більше 80% ринку наукоємної продукції. Скажімо, США від експорту наукоємної продукції щорічно отримують 700 млрд. дол., Німеччина – 530 млрд. дол., Японія – 400 млрд. дол. Частка ж української продукції на світовому ринку вітчизняної наукоємної продукції складає 0,05-0,1%, не дивлячись на те, що наша країна входить до п'ятірки країн, які володіють передовими аерокосмічними технологіями – з 22-ох базових технологій ракетно-космічної галузі наша країна володіє 17 [2].

Нині в промисловому виробництві України панівним є третій технологічний уклад. Частка ж промислової продукції п'ятого технологічного укладу складає всього лише 4%, а шостого – 0,1%. Тож не дивно, що зростання валового внутрішнього продукту за рахунок введення нових технологій складає менше 1%. У високорозвинених країнах цей відсоток у десятки разів вищий, а нерідко досягає 60-90%.

Світова практика засвідчує, що подоланню цих негативних тенденцій має сприяти інноваційне освітнє середовище, що передбачає створення умов для формування нових знань, інтеграції фундаментальної науки, впровадження безпосередньо навчального процесу у виробництво. Щоправда, це потребує підготовки високоосвічених людей. Нині ж вищі навчальні заклади через застарілу структуру підготовки спеціалістів, недостатньо високий рівень професорсько-викладацького складу готують неконкурентних фахівців. Це підтверджують і дані наступної таблиці.

Таблиця 1

Мережа вищих навчальних закладів в Україні та ряді країн Європи [3]

Показник	Україна	Велика Британія	Швеція	Німеччина
Кількість університетів на 1 млн. населення	6,35	2,48	4,95	5,28
у тому числі:				
ТОП-400	1	48	8	28
ТОП-500 (шанхайський рейтинг)	0	37	11	38
ТОП-800	0	88	11	41

Як випливає з таблиці, серед найкращих університетів світу, на жаль, українські практично відсутні. І це й не дивно, адже питома вага інвестицій в освіту в їх загальному обсязі в основний капітал у 2015 році склала лише 0,56%, тоді як, приміром, у 2004 році цей показник сягав 1,26% (рис.1).

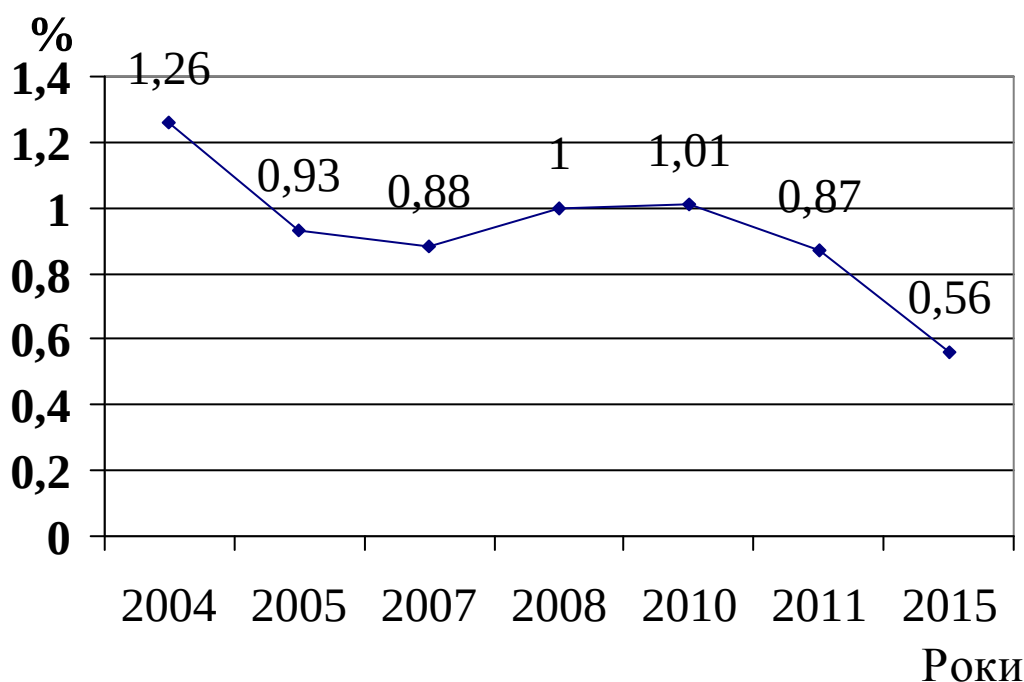

Рис.1. Динаміка питомої ваги інвестицій в освіту в загальному обсязі інвестицій в основний капітал, %

За такої тенденції інвестування освітньої сфери неможливо здійснювати підготовку академічно мобільного фахівця, конкурентоспроможного професіонала. Новітні технології є досить дорогими, а тому в освітньому процесі вони широко і повсюдно не використовуються.

Як уже було зазначено вище, підвищення якості підготовки кадрів потребує, щоб у кожному вищому навчальному закладі були створені передумови для поєднання освітнього процесу й наукової діяльності. Саме такий підхід, як свідчить досвід, сприятиме інноваційному розвитку як у навчальному закладі, так і в економіці в цілому [4, с. 130-140].

Формування інноваційного потенціалу, забезпечення інноваційної безпеки України підготовка фахівців для високотехнологічного виробництва має позитивно позначитись на соціально-економічному розвитку країни. Скажімо, в Індії, де цілеспрямовано займаються розробкою програмного забезпечення, цей вид діяльності щороку приносить бюджету країни більше 20 млрд. дол. США. Комп'ютерними програмами, розробленими в Індії, нині користуються в багатьох країнах світу.

Підвищенню ролі освітнього середовища у формуванні інноваційного потенціалу України, як свідчить досвід високорозвинених країн, має сприяти кластеризація вишів. Адже вона дозволяє підвищити якість навчання. Це підтверджує історичний досвід Сорбонни – одного з найстаріших вищих навчальних закладів світу (заснований у 1238 р.), який останнім часом. Із освітнього холдингу XX століття перетворився в освітній кластер XXI століття.

Кластер в освіті – це просторове об'єднання різнорідних структур, які досягли значної (за світовими мірками) конкурентоспроможності. Це досягається в процесі взаємного змагання, здатного в автономному режимі підтримувати та розширювати свої переваги, діяльність яких спрямована на створення кінцевого продукту. В цьому кластері структуроутворюючими елементами є освітні заклади різного рівня, які укладають угоди з базовими підприємствами регіону щодо підготовки фахівців певного рівня та проведення науково-дослідних робіт. При цьому перелік дисциплін, кваліфікаційні вимоги визначаються з урахуванням специфіки виробництва підприємств й організацій, які входять до того чи іншого кластера.

В процесі розвитку ринкових відносин в системі освіти означились як позитивні, так і негативні тенденції, які впливають на інтелектуальний потенціал суспільства. Так, в освітньому середовищі України з'явилися комерційні структури, які спеціалізуються на виконанні та продажі контрольних, лабораторних, курсових і випускних (дипломних) робіт, що зумовлює зниження якості інтелектуального потенціалу суспільства.

Відомий американський політичний аналітик Майкл Віллард серед п'яти чинників, що негативно впливають на соціально-економічний розвиток України, називає відсутність в нашій країні якісної освіти. При цьому він підкреслює, що вона відсутня як серед студентів, так і серед викладачів. Всі вони, на його твердження, займаються плагіатом при отриманні наукових ступенів, купують дипломи тощо [5].

Подолання цих негативних явищ – шлях не лише до якісної освіти, а й до добробуту населення. Адже наразі Україна за індексом процвітання посідає 70-те місце серед 142 країн світу; за індексом соціального прогресу – 62 із 133 країн, за показником якості життя – 75 із 86 країн світу [6, 7, 8].

Список використаних джерел: 1. Єрохін С. Технологічні уклади, динаміка цивілізаційних структур та економічна перспектива України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soskin.info/ea/2006/1-2/20060102.html> 2. Оцінка сучасних моделей, концепцій, стратегій та перспектив розвитку інноваційної сфери країн світу: завдання для України / В. Гвоздецький, Б. Валуєв, О. Кошечев, Т. Кеніч [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/uazt/2012_5/5_12_11%20.pdf 3. Фінансування освіти – марнотратство чи інвестиції в майбутнє // Школа. – 2017. –

№4(136). – С. 40-46. 4. Куценко В.І. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку / В.І. Куценко, В.П. Удовиченко; Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – Чернівці: Видавець Лозовий В.М., 2011. – 656 с. 5. Малко Р. Медицина в реанімації / Р. Малко // Український тиждень. – 2017. – №24(500). – С. 10-11. 6. The 2015 Legatum Prosperity Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.socialprogressimperative.org\(global-index\)](http://www.socialprogressimperative.org(global-index)) 7. The Social Progress Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.socialprogressimperative.org\(global-index\)](http://www.socialprogressimperative.org(global-index)) 8. Quality of Life Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.number.com/quality-of-life/rankings_bu_country.jsp

УДК 911.3

МЕТОДИКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ВИВЧЕННЯ ПАРКОВОГО ОБ'ЄКТА ВЕЛИКОГО МІСТА В РАМКАХ НАВЧАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ СТУДЕНТІВ

В.С. Грицевич

gvsmg@ukr.net

Львівський національний університет імені Івана Франка м. Львів, Україна

Вивчення парку має особливе значення в навчальному процесі, бо демонструє єдність географічної науки. У ньому нерозривно пов'язані природна та суспільна компоненти. Власне кажучи, з точки зору навчальної презентації такої єдності, парк є практично ідеальним об'єктом і тому його дослідження повинно входити до програми практики.

Метою навчальної практики є отримання знань та навичок отримання знань. Загальним об'єктом дослідження економіко-географічного розділу комплексної географічної практики студентів другого курсу є велике місто. На протязі останніх десяти років таким великим містом у нас є Львів. У рамках розділу студенти вивчають різні об'єкти, однак методика дослідження парку не увійшла до існуючих навчальних посібників, що є певним упущенням.

У межах міста парк можна розглядати, як мезотериторіальний об'єкт, бо, з одного боку, він має влану просторово організовану територію, а, з другого боку, він зазвичай займає невелику частину території міста. Програма вивчення парку в рамках навчальної практики включає такі чотири блоки:

1. Вивчення чинників функціонування та розвитку парку.
2. Вивчення територіальної (геопросторової) організації парку.
3. Картографування і функціональне зонування парку.
4. Вивчення проблем та перспектив розвитку парку.

Перший блок. Серед чинників функціонування та розвитку парку студенти вивчають:

- Суспільно-географічне положення парку у великому місті, положення парку в мікрорайоні, положення відносно житлових районів, відносно маршрутів громадського транспорту.

- Природно-географічну основу парку: рельєф, гідромережу, рослинність.

•Історико-географічні особливості просторового становлення та розвитку парку.

Другий блок. Він передбачає, що парк складається з ареальних, лінійних та точкових територіальних елементів. Ці елементи перебувають у певних топологічних відношеннях, а також мають певне функціональне призначення. Відбувається вивчення геопросторової організації парку. Геопросторова організація на загал має такі чотири аспекти: геопозиційність, геореляційність, геоінтегрованість та геофункціональність. *Геопозиційність* відображає геопросторову мінливість дійсності, яка є основою для її геопросторової організації. *Геореляційність* та *геоінтегрованість* відображають різні сторони геопросторової організованості дійсності. *Геофункціональність* відображає геопросторову функціональність дійсності.

Тому знання про геопросторову організацію включають: знання про геопозиційність, знання про геореляційність, знання про геоінтегрованість, знання про геофункціональність.

Студенти вивчають суспільно-значимі елементи парку: будинки, пам'ятники, архітектурні споруди, гідротехнічні об'єкти, алеї, впорядковані стежки, місця відпочинку, дитячі майданчики, розважальні об'єкти, стадіони, театри, музеї, транспортні мережі, об'єкти ландшафтного дизайну, рослинні композиції, квітники, освітлення парку і т.д. Залежно від масштабу кожен з цих елементів відносимо до одного з трьох типів: точкові, лінійні ареальні.

Вивчення геопозиційності включає дослідження локального розміщення точкових, лінійних та ареальних елементів парку. На цьому етапі фіксуємо відношення між геомісцями та елементами (об'єктами) парку.

Вивчення геореляційності включає дослідження топологічних відношень між елементами парку. Можна запропонувати таку їхню класифікацію, що включає лише базові відношення.

1. Відношення між точковими елементами:

ТТ0: точки не співпадають;

ТТ1: точки співпадають.

2. Відношення між точковими та лінійними елементами:

ТЛ0: точка не лежить на лінії;

ТЛ1: точка є одним з кінців лінії;

ТЛ2: точка лежить всередині лінії.

3. Відношення між двома лінійними елементами:

ЛЛ0: лінії не мають спільних точок;

ЛЛ1: лінії торкаються кінцями;

ЛЛ2: лінії тотожні.

4. Відношення між точковими та ареальними елементами:

ТА0: точка не належить до ареалу;

ТА1: точка лежить на границі ареалу;

ТА2: точка лежить всередині ареалу.

5. Відношення між лінійними та ареальними елементами:

ЛА0: лінія не має спільних точок з ареалом;

ЛА1: кінець зовнішньої лінії торкається границі ареалу;

ЛА2: кінець внутрішньої лінії торкається границі ареалу;

ЛА3: лінія лежить на границі ареалу;

ЛА4: лінія співпадає з границею ареалу;

ЛА5: лінія повністю лежить всередині ареалу;

6. Відношення між двома ареальними елементами.

АА0: ареали не перетинаються;

АА1: ареали торкаються границями;

АА2: один ареал лежить повністю всередині другого ареалу;

АА3: ареали співпадають

Отже, маємо 21 базове топологічне відношення. Інші відношення можна звести до базових, а повний перелік усіх можливих відношень був би на порядок більшим.

Вивчення геоінтегрованості полягає у виявленні на території парку угруповань точкових, лінійних та ареальних елементів, які топологічно та функціонально пов'язані між собою і утворюють локальні територіальні кластери. Такі кластери завжди мають певне призначення (функцію), про що піде мова далі.

Вивченню геофункціональності присвячений окремий **Третій блок**. Тут вивчається та картографується функціонально-територіальна організація парку. У зв'язку з цим слід зауважити, що при вивченні міста в цілому, парк картографічно зображають, як єдину зелену (рекреаційну) зону. Однак, у нашому випадку, доцільно в межах парку виділити функціональні підзони. Наприклад: прогулянкова, дитяча, відпочивальна, розважальна, спортивна, ландшафтна, з трав'яним покривом, з чагарниковим (лісовим) покривом, гідрологічна, транспортна і т.д.

Четвертий блок. У ньому студенти розкривають рекреаційне і краєзнавче значення парку, формують власні пропозиції екскурсійних маршрутів його огляду, а також оцінюють важливі для суспільної географії екологічні проблеми парку.

**ДОСВІД ТРАНСФОРМАЦІЙ ВИЩОЇ ОСВІТИ ХАРКІВСЬКОГО
РЕГІОНУ ЗА РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ (1917 – 1921 рр.):
СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ**

О.А. Іванова, Д.В. Підлісний

nir@nua.kharkov.ua

*Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»,
Харків, Україна*

На сучасному етапі система вищої освіти України та, зокрема, Харківського регіону зазнає постійного реформування, в умовах якого ми аж ніяк не можемо нехтувати історичним досвідом культурно-освітніх трансформацій в Україні та світі. У тому числі це стосується досвіду освітньої розбудови за доби революції 1917-1921 рр., котра стала одним з визначальних етапів вітчизняного історичного поступу. Протягом революційної доби вища школа Харкова та України зазнала вкрай складних та суперечливих трансформацій, котрі стали наслідками реалізації політики як національних, так і загальноросійських урядів. Додаткової актуальності тема нашого дослідження також набуває з огляду на те, що проблема розвитку вищої освіти Харкова у 1917-1921 рр. досі не була предметом спеціального розгляду. Окремі питання розвитку харківської вищої школи за революційної доби висвітлюються в колективній монографії «Історія міста Харкова ХХ ст.» [1], в якій пропонується комплексний аналіз культурно-освітнього життя Харкова у вищезгаданий період, та нарисах історії окремих вишів, зокрема, Харківського університету [2; 3; 4].

На початку ХХ ст. Харків, як і сьогодні, мав статус одного з найбільших освітніх центрів не лише України, але й усієї Східної Європи. Станом на початок 1917 р. в Харкові працювало сім різнопрофільних вишів, в яких навчалося понад 8 тис. студентів [5, с. 22-168]. Слід відзначити, що за цими показниками Харків посідав четверте місце в Російській імперії, поступаючись лише Москві, Петрограду та Києву. Демократизація всіх сфер суспільного життя, яка розпочалася після лютневих подій 1917 р., позначилась і на розвитку вищої освіти Харкова. Протягом березня – жовтня 1917 р. російським Тимчасовим урядом було прийнято низку нормативних актів, в яких закріплювалося максимальне розширення автономії навчальних закладів і ліквідація гендерних, релігійних і станових обмежень права на одержання вищої освіти (зокрема, жінки одержали рівне із чоловіками право на вступ до державних університетів). Лібералізація громадського життя також сприяла відкриттю нових навчальних закладів за громадською й приватною ініціативою. Так, у червні 1917 р. викладачами Ново-Александрівського інституту сільського господарства й лісівництва було відкрито Вищі жіночі

сільськогосподарські курси [4]. Видатною подією в культурно-освітньому житті Харкова стало відкриття консерваторії, яка влітку 1917 р. була створена на базі Харківського музичного училища [6]. 16 жовтня 1917 р. у Харкові також було відкрито Польські вищі курси, котрі стали одним з перших вишів, створених з метою задоволення національно-культурних запитів національних меншин [7].

Революційні події 1917 р. обумовили підйом українського національного руху. Навесні 1917 р. з боку національної інтелігенції пролунала вимога українзації вищої школи, з якою, зокрема, виступила група викладачів та студентів Харківського університету на чолі із проф. М.М. Сумцовим [8], а вже влітку Тимчасовий уряд дозволив відкриття кафедр української історії й філології в Харківському університеті. Процеси українзації системи освіти інтенсифікувалися в період перебування Харківщини під владою національних урядів України – Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського й Директорії. Міністерствами освіти УНР і Гетьманату було розроблено низку програм і законопроектів щодо українзації вищої школи. Натомість, внаслідок короткостроковості перебування національних урядів при владі ці плани було реалізовано не повністю. На практиці процеси українзації вищої школи Харкова в дорадянський період, в основному, було зведено до відкриття 3-х кафедр українознавства на історико-філологічному та юридичному факультетах університету [2, с. 286]. Також навесні 1918 р. у Харкові було створено народний український університет, котрий мав на меті популяризацію українських традицій та культури. На перший рік роботи університету було заплановано читання таких курсів, як історія України, історія української літератури, українська мова, всесвітня історія, мовознавство [9].

Радикальні зміни принципів організації й функціонування системи освіти Харківської губернії відбулися в період встановлення влади більшовиків. Провідними напрямками радянського реформування вищої школи стала реалізація політики пролетаризації студентського контингенту та ліквідація автономії вищої школи. З початку 1920 р. в УРСР почалася реалізація нових принципів функціонування вищої школи, які полягали в її переорієнтації на підготовку фахівця вузького профілю. У рамках даної політики протягом 1920-1921 рр. докорінної реорганізації зазнала як система вищих навчальних закладів, так і організація навчального процесу у вищій школі. Протягом 1920-початку 1921 рр. у Харкові було ліквідовано більшість дореволюційних вишів, у тому числі, Харківський університет [1]. Щодо навчального процесу, то він зазнав крайнього ступеню раціоналізації. На перший план вийшло формування суто практичних знань та вмінь, тоді як читання дисциплін теоретичного та світоглядного характеру було зведено до мінімуму.

Аналізуючи розвиток вищої школи Харкова в період 1917-1921 рр., не можна не відзначити, що вони проходили у вкрай несприятливих суспільно-політичних і соціально-економічних умовах. Такі чинники, як політична нестабільність, інфляція, перебої з тепло й енергозабезпеченням, вже в 1917 р. поставили роботу провідних вишів під погрозу зриву. За таких умов вища школа була змушена шукати додаткових фінансових ресурсів та переходити на

режим жорсткої економії коштів. Вже у 1918 р. низка харківських вишів (у тому числі, й університет) були змушені істотно підняти оплату за навчання [9]. Нормальною практикою також стало скорочення осіннього семестру, котре давало можливість витратити менше коштів на опалення аудиторного фонду [2, с. 316]. Протягом 1917-1921 рр. також катастрофічно погіршилися умови життя студентства та професури.

Реалізоване дослідження дозволяє зробити висновок, що протягом 1917-1921 рр. вища школа Харкова зазнала безпрецедентних змін, котрі повністю змінили її обличчя. Реформи урядів революційної доби торкнулись всіх без виключення компонентів системи вищої освіти – від управління вишами до змісту навчального процесу. При цьому в основу цих реформ було покладено принципово різні освітні доктрини, серед яких ліберальна, національна, раціоналістична тощо. Вкрай цікавим також є досвід функціонування харківських вишів в екстремальних політичних та соціально-економічних умовах. Адже, протягом майже всього періоду 1917-1921 рр. система навчальних закладів Харківщини продовжувала, хоча й з перервами, але функціонувати. Останнє стало можливим, насамперед, завдяки громадянській позиції професорсько-викладацької спільноти, яка, незважаючи на важкі умови праці, катастрофічне падіння рівня життя й невпевненість у завтрашньому дні, прагнула продовжувати служіння справі науки та освіти.

Список використаних джерел: 1. *История города Харькова XX столетия* / А.Н. Ярмыш, С.И. Посохов, А.И. Эпштейн [и др.]. – Х. : Фолио : Золотые страницы, 2004. – 686 с. 2. *Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років* / В.С. Бакіров, В.П. Духопельников, Б.В. Зайцев. – Х. : Фолио, 2004. – 750 с. 3. *Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». Історія розвитку. 1885–2010* / за ред. В.І. Ніколаєнка. – Х. : НТУ «ХПІ», 2010. – 408 с. 4. *Павлова Т.Г. Вищі жіночі курси сільського господарства та лісівництва в Харкові (1917–1919 рр.)* / Т.Г. Павлова // *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Історія України.* – 2008. – Вип.11 – С.39–43. 5. *Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX века* / А.Е. Иванов. – М. : АН СССР, 1991. – 392 с. 6. *Харьковская консерватория Русского музыкального общества* // *Южный край.* – Х., 1918. – 12 июля. 7. *Потапенко М.В. Польська національна освіта у Наддніпрянській Україні в добу Центральної ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.)* / М.В. Потапенко // *Література і культура Полісся.* - Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. - Вип. 56. - С. 243-258. 8. *Вимоги викладачів університету* // *Рідне слово.* – Х., 1917. – 8 квітня. 9. *Народный университет* // *Южный край.* - 1918. - 28 мая.

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД У ВИВЧЕННІ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

А.І.Макєєва

makeeva_a@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Аналізується зміст поняття «діяльнісний підхід», його значення у навчанні, пропонуються приклади його застосування у вивченні шкільної географії, відображається схематично місце діяльності учнів у педагогічному процесі.

Основна мета освіти – не стільки дати учневі фіксований набір знань, як формувати у нього вміння та бажання вчитися впродовж усього життя, працювати у команді, розвиватися на основі рефлексивної самоорганізації.

Досягти цієї мети можна використовуючи діяльнісний підхід, якому, на сьогодні, приділяється значна увага, зокрема в: концепції нової української школи, Хартії географічної освіти та Люцернській декларації Міжнародного географічного союзу тощо.

У державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти зазначено, що **діяльнісний підхід** – це «спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти» [1].

Діяльнісний підхід має існувати не ізольовано, а поєднуватися з особистісно зорієнтованим і компетентісним підходами. Особистісно зорієнтований підхід до навчання забезпечуватиме розвиток академічних, соціально-психологічних та інших здібностей учнів, а компетентісний сприятиме формуванню ключових і предметних компетентностей. Діяльнісний підхід спрямований на застосування здобутих знань у практичних ситуаціях, пошук шляхів та інтеграції до соціокультурного та природного середовища.

Солодкіна Т.М. вважає, що діяльнісний спосіб навчання – це особистісне включення школяра в процес, коли компоненти діяльності ним самим спрямовуються і контролюються. Важливо відзначити, що при такому способі навчання забезпечується комфортне психологічне самопочуття учнів і вчителя, знижуються конфліктні ситуації на уроках. Створюються сприятливі передумови для підвищення рівня загальнокультурної підготовки [7].

Ми під діяльнісним підходом розуміємо такий спосіб організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, за якої вони є не пасивними «приймачами» інформації, а активно беруть участь у навчальному процесі [3], здійснюючи повний цикл пізнавальних дій, а саме: сприйняття навчального матеріалу, його усвідомлення, запам'ятовування, застосування на практиці.

Особливу роль діяльнісний підхід відіграє у вивченні географії: польові роботи, спостереження на метеорологічних майданчиках, екскурсії, геоквести.

Прикладом застосування діяльнісного підходу під час вивчення розділу «Атмосфера» у курсі загальної географії в шостому класі є навчання школярів користуватися приладами, робити вимірювання. Проте, далеко не в кожній школі існують географічні майданчики, зелені класи і т. д. Тому вчителю слід шукати альтернативу так званому покоління Z [2], якою може бути комп'ютерне моделювання. В РФ діє програма віртуальної «метеостанції». В цій програмі моделюються природні явища і процеси, за якими школярі спостерігають на віртуальних приладах. Головна мета при цьому: ознайомити учнів із зовнішнім виглядом пристроїв, їх шкалами, принципами роботи: навчити вимірювати температуру (термометр спиртовий), атмосферний тиск (барометр-анероїд), вологість повітря (волосяний гігрометр), напрям вітру (флюгер Вільда). Щоб простежити закономірності метеорологічних процесів і явищ, показники фіксують і обробляють з використанням програми Excel. Так, наприклад, після побудови графіків учні можуть зробити висновок, що «чим вищий тиск, тим менша вологість» [4].

Слід зазначити, що діяльнісний підхід має критиків. Так, Ф.А.Сайфулін дотримується думки, що «процес формування особистості в природі один, і це педагогічний процес». Він, розмежовуючи поняття діяльність і педагогічний процес, робить висновок, що діяльнісного підходу не існує. Обґрунтуванням цьому твердженню є думка, що для виховання людини не завжди потрібна діяльність, оскільки виховання може бути стихійним (на особистість може впливати навколишнє середовище). Діяльність не виховує, а лише може викликати процес виховання. Діяльність не завжди є цілеспрямованою та мотивованою, на відміну від педагогічного процесу. Хоча в основі цих двох понять є одні й ті ж емоції: бажання, наміри, прагнення, – метою педагогічного процесу є формування особистості, а метою діяльності – створення і збереження, накопичення, руйнування тощо [7]. Наведемо приклад: діяльність – посадити дерево біля школи, педагогічний процес – сформувати при цьому свідоме ставлення до довкілля; спостерігати за природними явищами (дощ, роса, хмари) – діяльність, пояснити причини їх виникнення – педагогічний процес; робота з картою – діяльність, навчити вміло оперувати різними видами карт і орієнтуватись на місцевості – педагогічний процес.

Педагогічний процес властивий лише людині, а діяльність притаманна всім живим істотам. Дитина розвивається і формується в процесі діяльності, але діяльність не виховує, тому діяльність і педагогічний процес не тотожні поняття [6].

Сайфулін Ф.А. зазначає, також, що діяльність – це абстрактність. Важко проводити межу між різними видами людської діяльності (між мисленевою і науковою, суспільною і педагогічною, художньою і творчою) [6].

Ми не погоджуємося з думкою, що діяльнісного підходу не існує. Саме в процесі діяльності відбувається формування певних поглядів учнів на світ. Кожна дитина має прагнення та бажання пізнавати нове. Це бажання спонукає до дій. Поняття «дії» і «діяльність» – не тотожні. Дія є елементом структури

діяльності, тобто сукупність дій дитини створюють діяльність. Діяльність повинна бути особистісно зорієнтована, тільки в такому вигляді відбудеться формування світогляду особистості, яке неможливе без формування компетентностей. Усі дії учня під час навчання відбуваються у взаємодії з педагогом, тобто супроводжуються педагогічним процесом. Їх ефективність і результативність залежить від майстерності вчителя. Вище зазначене твердження пропонуємо у вигляді схеми (Див. рис. 1):

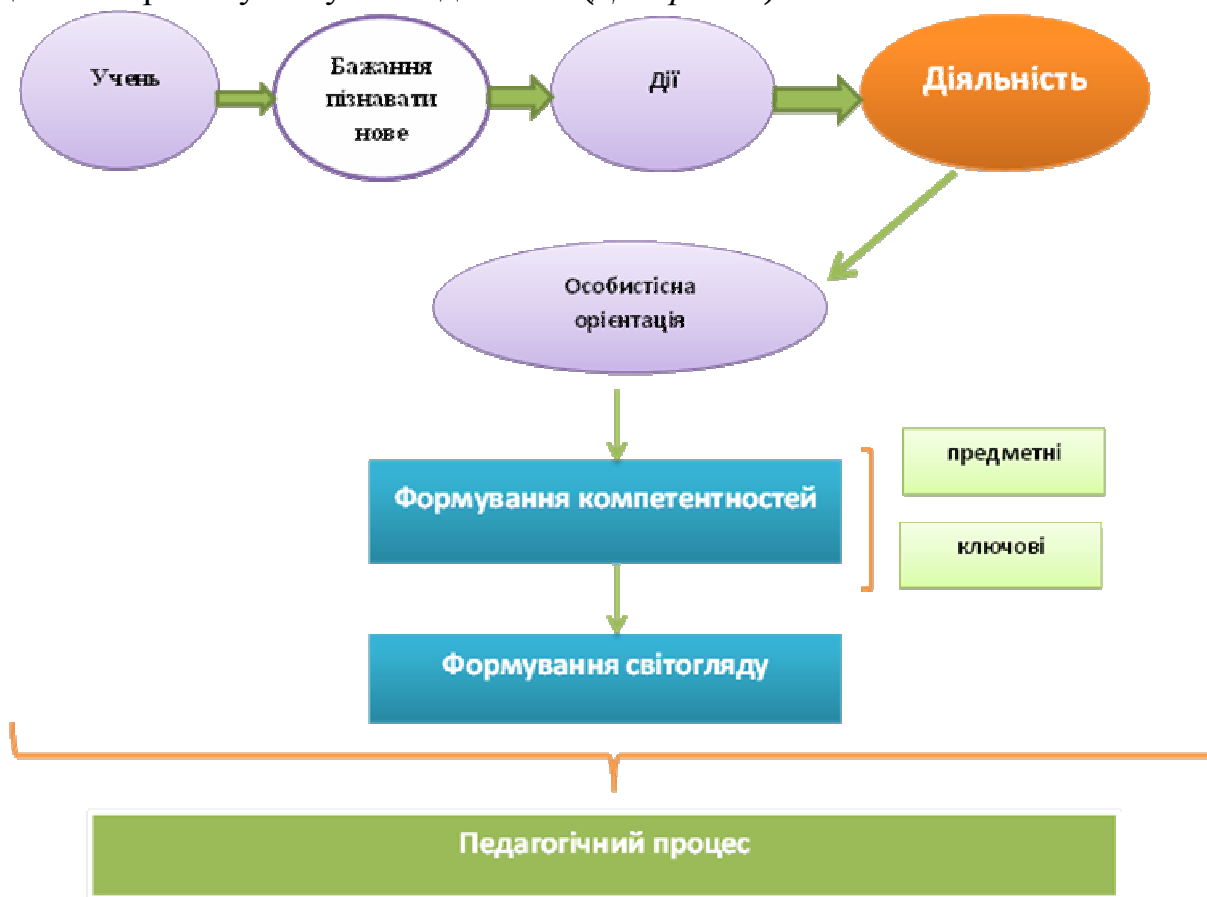

Рис 1. Місце діяльності учня у педагогічному процесі

Висновки: Діяльнісний підхід у вивченні географії відіграє важливу роль, тому дану тему необхідно розвивати не лише теоретично, а й намагатися створити в школах необхідні умови для досліджень і творчості учнів, зумовлених діяльністю. Це дасть можливість активізувати навчальний процес, підвищити мотивацію на здобуття знань, а відповідно і покращити якість освіти. Адже сформовані види діяльності спонукатимуть учнів до роботи над розвитком власного інтелекту, культурного і морального рівня не лише в процесі навчання, але й у подальшому житті, сприятимуть формуванню активної життєвої позиції.

Список використаних джерел: 1. Державний стандарт базової та середньої освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2011 р. N 24 [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-n> 2. Кічерова М.Н., Єфімова Г.З., Образовательные квесты как креативная педагогическая технология для студентов нового поколения // Интернет-журнал «Мир науки» 2016, Т.4, №5. 3. Макеева А.І. Реалізація діяльнісного підходу у вивченні географії: на прикладі уроку

брейн-рингу.// Шевченківська весна - 2017. Географія: Збірник наукових праць XV міжнародної наукової міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених – К.: Принт Сервіс, 2017. Випуск XV. -256 с 4. Мартемьянов В.В., Проблемно-деятельностный подход в компьютерном моделировании. // География в школе –Пермь, 2010. Випуск X 5. Поздняк, С.Н. Базовые модели процесса обучения географии: учебное пособие/ Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2006. – 245 с. 6. Сайфулин Ф.А., Миф о деятельностном подходе. Школьные технологии.3. Сибайский институт Башкирского государственного университета – 2012 Випуск □ 7. Солодкіна Т.М. «Технологія діяльнісного методу навчання і його реалізація на уроках в початкових класах» [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://plotnikovans.blogspot.com>

УДК 911.3

ОСВІТА ЕКСКУРСОВОДІВ – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕГІОНІ

М.М. Покоłodна

mari.pokolodna@ukr.net

*Харківський національний університет міського господарства
ім. О.М. Бекетова, м. Харків, Україна*

Екскурсійна діяльність є надзвичайно складною і проблемною сферою сучасної туристської галузі України. Особливої актуальності даний напрямок науково-практичних і педагогічних досліджень отримав в зв'язку зі зростанням обсягу надання екскурсійних послуг на ринку організованого туризму в усіх регіонах держави.

Налагодження дієвого механізму по здійсненню та контролю за наданням екскурсійних послуг, зокрема за підготовкою професійних екскурсійних кадрів є одним з пріоритетів цієї складової туристської діяльності та запорукою оптимального розвитку туристсько-екскурсійної діяльності в регіонах. Оскільки саме екскурсовод є тією особистістю завдяки якій, в першу чергу, скрадатиметься враження у туристів про певну місцевість, об'єкт і наразі бажання повторного відвідування та більш глибокого пізнання [1].

Численні нароби з цього приводу наведені в роботах засновника сучасного екскурсоводства – Емельянова Б.В., а також Пасечного П.С. та Дьякової Р.О., Долженко Г.П. та українських дослідників Федорченко В.К., Чагайди І.М., Грибакової С.В., Дьорової Т.А. Каролоп О.О., Нечипорчука Л.Г., законодавчі аспекти неодноразово висвітлювалися на сторінках журналу «Новости турбизнеса» Козловою Т.М.

В перші роки самостійності в Україні система підготовки екскурсійних кадрів не була чітко відпрацьована, що призвело до появи самодіяльних екскурсоводів та розповсюдження «гідізму». Проте, справа налагодилася коли підготовка кадрів стала відбуватися на базі Інституту туризму Федерації профспілок України з присвоєнням кваліфікації «екскурсовод» та вдачею

відповідного свідоцтва. На той час підготовка складалася з таких складових: 1. Професійно-теоретична підготовка (310 годин); 2. Основи ринкової економіки (16 годин); 3. Основи трудового законодавства (12 годин); 4. Професійно-практична підготовка (238 годин). На той же час діяло і «Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцями туристичного супроводу» [3] в якому доволі чітко була описана вимога щодо необхідності проходження спеціалізованої підготовки (курсів) при отриманні дозволу на право здійснення туристичного супроводу, зокрема проведення екскурсій. При цьому існувала і ще одна вимога – до проведення екскурсій допускалися лише особи які мають вищу освіту. Положенням регулювалася робота акредитаційних комісій, а також передбачалося ведення реєстру екскурсоводів. В цілому можливо визначити, що зазначене положення і вимоги до претендентів та їх професійної підготовки були доволі обґрунтованими і доречними, хоча і не зовсім чітко прописаними за формулюваннями. Але слід відзначити, що не в усіх регіонах держави були відповідні філіали і велася курсова підготовка, а дія положення здебільшого мала формальний характер, оскільки не було органу контролю, який займався би екскурсійною діяльністю. Тому, доволі часто, на маршрутах працювали особи, які не проходили спеціальну екскурсійну підготовку, хоча, це зовсім не означає, що всі вони проводили екскурсії погано чи недоречно.

На теперішній час дія зазначеного Положення призупинена, а на його зміну поки що нічого не прийнято. Проте в Україні в 2016 р. був введений у дію Стандарт Європейського Союзу EN 15565:2008 «Вимоги до забезпечення професійної підготовки гідів і кваліфікаційних програм» («Tourist services – Requirements for the provision of professional tourist guide training and qualification programmes») (Наказ від 11 серпня 2016 р. № 236 «Про прийняття нормативних документів України, гармонізованих з міжнародними та європейськими нормативними документами, та скасування нормативних документів України») [1].

Стандарт встановлює вимоги до забезпечення професійної підготовки туристських гідів і програм підвищення кваліфікації.

Згідно зі стандартом, програма підготовки повинна складатися з 600 навчальних одиниць. Кожна навчальна одиниця еквівалентна 60 хвилинам. До навчальних одиниць можуть належати: лекції, консультації; віддалене (дистанційне) навчання; практичні заняття; приватні заняття і домашні завдання. Програма підготовки містить наступні елементи:

1. Загальні теми. Введення в теоретичні предмети: історія і культура; правова та політична система держави; релігія і філософські течії; історія мистецтва й архітектури; різновиди мистецтва; світова географія і геологія; професійна етика. Методи й навички проведення екскурсій: методи подачі матеріалу; способи спілкування; уміння управляти групою; проведення екскурсій з урахуванням особливих потреб; ділові знання і навички.

2. Спеціалізовані теми. Цей блок призначений для того, щоб майбутні гідів отримати правильне уявлення про культурну і історичну спадщину того чи іншого місця і його сталий розвиток. Програма за цим блоком підготовки

містити такі елементи: питання політичної, соціальної та економічної історії; питання археології; історію мистецтв; питання архітектури; навколишнє середовище; культура, економіка, сучасне життя; умови роботи туристського гіда.

3. Практична підготовка. Мінімальна тривалість практичних занять повинна становити 40 % від загальної підготовки. Програма підготовки має включати демонстраційні тури та відвідування пам'яток і пам'ятників, які належать до головних об'єктів культурної чи історичної спадщини країни (місцевості). Виїзди на місцевість передбачають використання автобуса або інших транспортних засобів, проведення оглядових і піших екскурсій. Виїзди на місцевість пов'язані з відвідуванням сільських і міських районів, включених у програму підготовки туристських гідів, а також включають відвідування: музеїв; художніх галерей; історичних об'єктів; археологічних пам'яток; місць, що становлять архітектурну та культурну значимість, зокрема святі місця; об'єктів природної спадщини.

Практична підготовка вимагає від осіб, що проходять підготовку, відпрацювання навичок під час виїздів на місцевість і застосування набутих знань.

Оцінка здобутої кваліфікації здійснюється такими способами: шляхом проведення письмових та усних іспитів; шляхом практичної демонстрації на місці, під час пішохідних або автобусних екскурсій; шляхом залучення викладачів, які мають відповідну кваліфікацію.

При оцінці навичок особи, що проходять підготовку, повинні демонструвати свою здатність: вільно володіти і спілкуватися рідною для туристів мовою; створювати атмосферу взаєморозуміння шляхом використання відповідної термінології; здатність надання першої медичної допомоги.

Організатори навчання мають відповідати за зміст та якість підготовки, дотримуватися вимоги до викладачів і навчальної бази. При цьому стандартом не визначається які організації мають право на здійснення зазначеної підготовки і які саме вимоги висуваються до матеріально-технічної бази претендентів. Зрозуміло, що проведення даної підготовки здійснюється на платній основі. Найбільш дієвим на наш погляд в здійсненні зазначеної підготовки може стати партнерство між активно діючою на сьогодні Асоціацією гідів України, яка має свої філії в більшості регіонах держави та вищих навчальних закладів, що готують фахівців за напрямом «Туризм», з залученням в першу чергу, практикуючих гідів та екскурсоводів та діючих туристсько-екскурсійних підприємств. Таке поєднання дасть той необхідний синергетичний ефект та дозволить отримати на виході фахівців – екскурсоводів найвищої кваліфікації, які здатні забезпечувати оптимальний розвиток туристсько-екскурсійної діяльності в регіоні.

Список використаних джерел: 1. ДСТУ EN 15565:2016 (EN 15565:2008, IDT) Туристичні послуги. Вимоги до професійної підготовки та кваліфікаційних програм для гідів. Наказ від 11 серпня 2016 року № 236 «Про прийняття нормативних документів України, гармонізованих з міжнародними та європейськими нормативними документами, та скасування нормативних документів. – України». / № – Вперше. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://cct.com.ua/2016/11.08.2016_236.htm 2. Покоłodна М.М. Організація екскурсійної

діяльності : підручник / М.М. Покоłodна ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2017. – 180 с. 3. Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцям туристичного супроводу, від 20 жовтня 2004 р., № 1344/9943.

УДК 37.016:504

THE FORMATION OF ENVIRONMENTAL AWARENESS AS A PRECONDITION OF THE REGIONS' SUSTAINABLE DEVELOPMENT

M.M. Radomska, Y.G. Kartash

m.m.radomskaya@gmail.com

National Aviation University, Kyiv, Ukraine

Environmental education is a fundamental indicator of the level of society development as it reflects the level of available and acquired knowledge about the environmental problems, nature protection activities, ecological rights and obligations of citizens at national and regional levels. The development of environmental culture of each person and population on the whole is the result of purposeful activities of the state and its institutions on the distribution of knowledge about environmental safety, information about the state of the environment and use of natural resources [1].

Environmental education is a methodology in which people learn about their natural surroundings and obtain knowledge, skills, values, experiences, and passion, all of which will empower them to act – separately and collectively – to take care of present and future environmental issues. It is the study of interactions between natural and human systems. Thus, environmental education is provided so that people can have a better understanding of the world around them and know how to take care of it properly so that the world can be a better place [2].

At the same time people are aimed at obtaining material benefits, comfortable life, goods and services, which make their life better. In order to avoid the possible contradiction between well being of nature and well being of people the understanding of the nature conservation imperative must be rooted in the mind of every person, which will guarantee the prevention of nature needs neglecting in the name of economic benefits acquisition. The correlation of people' economic, environmental and social interests outcomes in the sustainable development of the regions, where they live. Therefore efficient environmental education from the school period is a key element in the provision of regions economic growth without nature and environment quality degradation.

The most important elements of environmental culture to be provided by education, - environmental knowledge, environmental awareness and environmental behavior, - are reflected in the goals of the in the UNESCO-UNEP Declaration on Environmental Education [1]:

- to foster clear awareness and concern about, economic, social, political and ecological factors interdependence in urban and rural areas;
- to provide every person with opportunities to acquire the knowledge, values, attitudes, commitment, and skills needed to protect and improve the environment;
- to create new patterns of behavior of individuals, groups, and society as a whole towards the environment.

Despite the fact that public interest in environmental problems has increased considerably in recent years, the level of environmental awareness generally remains very low, which acts as a barrier to the formation of ecological culture. Difficulties are caused by the lack of attention in educational institutions to environmental issues, environmental propaganda and events, not sufficient level of economic development of our country. So, it was decided to investigate the level of environmental awareness among children of secondary school age, as they are the next generation in solving global environmental problems. Definition and analysis of index of environmental awareness may show a general tendency of environmental consciousness of the children and their readiness to implement priority directions of sustainable development and improving environmental quality in their own living activity. In connection with the intended aim the questioning on environment related topics was conducted among the children of the secondary school age.

The research was conducted using spreadsheets with various questions separated into three groups:

- What is more important?
- Could you ...?
- What would happen if ... ?

In the first group of questions, the focus is on children's understanding of the interactions between environment, economy development and technical progress. These also reflect their values and moral principles, so it is very important to understand how children perceive them.

The second group of questions studies if children are ready to do something for rational use of natural resources, improvement of the environment condition, application of environmental knowledge and what is needed for these.

The third questions were about the children's level of environmental knowledge at all. The questions involve logical chains that show how many children are competent and aware of existing environmental problems (climate change, extinction of species, direct relationship of man with nature).

When using this method, one major drawback must be considered: a high degree of subjectivity of responses due to the desire of people to show their best side and hide weaknesses. Using the closed form of questions with multiple choice answers (e.g., ranked by the degree of agreement), it is possible to increase the informative value of answers.

For this study the children of secondary school age (11-12 to 15 years old) were selected. This age was the priority in the choice of subjects, as this is the period of manifesting personal qualities of a child, formation of moral values and moral beliefs. The experiment involved children from two different localities: Kyiv (city, capital of

Ukraine) - children from families with high economic prosperity, high living standards and opportunities for development; Ripky (small town in Chernihiv region) - families with average and low incomes. This was done to obtain the survey results not only from the children who study in special schools, but also from those in comprehensive schools. The survey involved 35 children, which responded to 3 types of questionnaires. Total number of questionnaires was 100, 86 - correctly filled, 14 - spoiled.

The general tendency of answers shows that most of children know and understand the problems associated with the environment: 75% of children are willing to do something for nature, and they believe industry is one of the main causes of environment pollution. In spite of this, the second survey has showed that only 55,6 % respondents are ready and understand the need to give up material values and elements of comfort (cars, gadgets, domestic appliances etc.) to save natural resources and to protect nature. It is important to note, that the level of altruism decreases with age: after 9 years readiness to make life less comfortable decreases dramatically.

The 3rd part of the questionnaire was conducted in the form of open questions, where children voiced their thoughts and ideas about what would happen if they change the natural ecosystem and its components. The general tendency of right answers showed that the level of environmental knowledge and practices is higher in Ripky by an average of 10%, despite the fact that the children from Kyiv schools were sufficiently educated and well-read. These may have been influenced by close contact with nature in small town, where natural resources directly affect the way of life. Environmental awareness of children is also directly proportional to education and life position of parents who are their examples.

Thus, the survey results have showed that children are aware of the main environmental problems, but their knowledge is fragmentary and chaotic. Moreover, the absolute majority does not believe that they can and should do something to improve the situation. The environmental education at the basic level must be improved, in order to compensate the inadequate level of environmental awareness among parents and to form children's progressive views on environment as their home, but not source of useful things.

References: 1. *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*. – 1972. – <http://www.un-documents.net/unchedec.htm>. 2. Lee J. *Researching environmental education in the school curriculum: An introduction for students and teacher researchers* / J. Lee, M. Williams. // *International Research in Geographical and Environmental Education*. – 2001. – №10. – С. 218 – 244.

ПРОБЛЕМИ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Л.М. Нємець, Л.В. Ключко, Ю.І. Кандиба, П.А. Вірченко, Н.В. Гусєва

soc-econom-region@karazin.ua

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

На сьогоднішній день система освіти України переживає складні часи, оскільки відбуваються суттєві зміни у законодавчо-правовій базі освітнього процесу, висуваються нові вимоги та підходи у навчальній діяльності. Так 5 вересня 2017 року було прийнято Закон України «Про освіту», який регламентує засади державної політики у сфері освіти, принципи освітньої діяльності тощо, в основу якого покладено компетентнісний підхід [1]. Метою імплементації Закону України «Про освіту» є створення системи освіти нового покоління, що забезпечить умови для здобуття освіти всіма категоріями населення України, ефективної системи забезпечення всебічного розвитку людини та сприятиме істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу суспільства та особистості. Новий Закон передбачає суттєві зміни на всіх рівнях освітнього процесу, зміни структури, змісті особливо середньої освіти, в термінах навчання тощо. Разом з тим, зазначені зміни впливають і на вищу освіту. Особливо гостро це відчуваються у географічній освіті, оскільки планується об'єднання таких предметів як фізика, біологія, географія у старших класах.

У 2017 році це гостро позначилося на вступній компанії у вищих навчальних закладах. Так, з'явилася 106 спеціальність «Географія», на було виділено менше 100 бюджетних місць, на протипагу спеціальності 103 «Науки про Землю», кількість бюджетних місць становила 110 на всі ВНЗ України. Ліцензування за спеціальністю 106 «Географія» у 2017 році пройшли 11 ВНЗ України: Київський національний університет імені Тараса Шевченка (економічна географія, природнича географія), Львівський національний університет імені Івана Франка, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Херсонський державний університет, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Ужгородський національний університет, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна (географія, географія рекреації та туризму). Крім того, в 5 з 11 перерахованих вище ВНЗ відсутні бюджетні місця. Відсутнє ліцензування спеціальності 106 «Географія» у ВНЗ Кропивницького, Мелітополя, Тернополя, Дніпра [2].

10 ВНЗ України пройшли ліцензування за спеціальністю 103 «Науки про Землю», зокрема Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Таблиця 1

Спеціальності, за якими здійснюють підготовку фахівців географи у вищих навчальних закладах України (побудовано за даними [2])

ВНЗ	Спеціальності								Всього
КНУ імені Тараса Шевченка	106	103	014	242			193		5
ЛНУ імені Івана Франка	106			242	241				3
ОДУ імені І.І. Мечникова	106	103	014	242					4
ЧНУ імені Юрія Федьковича	106	103		242		073	193		5
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки	106	103	014	242	241		193		6
Ужгородський національний університет	106	103	014	242			193	206	6
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара		103	014	242					3
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка		103	014	242					3
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка		101	014	242					3
Херсонський державний університет	106	103	014	242					4
Івано-Франківський національний університет	106		014	242					3
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького		103	014	242					3
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка	106		014	242					3
Кам'янець-Подільський університет	106	103	014						3
ХНУ імені В.Н. Каразіна	106								1

(картографія, метеорологія, гідрологія), Дніпропетровський національний університет імені Леся Гончара, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Херсонський державний університет, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (гідрометеорологія), Східноєвропейський національний університет імені Лесі

Українки (гідрологія), Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (природнича географія, середня освіта), Ужгородський національний університет (космічний моніторинг), Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.

Отже, аналіз результатів вступної компанії 2016-2017 років показав катастрофічне скорочення набору абітурієнтів, в першу чергу за рахунок значного скорочення кількості бюджетних місць на зазначені спеціальності, що призведе до зникнення географічних факультетів та географічної науки в цілому. Так, скрутні обставини змусили географів вишів України проліцензуватися в «негеографічних» галузях знань та спеціальностях (табл. 1). Отже, аналіз даних показав, що набір абітурієнтів та підготовка студентів на географічних факультетах і кафедрах здійснюється в межах 6 галузей знань (10 природничі науки, 19 архітектура та будівництво, 24 сфера обслуговування, 07 управління та адміністрування, 20 аграрні науки та продовольство) та 8 спеціальностей (103 Науки про Землю, 106 Географія, 193 Геодезія та землеустрій, 241 Готельно-ресторанна справа, 242 Туризм, 014 Середня освіта (Географія), 073 Менеджмент, 206 Садово-паркове господарство).

Список використаних джерел: 1. Закон України «Про освіту». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. 2. Інформаційна система «Вступна компанія 2017» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vstup.info/>

ДОПОВІДІ
Міжнародного науково-практичного семінару
«Антропогенний фактор ландшафтних змін
та їх суспільно-географічні наслідки»

УДК 910

**GEOGRAPHY, GLOBAL ENVIRONMENTAL CHANGE
AND LANDSCAPE IN THE ANTHROPOCENE**

Josep Vila Subirós

josep.vila@udg.edu

*Department of Geography. Institute of Environment University of Girona,
Catalonia (Spain)*

The global environmental change, largely synonymous of global change “it refers to changes in the global environment (including climate change) that may alter the capacity of the Earth to sustain life” (1). It has characterized the evolution of the planet Earth caused by human influences and natural ecological processes and disturbances (2) but step by step the human influence play more and more relevant role. The technological and scientific development increases the anthropic capacity of transformation of the environment.

Nowadays the human influence is the main stream of global environmental change and for this reason some authors argue than we are in a new geological era: the anthropocene. Some scientifics used similar terms before but the real popularization of this concept was introduced by Paul J. Crutzen and Eugene Stoermer (3) in relation to the impact of the human activity in the chemical composition of the atmosphere. By the way in 2016 finally it was accepted by the International Commission on Stratigraphy. This recommendation of the anthropocene working group was to propose to the International Union of Geological Sciences to approve the term of anthropocene as a subdivision of geological time at the same hierarchical level as the Pleistocene and Holocene epochs. The beginning of the Anthropocene is generally considered like the Crutzen’s original suggestion around the beginning of the Industrial Revolution in Europe in the start of the XIX century. On the other hand, some authors proposed a broader scope and holistic approach to the concept of anthropocene (4): “will be used in a cultural sense to indicate and call attention to the fact that humankind significantly influences the global environment. It will represent a holistic concept and may have different start times in different places in the world. It may depend on different features or environmental effects”.

Others authors introduced new characteristics to define environmental change in addition to the chemical composition of the atmosphere which are also common

features in the anthropocene:

- Climate change related to these changes in the chemical composition of the atmosphere and the variations in the temperature and precipitation have a strong impact in human societies and all the ecosystems.
- Land use and cover change where the divergent situations between the global and the regional and / or local dynamics are easily highlighted. Land transformation by agriculture, forestry, infrastructures, urban areas or land abandonment for example are strong driving forces with different levels of influence at local, regional or global scale.
- The extent and increase of invasive species, introduced voluntarily or involuntarily by humans outside their natural range of distribution and which may be harmful to native species and ecosystem function and services.

In the framework of the Anthropocene and the global environmental change the earth sciences are fundamental for the elaboration of strategies for regional optimal development. Inside of this context geography have to increase its leadership. The sociologist and philosopher Edgar Morin in relation to the role of geography in the earth sciences points out a few years ago (5): *The development of Earth sciences and ecology revitalizes geography, complex science in principle since it covers the physics of the earth, the biosphere and human implantation. Marginalized by triumphant disciplines, deprived of organizing thought beyond the possibilities of Vidal de la Blache or the determinism of Ratzel, geography, which otherwise provided its professionals to the ecology and Earth sciences, regains its multidimensional perspective, complex and globalizing. It develops its geopolitical pseudopods and resumes its original will: as Jean-Pierre Allix says, by necessity we are generalists* (6). *The geography is amplified to become a science of the Earth of men.*

Geography has a great responsibility in these new environmental circumstances and like others disciplines (7) it is compulsory to rethink our science for the anthropocene and establish the bases for a new geography. It is not only reconsidering to improve the discipline like we did many times during the last decades. In this case, it is rethinking because the biophysical matrix is changing very fast under the influence of global environmental change in the framework of this new era: the anthropocene. The changes in the biophysical conditions introduce also huge changes in the human societies because they are based on this natural condition. So, everything is changing faster than never in the global, regional and local geography. A huge number of urgent open questions need to be considered, for example to remap almost everything and evaluate the present situation and design future scenarios in different new environmental conditions. We need to strengthen the holistic geography; this approach is the best way to elaborate the strategy of region's optimal development: how do this new environment scenarios impact in the natural / cultural heritage and societies?

A traditional concept related to geography is landscape and it can play a fundamental role to reinforce the holistic approach to integrative geography because it takes in account physical and human factors and historical process. *The landscape is the aspect of the territory and the reflection of the environmental reality of each*

place, at the same time as a compendium of the history of the anthropic process that has been developed (8). So, if the natural and social / economic / cultural / political conditions are changing the landscape is changing as well.

Landscape can be at the same time a strong tool for planning sustainable regional development in the framework of the European Landscape Convention (ELC), also known as Florence Convention. ELC defines landscape like *an area, as perceived by people, whose character is the result of the action and interaction of natural and/or human factors* (9). Since its approval in October 2000, ELC is aimed at: the protection, management and planning of all landscapes and raising awareness of the value of a living landscape. Many European countries have ratified the Convention, like for example Ukraine with the signature in 2004, the ratification and entry in force in 2006. After that *to put landscape policies into effect, each party undertakes to introduce instruments aimed at protecting, managing and/or planning the landscape* (9).

In some countries, it became a significant instrument for the developments of the regional planning like in the case of Catalonia and thanks to the great work developed by the Landscape Observatory of Catalonia (10). In fact, in one of the last publication the main conclusion was *"The landscape is increasingly a cornerstone of local development and a prime economic resource, and not just for the sectors directly involved therein, such as the tourism and wine production industries"* (11). In conclusion: landscape policy, planning, protections, management, restoration, ecology are traditional geographical fields of research, study and work. We need to rethink all of them and they can be some of the fundamental columns to define a new geography for a new world dominated by the driving forces of the global environmental change in the anthropocene.

References: 1. Goudie, A. (2013). *The human impact on the natural environment. Past present and future*. Wiley-Black Well, 410 p., 2. Johnson, D.L.; Ambrose, S.H.; Bassett, T.J.; Bowen, M.L.; Crummey, D.E.; Isaacson, J.S.; Johnson, D.N.; Lamb, P.; Saul, M.; Winter-Nelson, A.E. (1997). "Meanings of environmental terms". *Journal of Environmental Quality*. 26: 581–589., 3. Crutzen, P. J. & E. F. Stoermer (2000). "The 'Anthropocene'". *Global Change Newsletter*. 41: 17–18, 4. Edwards, Lucy E. (2015). "What is the Anthropocene?". *Eos*. 96, 5. Edgar Morin (2001). *La mente bien ordenada*. Editorial Seix Barral, 182 p., 6. Jean-Pierre Allix (1996). *L'Espace humain. Une invitation à la géographie*, Le Seuil, 419 p., 7. Oswald J. Schmitz (2017). *The new ecology. Rethinking a science for the anthropocene*. Princeton University Press. 236 p., 8. Ramon Folch & Josepa Brú (2016). *Ambient, territori i paisatge. Valors i valoracions*. Editorial Barcino, 227 p., 9. Council of Europe (2000). *European Landscape Convention* [online]. <<http://www.coe.int/en/web/landscape>> [accessed 30.08.2017]., 10. Landscape Observatory of Catalonia. <www.catpaisatge.net> [accessed 30.08.2017]., 11. Nogué, Joan; Puigbert, Laura; Bretcha, Gemma (eds.) (2016). *Paisatge, economia i empresa*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya; ATLL, Concessionària de la Generalitat, SA. 193 p.

ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ У ПРИБЕРЕЖНІЙ СМУЗІ АЗОВСЬКОГО МОРЯ

В.П. Воровка

geofak_mgpi@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Управління природокористуванням у прибережних смугах морів є одним з найскладніших сучасних напрямів стійкого розвитку, який має передбачати та вирішувати складні питання раціонального використання прибережних смуг моря багатьма галузями господарства, включно зі збереженням природних ресурсів, поліпшенням якості середовища з метою укріплення економічної спроможності для їх збалансованого подальшого використання людиною. Тому воно назване комплексним управлінням, яке на кінець другого тисячоліття було визнане важливим інструментом та оптимальним процесом для вирішення поточних і тривалих програм раціонального використання прибережних смуг моря та регулювання господарської діяльності в них [1].

У світовій науковій літературі під поняттям «комплексне управління прибережними смугами морів» найчастіше розуміється «динамічний процес, в якому скоординована стратегія розроблена і впроваджена з метою розподілу екологічних, соціальних, культурних та інституційних ресурсів для досягнення збереження та стійкого тривалого використання прибережної зони» [2]

Постійна мінливість прибережних смуг моря пов'язана як з інтенсивною і різнобічною антропогенною діяльністю, так і з проявом певних натуральних процесів у її межах. Розробка системи управління природокористуванням має обов'язково враховувати ці рушійні сили. Крім того, вона передбачає врахування особливостей як природно-екологічної (в т.ч. ресурсної), так і організаційно-інституційної складових (рис. 1). Просторово таке управління має поширюватися як на територіальну, так і на акваторіальну складові прибережної смуги моря, оскільки вони найтіснішим чином взаємопов'язані. У межах Українського Приазов'я цією межею на суші нами визначена лінія водозбору, а в акваторії – ізобата 10 м [3]. Саме у цій смузі найбільше проявляються природні взаємодії між сушею та морем та здійснюється активна господарська діяльність. Такі смуги взаємодії названі Ф.М. Мільковим парадинамічними ландшафтними системами (ПДЛС) [4]. Розуміння єдності літосферної, океанографічної, атмосферної і біологічної систем, які постійно контролюють морфологічну еволюцію берегової смуги і антропогенного впливу, який видозмінює і порушує цей природний розвиток, є науковою основою і необхідним першим кроком до управління прибережною зоною в інтересах сталого розвитку.

Головні проблеми незбалансованого та некоректного управління

природокористуванням проявляються у забрудненні навколишнього середовища, руйнуванні середовищ, збідненні ресурсів і біорізноманіття та ін. Це пов'язано з відомчою розпорошеністю управлінських обов'язків у прибережних смугах моря, відсутністю єдиних вимог щодо прибережного природокористування, відсутністю у чиновників та більшості місцевих громад розуміння складності та вразливості біологічних і геофізичних систем, які суттєво обмежують ефективність управління природокористуванням та прогнозування наслідків антропогенної діяльності в прибережних морських смугах.

Управління природокористуванням в межах Приазовської ПДЛС має ґрунтуватися на вже усталеній системі, яка в основному відповідає сучасним потребам і вимогам. Однак необхідно впроваджувати цілісну систему планування та управління використанням морських територій у поєднанні з прибережним суходолом. Пропонується впровадити систему комплексного управління прибережною смугою моря шляхом створення на законодавчому рівні єдиного документу інтегрального змісту. Головною його метою є координація і регулювання функцій прибережних смуг моря між галузями економіки, максимальне використання їх природних переваг, зведення до мінімуму конфліктів і шкідливих наслідків одних видів діяльності на інші з метою досягнення балансу та оптимізації охорони довкілля, його громадського використання та економічного розвитку. Для цього слід всебічно врахувати максимальне число пов'язаного з морем та прилеглим суходолом видів природокористування, рівня економічного та суспільного розвитку, збереження та захист ландшафту, біологічного та екологічного балансу.

Рис. 1. Особливості управління Приазовською ПДЛС

Розробка системи управління природокористуванням у прибережній смузі моря має обов'язково враховувати як інтенсивність і різнобічність антропогенної діяльності, так і натуральні процеси (рис. 1). Розуміння єдності літосферної, океанографічної, атмосферної і біологічної систем, які постійно контролюють морфологічну еволюцію прибережної смуги моря і антропогенного впливу, який видозмінює і порушує цей природний розвиток, є науковою основою і необхідним першим кроком до управління нею.

З метою оптимізації управління приморським природокористуванням, у тому числі в Приазовській ПДЛС, на рівні держави необхідно здійснити такі законодавчі ініціативи: прийняти Закон України «Про прибережну смугу моря»; закріпити поняття «прибережна смуга моря» в усіх законодавчих нормах; встановити межі прибережної смуги моря на суші та в акваторії як регіону з особливим типом природокористування та управління, єдиним для усіх приморських місцевих громад; переорієнтувати управлінську діяльність з політико-адміністративних одиниць на природно-господарські; змінити планування «згори» на планування «знизу», з врахуванням потреб та інтересів місцевих громад; сконцентрувати обов'язки з координації комплексного управління в одному державному органі.

В рамках управління природокористуванням з метою відтворення і підтримання природного потенціалу ландшафтів Приазовської ПДЛС необхідно реалізувати ряд проектів, без яких така діяльність буде неефективною. Серед них:

на суходолі: захист деревно-чагарниковими насадженнями русел малих річок від замулення та надмірного випаровування; відновлення річкового стоку шляхом його розрегулювання; чітке виконання водоохоронного законодавства у галузі дотримання режиму функціонування прибережних захисних смуг; відновлення втрачених або пошкоджених шкідниками чи пожежами полезахисних лісосмуг на водозборах; збільшення частки багаторічних та деревно-чагарникових насаджень за рахунок зниження частки ріллі, особливо на ерозійно небезпечних і деградованих ділянках, у прибережних захисних смугах; контроль за використанням хімічних засобів захисту рослин у межах водозборів;

в акваторії моря: відновлення популяції бичкових та кефалевих риб як соціально-економічної основи функціонування населення прибережної смуги; екологічний контроль за судноплавством у галузі забруднення акваторії паливно-мастильними матеріалами і ТПВ; повна заборона на засоби лову, які порушують або знищують моллюскові біоценози та іхтіоценози;

у прибережній смузі: упорядкування рекреаційної діяльності та її нормування залежно від обсягу рекреаційних ресурсів; підтримання стану існуючих берегозахисних споруд; обладнання гирла Молочного лиману гідротехнічною спорудою як ключової водойми в басейні; заборона на виловлення піщано-черепашкових відкладів у господарських цілях.

Список використаних джерел: 1. World Coast 2000, 1994. Preparing to Meet the Coastal Challenges of the 21st Cent. Conference Statement from the International Conference on Coastal

Zone Management, Noordwijk, The Netherlands; 2. Coastal Area Management Planning) Network, 1989. The Status of ICZM: A Global Assessment. Summary report of A Workshop Convened at Charleston, South Carolina, July 4-9, Rosensteel School of Marine Sciences, University of Miami; 3. Воровка В.П. Структура, кордони і функціонування Приазовської парадинамічної ландшафтної системи / В.П. Воровка // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – 2016. – Вип 28, №1-2. – Вінниця, 2016. – С. 123-132.; 4. Мильков Ф.Н. Физическая география: современное состояние, закономерности, проблемы / Ф.Н. Мильков. – Воронеж: ВГУ, 1981. – 400 с.

УДК 911.3

ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛАНДШАФТІВ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Л.Б. Поліщук

l.polischuk@physgeo.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Головною особливістю функціонування складних утворень регіонального рівня є формування в межах єдиної системи природних та, пов'язаних із наявністю різноманітних суб'єктів господарської діяльності, соціально-економічних складових. На вирішення завдань, визначених стратегіями в системі збалансованого (сталого, стійкого) розвитку, значною мірою впливають принципи управління ресурсним потенціалом регіону.

Управління природним ресурсним потенціалом включає розробку комплексу заходів для визначення сучасного стану ресурсного потенціалу регіону, впровадження необхідних заходів для успішного його розвитку та вироблення і пошук шляхів до стійких конкурентних переваг. У розробці стратегії та напрямків оптимального соціально-економічного розвитку регіонів суттєвим є міждисциплінарний підхід щодо питань з використання природно-ресурсного потенціалу та відповідної регіональної екологічної політики. Цей процес включає декілька стадій (етапів) серед них: дослідження умов формування природно-ресурсного потенціалу, його раціональне використання та подальший розвиток [1].

В реальному проекті в якості об'єкту виступає природа (компоненти природи, природні комплекси), а суб'єктом є суспільні та господарські потреби. Подвійний характер природних компонентів полягає в тому, що той самий об'єкт має різні аспекти дослідження, а також значну суспільну та економічну сутність, яка направлена на задоволення потреб населення та господарства. Для обґрунтування оптимального природокористування, поряд з процесом залучення природних ресурсів у виробничий процес до будь-якої виробничої і невиробничої діяльності, необхідно включати також охорону довкілля, тим самим зберігаючи природні генетичні особливості природних складових та

можливість їх подальшого господарського використання [3].

Природно-ресурсний потенціал певної території відображає результат розвитку природних ландшафтів, що постійно змінюються внаслідок впливу суспільно-господарської діяльності. Частина природних ресурсів, залучених у виробництві, втрачають природні властивості, інші, незважаючи на використання, зберігають первинні зв'язки та якості природного середовища.

В цілому природно-ресурсний потенціал поєднує окремі потенціали (мінеральні, водні, земельні, рослинні, тваринні що в купі складають інтегральний природний ресурс і дають значний економічний ефект, а їх використання може призводити до серйозних природоохоронно-екологічних наслідків [4].

Природно-ресурсний потенціал будь-якої території формується в процесі її історичного розвитку і залежить перед усім від її географічного положення. Харківська область, як географічний об'єкт, обмежена в просторовому відношенні і має відповідні параметри своїх характеристик: природну (ландшафтну) та соціально-економічну, яка певним чином відображається у різноманітні трансформованих природних ландшафтів. Межі антропогенних ландшафтів пов'язані з певним видом господарювання, вони поступово відображаються в природному ландшафті, доповнюючи та ускладнюючи його диференціацію.

В межах Харківської області широко представлені межирічні, долинні та балково-долинні природні територіальні комплекси. Для Харківської області характерною рисою є значний розвиток сільського господарства, розширення населених пунктів та наявність різноманітного виробництва, що супроводжується високою швидкістю перетворення природних ландшафтів.

Внаслідок цього за історичний час природні територіальні комплекси Харківського регіону цілеспрямовано трансформовані та перетворені на різноманітні територіально-виробничі господарські утворення, що орієнтовані на забезпечення середовища проживання та отримання матеріальних благ. Природні ландшафти практично повністю перетворені на так звані природно-антропогенні територіальні комплекси, які мають природну основу, але зазнали і зазнають на даному етапі антропогенного впливу.

Значна частина сучасної різноманітності ландшафтів Харківського регіону є наслідком антропогенних трансформацій з утворенням антропогенних ландшафтів, серед яких: сільськогосподарські, селитебні, промислові, транспортні, аквальні, лісові та, так звані, інші антропогенні комплекси [2].

Сільськогосподарські антропогенні ландшафти займають найбільшу територію і представлені: польовими (рілля, перелоги, багаторічні насадження, городи), садовими, лукопасовищними комплексами.

Лісові антропогенні ландшафти представлені первинно-виробничими натуралізованими та лісокультурними ландшафтами з лісовідновленням і захисним лісорозведенням в місцях розміщення полезахисних лісових смуг.

Утворення в межах регіону значної кількості водосховищ та ставків (улоговинних, лощинних, заплавних), а також різноманітних

берегоукріплювальних та гідротехнічних споруд, каналів призвело до формування різноманітних аквальних антропогенних ландшафтів.

В межах Харківського регіону мають широкий розвиток шляхи: автомобільні, залізничні, авіаційні (аеропорти), а також магістралі газопроводів та ЛЕП. Завдяки цьому сформувались своєрідні транспортні (лінійно-дорожні) антропогенні ландшафти.

В населених пунктах (містах, районах, селищах) трансформація природних ландшафтів супроводжується утворенням селитебних ландшафтів з будівлями, кварталами, вулицями, дорогами, садами, парками культури та відпочинку, скверами, набережними, бульварами, лісопарками, гаями, гідропарками, лугопарками, зеленими зонами та ін.

Завдяки широкому використанню паливно-енергетичних, гірничо-хімічних корисних копалин, кольорових металів, сировини для виробництва будівельних матеріалів, а також питних, технічних і мінеральних підземних вод широкого розповсюдження набули різноманітні промислові ландшафти. Для них характерним є накопичення великих обсягів відходів, активізація небезпечних екзогенних геологічних процесів, порушення гідрогеологічних умов.

До, так званих, інших антропогенних ландшафтів, відносяться різноманітні: кургани, ями, культові об'єкти, земляні оборонні вали, кладовища, а також антропогенні ландшафти, що представлені в місцях здійснення рекреаційної діяльності та в межах деяких об'єктів природно-заповідного фонду.

Такий підхід надасть змогу сформувати просторове уявлення у дослідженні структури регіональних природних і економічних зв'язків та особливостей форм прояву природного, економічного й соціального розвитку регіону, що є запорукою більш ґрунтовного й ефективного використання природно-ресурсного потенціалу регіону і дозволить усвідомлено орієнтуватися в соціально-економічних, суспільно-політичних та екологічних питаннях регіонів різного рангу.

Список використаних джерел: 1. Дорогунцов С.І. Оптимізація природокористування: в 5 т. / С.І. Дорогунцов, А.М. Муховиков, М.А. Хвесик. – К.: Кондор, 2003. – Т.1: Природні ресурси: еколого-економічна оцінка. – 2004. – 291 с. 2. Мильков Ф.Н., Человек и ландшафты / Ф.Н., Мильков.- М.: Мысль, 1973 - 224 с. 3. Поліщук Л.Б. Дослідження природно-ресурсного потенціалу у вирішенні регіональних природоохоронно-екологічних проблем / Л.Б. Поліщук, В.В. Лебедь // Регіон – 2010: стратегія оптимального розвитку: Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Харків, 4-5 листопада 2010 р.) / Гол. Редакційної колегії В.С.Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2010. – С. 323-325 4. Поліщук Л.Б. Інтерактивна карта: Охорона природи Харківської області / В.С. Попов Ю.К, Бурдун., О.О. Карасьов., А.І.Янченко //Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Харків : ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2015.- Вип. 21. – С.18-21. ScanEx Web GeoMixer: Охорона природи Харківської області [Електронний ресурс]/Режим доступу: <http://maps.kosmosnimki.ru/api/index.html?33655009DAAD43C18AFD>

Наукове видання

«РЕГІОН – 2017: СТРАТЕГІЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»
МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
(м. Харків, 19 – 20 вересня 2017 р.)

Збірник наукових праць

Українською, англійською, російською мовами

Відповідальний за випуск: *Ю.І. Кандиба*

Комп'ютерне верстання: *О.С. Суптелю, М.О. Логвинова*

Підписано до друку 07.09.2017 р. Формат 60х84/16.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Ум. друк. арк. 11,5. Обл.-вид. арк. 13,4.

Наклад 85 пр. Зам. № 0907/4-17. Ціна договірна.

61022, Харків, майдан Свободи, 4

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано з готового оригінал-макету у друкарні ФОП Петров В.В.
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Запис за № 24800000000106167 від 08.01.2009 р.

61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79-В, к. 137,

тел. (057) 778-60-34, e-mail: bookfabrik@rambler.ru